

communitas
foundation

Абонамент за списание *Християнство и култура* за 2009 г.

Списание *Християнство и култура* излиза в 12 броя годишно.

Цени на абонамента за България:

За 1 месец	5 лева
За 3 месеца	10 лева
За 6 месеца	20 лева
За 12 месеца	30 лева

Абонаментът може да бъде направен в офисите на:

„Български пощи” ЕАД кат. № 1866 – <http://www.bgpost.bg/>

„Разпространение на печата” АД – <http://www.razprostranenie.com/>

„Доби прес” ЕООД – <http://namenti.com/>

За повече информация: Стефан Банков

Тел. 0884 00 9250, e-mail: sbankov@communitas-bg.org

ВЛАДИМИР ГРАДЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

ЦОЧО БОЯДЖИЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

ГЕОРГИ КАПРИЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

КАЛИН ЯНАКИЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

ПРОФЕСОРСКО КАРЕ

СЪБОТА 20:30 ч.

ХРИСТИЯНСТВО КУЛТУРА

Издава фондация „Комунитас“

Редакция

Център за култура и дебат „Червената къща“

София 1000, ул. „Любен Каравелов“ 15

Тел./факс: 981 0555

e-mail: hkultura@communitas-bg.org

главен редактор:

Явор Дачков

редакционен екип:

Димитър Спасов

Венета Домусчиева

Момчил Методиев

оформление:

Чавдар Гюзелев

Николай Киров

печат:

Полиграфически комбинат – София

Списание „Християнство и култура“ излиза в края на всеки месец и се подготвя от два редакционни съвета.

Екипът с главен редактор Явор Дачков подготвя осем броя и си поставя за цел да разглежда актуални и дискусийни проблеми от областта на християнството и културата.

Екипът с главен редактор проф. д-р Калин Янакиев подготвя четири броя (пролет, лято, есен и зима), които имат академична насоченост.

Списание е свободна дискусийна територия. Не бива да се очаква, че публикуваните текстове се вписват в една единна (и единствено възможна) коректност. Материалите в списанието отразяват личните позиции на своите автори и независимо от възможните различия трябва да бъдат възприемани като покана за диалог.

© „Християнство и култура“, 2008

Непоръчани от редакцията ръкописи и материали не се връщат и съхраняват.

Всички права са запазени!

Цена 5 лева.

интернет издание с пълен архив на списанието:

www.hkultura.com

ISSN 1311 – 9761

ХРИСТИЯНСТВО

година VII/2008/брой 11 (34–35)

съдържание

КУЛТУРА

Галерия	6
Представяне на художника Владимир Тодоров	
Християнство и политика	8
„Супермен пристига в супермаркет”	Борислав Гаврилов
Анатомия на провала на републиканците и победата на демократите	Франк Шефер
Президентските избори в САЩ през 2008 г. – Барак Обама и гързостта на надеждата	Кейт Джелингхаус
Вярващите	К. Хегланг и Н. Мърно
Преобразяване на културата: християнската истина срещу постхристиянска Америка	Алберт Молер
Религиите в Америка (Представяне на книгата <i>Световните религии в Америка</i>)	Людмила Димова
Християнство и икономика	50
Невъзможно трудно е да бъдеш Бог	Светослав Божилов
Купувам, следователно съществувам – разговор с Бенджамин Барбър	
Caritapolis	Майкъл Новак
След банкрута – разговор с Юрген Хабермас	
Отци на Църквата и християнски автори за алчността	
In Varietate Concordia	91
Комунизъм и европейска памет: едно предложение за интеграция	Християна Христова
Communitas	100
Принадлежността като смисъл	Валентина Маринова
Култура	108
<i>Принц Каспиан</i> и воюването на християнина	Калин Михайлов
Вярата на Даниел Баренбойм	Людмила Димова
Звукът е живот	Даниел Баренбойм
Киното като начин за автономност, или как Марсел си тръгна от царството на кутите за обувки – разговор на Цветан Цветанов с режисьора Тиери Кнауф	
Рождество Христово	133
Коледна прожекция	Деян Енев
Светата нощ	Селма Лагерльоф
Дарове за Дара	Мария Огойска

Vladimir

ГАЛЕРИЯ

Владимир Тодоров е художник и илюстратор с над 15-годишен опит в игралното и анимационното кино. След завършването на Художествената гимназия в София и кратък курс по анимация във ВИТИЗ през 1990 г. заминава за Лондон, където започва работа като аниматор в студиото на Стивън Спилбърг *Amblimation*. В следващите 5 години работи над полнометражни анимационни филми като *Американска приказка, 2*, *We're Back* и *Balto*. През 1995 г. се присъединява към студиото на Uli Meyer в Лондон, за което прави *Космически забивки* и *Изгубени в космоса*, а през 1997 г. работи за *Warner Brothers* върху полнометражния филм *The Quest For Camelot*. Следващата година е поканен в екипа на *Sony Pictures Imageworks* в Лос Анджелис, където 7 години работи като аниматор, художник на сториборг и концептуален дизайн върху поредица от филми, сред които *Стюарт Литъл*, *Стюарт Литъл 2*, *Хари Потър и философският камък*, както и носителят на Оскар *The Chubb, Chubbs*. През 2002 г. работи върху дизайна на всички типажу и герои във филма на Робърт Земекис *Полярен експрес* и след като през 2005 г. напуска *Sony Pictures Imageworks*, продължават да работят заедно във филмите *Беоулф* и *Коледна песен*, а в момента и върху няколко нови съвместни проекта.

Със съпругата си Боряна написва и илюстрира книгата *The Moon Rock*, която излиза на английски през октомври 2007 г., а скоро след това компанията на Земекис *Imagemovers* и студиото *Disney* откупват филмовите права върху нея. През 2009 г. предстои да излезе и следващата им книга, която все още няма заглавие.

Владимир живее и работи в Лос Анджелис заедно със съпругата си и с двете си деца.

Илюстрациите в този брой са от различни негови филмови проекти.

Доц. Борислав Гаврилов

„СУПЕРМЕН ПРИСТИГА В СУПЕРМАРКЕТА“

През лятото на 1960 г. Норман Мейлър, който по това време отразява конгреса на Демократическата партия в Лос Анджелис, публикува статия, носеща това провокативно и привличащо вниманието заглавие. Нека напомним, че в онези дни партийните форуми на демократите и републиканците не носят атмосферата на предварително режисирано телевизионно шоу, а стават арена на ожесточени заглушени вътрешнопартийни битки и интриги. В този случай младият сенатор от Масачузетс Джон Кенеди (43 г.), който се представя убедително на предварителните избори, е принуден до последния момент да отбива атаките на лидера на мнозинството в Сената Линдън Джонсън и на традиционния партиен кандидат (от кампаниите през 1952 и 1956 г.) Аглай Стивънсън. В крайна сметка, преодолявайки съпротивата на партийните бонзи (включително и на Елинор Рузвелт), Кенеди е избран за кандидат на Демократическата партия и в екип с Линдън Джонсън успява да спечели една от най-граматичните победи в американската история. При т.нар. *popular vote* (национален вот) Кенеди побеждава Никсън с 0,1%, макар че при гласовете в електоралната колегия неговото предимство е много по-осезаемо – 303 електорални гласа срещу 219 за Никсън (по онова време за победата са необходими 269). Впечатлен и вдъхновен от тази победа, Мейлър публикува своя обзор под заглавието *Superman Comes to the Supermarket*, описвайки Кенеди и съдбоносното значение на неговата победа като победа на политик, който „няма паралел в цялата история на американските президентски избори... обречен да оглави страната в момент, в който тя е заплашена да навлезе в период на продължителен упадък“. Нека напомним отново – годината е 1960.

И ето ни отново, през 2008 г., в „първия вторник след първия понеделник на ноември“, втренчени в „съдбоносния“ изход от поредните американски избори. Самите американци обичат да придават на своите президентски кампании ореола на граматизъм, отразяван обикновено с клишета като „най-важните избори в историята на страната“ или „изборите на века“. За такива по една или друга причина са обявявани изборите от 1800, 1860, 1936, 1960, 1980 и разбира се, 2000 г.

Изборите в далечната 1800 г. имат особено значение за общата практика на американския електорален процес, осигурявайки мирния и цивилизован трансфер на властта. Макар че това е едва четвъртата кампания в историята на младата република, тя маркира първия случай, при който действащият президент (Джон Адамс) е свален от власт с избори и президентството отива у Томас Джеферсън. Поради възникналия в хода на изборите прецедент (равния брой гласове за Джеферсън и Аарон Бър в Електоралната колегия) е предприета и

реформа, която на практика признава ролята на политическите партии в електоралния процес.

Изборите от 1860 г. маркират един от малкото случаи, когато в хода на предизборната кампания участват цели четирима кандидати. Гласовете на демократите са разделени между издигнатите от партията двама кандидати – северняка Стивън Дъглас и южняка Джон Брейкърридж, което наред с гласовете, погадени за третия кандидат, Джон Бел (представител на т.нар. Конституционен съюз), осигурява победата на републиканеца Ейбрахам Линкълн. Последниците от това са добре известни – гражданската война, освобождаването на робите и превръщането на Юга в твърда база на Демократическата партия (поне до средата на 60-те години на XX в.).

Изборите през 1936, когато Франклин Делано Рузвелт печели с огромна преднина пред Алфред Лангън, представляват на практика вот на доверие за Рузвелтовия New Deal и цялостната концепция за активна намеса на правителството в икономическото развитие на обществото. Това звучи особено актуално и днес, когато в условията на финансовата криза в Америка се чуват все повече гласове срещу пазарния фундаментализъм, призоваващи за по-активна намеса на държавата в икономическата и финансовата сфера.

Изборите от 1960 г. са първите през двадесетото столетие, когато в директен телевизионен сблъсък се изправят двама кандидати (Кенеди и Никсън), смятани за представители на ново поколение в американската политика (и двамата са родени след 1900 г.) След тази изборна кампания телевизията се превръща в основната медия за водене на ефикасна предизборна пропаганда.

Изборите през 1980 г. имат особено място в дългата антология на американския политически процес. По-паметливите читатели сигурно помнят състоянието, в което се намираха САЩ в края на злочастното президентство на демократа Джими Картър – един безпомощен гигант, унижаван от иранските революционни гвардейци, и нация, намираща се в състояние на очевиден упадък. Победата на Рейгън и последвалото развитие в крайна сметка доведоха до победата на САЩ в Студената война и осигуриха на Америка безспорния статут на единствената световна суперсила.

Изборите от 2000 г., когато всичко в крайна сметка бе решено от определеното на Върховния съд за гласовете на Флорида в Електоралната колегия, доведоха на власт досегашния президент Джордж Буш, смятан днес за един от най-провалените президенти в американската история. Сред многобройните му „заслуги“ се нареждат ерозията на американския престиж и на ролята на САЩ като морален лидер на свободния свят; създаването на условия за дълбоката икономическа криза (макар че причините тук са по-дълбоки и отговорността може да се търси в решенията на политици и икономисти още от края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век); впитането на Америка в две изтощителни и изглеждат все по-безперспективни войни и много други.

Днес, през 2008 г., отново сме свидетели на „най-важните избори в американската история“. Този път обаче по изключение, а може би и по правило изборите имат наистина съдбоносно значение. Съдбоносно не само за Америка, която наистина се намира на решителен кръстопът, но и за света, който рискува да остане без лидер в момент, когато са необходими именно лидерство и визия за измъкване от лепкавото бласто на световната финансова криза, трудностите на задаващата се рецесия и заплахите на възраждащата се Студена война. Казано с езика на Норман Меилър – в супермаркета, в който се е превърнала днешна Америка, отново трябва да се появи супермен. През 1960 г. това беше четиридесет и три годишният сенатор от Масачузетс Джон Кенеди, през 2008 г. всички надежди са насочени към четиридесет и седем годишния сенатор от Илинойс Барак Хюсеин Обама.

Приемникът на един от най-неуспешните президенти, за какъвто вече почти официално е обявен Джордж Буш, ще получи в наследство две войни (Ирак и Афганистан) и реалностите на намаляващите ресурси, нарастващата обезвереност на американското общество и намаляващата роля на Америка като водеща световна икономическа и военна сила.

Дали Обама ще успее да се справи с тези нелеки задачи, ще се решава в бъдещето. Тук обаче ще се опитаме да обясним механизма на изборната победа на демократите, свързана с промяната на някои дълбоки нагласи сред важни групи на американското общество. Казано с други думи, ще се опитаме да видим ролята на един малко пренебрегван (особено в условията на доминиращите икономически и финансови проблеми) фактор – религията.

До средата на седемдесетте години на миналото столетие една от най-важните в електорално отношение демографски групи, тази на бялата работническа класа, която представлява ядрото на създадената още по времето на Рузвелт New Deal coalition, изгражда солидната основа на Демократическата партия. Началото на нейния отлив от демократите и бавното ѝ преориентиране към Републиканската партия започва по време на президентството на Картър и като цяло съвпада (и допринася) за дългото пребиваване на републиканците в Белия дом. Всъщност именно бялата работническа класа („водопроводчикът Джо“, към когото се обръщаха и двамата претенденти в последния предизборен дебат от 16 октомври), маргинализирана, забравена или пренебрегвана, представлява златният ключ към политическата власт в Америка. Именно тази група даде президентството на Джордж Буш през 2000 г. (участвайки със 17%) и през 2004 г. (с 23%). Този феномен, изразяващ се в това година след година големи групи от американските избиратели да гласуват срещу собствения си икономически интерес, е изследван в книгата на Томас Франк *Какво става с Канзас?* Изненадващият извод в нея е, че републиканците успяват да привлекат тази група с последователна пропаганда, базирана не върху нещо друго, а върху религията и морала, превръщайки Републиканската партия в „партия на Бога“, докато на демократите е отредена незавидната роля на „секуларни центристи“. Заслугата за привличането на този традиционно демократически електорат към кандидата на републиканците на изборите през 2000 и 2004 г. принадлежи безспорно

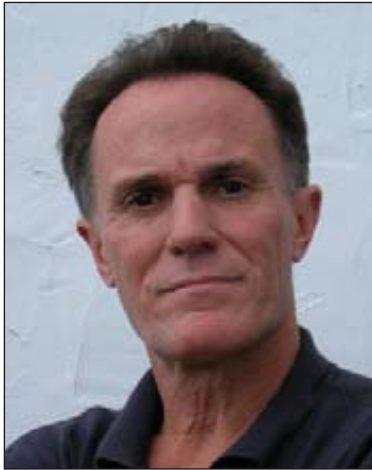
на Карл Роув. Връщането на тези избиратели в лоното на Демократическата партия е заслуга на Барак Обама. При това трябва да подчертаем, че тук не става дума за представителите на ситуираните предимно в южните щати религиозни фундаменталисти (т.нар. Bible belt), а за широки кръгове избиратели от традиционно „червените“ щати, като Монтана, Уайоминг, Колорадо, Канзас, Оклахома, Ню Мексико и гори Аризона.

Връщайки се назад във времето, трябва да признаем, че може би най-важната реч, произнесена на конгреса на демократите през 2004 г., бе не тази на тогавашния кандидат за президент Джон Кери, а на младия и тогава почти неизвестен сенатор от Илинойс Барак Обама. В контекста на преориентирането на демократите към религията като фактор за спечелване на гласове неговата фраза: „Бог може да бъде славен и в сините (т.е. гласуващите за демократите) щати!“, маркира един от редките случаи, при които водещ демократ говори с езика и тона на убеден проповедник. През следващите години Обама се утвърди като майстор на онова, което Джеси Джексън наричаше faith talk, но и като един от малкото демократи, които реално осъзнаваха и работеха за промяна на партийната позиция по въпросите на религията. В една реч от 28 юни 2006 г. Обама ясно посочва, че „най-голямата пропаст по отношение на партийната подкрепа на белите избиратели в Америка е не тази между мъже и жени или между живеещите в „червените“ и „сините“ щати, а между тези, които редовно ходят на църква, и онези, които не си дават труда да го направят“. Обръщайки се към секуларистите в редовете на Демократическата партия, Обама подчертава, че „те нямат право да искат от вярващите да изоставят вярата си пред прага на публичното пространство“, и настоява за по-толерантно тълкуване на принципите за отделяне на църквата от гържавата. По деликатните въпроси, свързани с правото на аборт или еднopolовите бракове, Обама зае позиции, които позволиха на Демократическата партия да излезе от изолацията, в която бе изпаднала сред религиозните избиратели. Една от най-важните причини за избора на Джоузеф Байдън за вицепрезидент (покрай безспорните му качества като опитен политик и експерт по въпросите на външната политика) бе и фактът, че Байдън е известен като „практикуващ“ (т.е. спазващ религиозните норми) католик. Всичко това позволи на Демократическата партия за първи път от десетилетия да навлезе в смятаните за традиционни крепости на републиканците щати от типа на Колорадо и Вирджиния. Примерът с Колорадо, който в хода на тази предизборна кампания се превърна в един от най-оспорваните щати и в крайна сметка беше спечелен от Обама с 54% срещу 45% за Джон Маккейн, е особено показателен и може да послужи като илюстрация за важната роля на „морално-религиозните“ теми за спечелването на изборите. С население от почти пет милиона души (според данни от 2007 г. – 4 861 515) и девет електорални гласа, щатът предлага интересна палитра на електоралните нагласи от гледна точка на религиозно-моралните ценности. Около 20% от електората представляват „либералната“ база на Демократическата партия; 16% принадлежат към групата на т.нар. Fox news консерватори – крайни консерватори, които никога не биха гласували за демократ по идеологически причини и които са противници на намесата на правителството в живота на хората; други 13% формират групата на т.нар. морални консерватори, които обясняват своята подкрепа за

републиканците най-вече на базата на противопоставянето си срещу правото на аборт и еднополовите бракове. Останалата част от електората (51%) се разпада на две групи: т.нар. управленски прагматици (37%) и морални прагматици (17%). Първата група защитава правото на избор по отношение на аборта и няма проблеми с узаконяването на еднополовите бракове, като единственото им изискване е правителството да изпълнява съвестно своите задължения, без да разширява зоната на своите правомощия. Групата на „моралните прагматици“, т.е. онези, които не са съгласни с еднополовите бракове и изпитват определени угризения относно безконтролното право на аборт, е тази, която представлява ключа към успеха в Колорадо, а и във всички останали места извън зоната на крайния религиозен фундаментализъм.

Така наред с икономиката, външната политика и социалните проблеми, религиозният фактор и този път изигра своята роля при определянето на крайния победител. На два пъти през последното десетилетие, през 2000 и особено през 2004 г., републиканците успяха да мобилизират религиозния вот, което им гонесе и Белия дом. Този път надеждата за промяна и вярата на „моралните прагматици“ гадоха мандат на Барак Обама.

Обявяван за „трофея“ сред приелите православието американци, Франк Шефер (Frank Schaeffer) е писател и публицист, филмов сценарист и режисьор, известен публичен лектор и полемист. Роген е през 1952 г. в Швейцария в семейството на американски мисионери, а баща му Франсис Шефер е известен евангелист, християнски теолог и един от създателите на религиозната десница в САЩ. В средата на 80-те години Франк Шефер се разочарова от евангелистите, а през 1990 г. приема православието, защото по неговите гуми то „признава парадокса и мистерията. А за възпитан в строгия калвинизъм човек отказът от абсолютната сигурност беше истинско облекчение”.

В момента Франк Шефер изнася публични лекции по различни теми, сред които пътя му към православието и отношението между християнството и изкуството, като същевременно членува в различни организации на Гръцкия православен архиепископ в Америка. Автор е на няколко книги, определяни като бестселъри, в една от които (*Crazy for God*, 2007) разказва за биографичния си опит като част от семейство Шефер, а в друга (*Keeping Faith*, 2002), написана в съавторство с неговия син, разказва за опита на тяхното семейство от участието на техния син във войната в Ирак. Автор е и на три романа (*Portofino*, 1992; *Saving Grandma*, 1997 и *Zermatt*, 2003) и сценарист на произведения в Холивуд филм *Портофино*. В своя блог (<http://www.huffingtonpost.com/frank-schaeffer>) Франк Шефер активно изказва мнението си по различни политически въпроси, включително по теми като участието на религиозната десница в политиката, абортите, войната между Русия и Грузия. Както сам казва, през целия си живот е подкрепял и гласувал за Републиканската партия, включително и като подкрепя кандидатурата на Джон Маккейн на предварителните избори на републиканците през 2000 г. В президентската кампания през 2008 г. още от предварителните избори подкрепя активно кандидатурата на Барак Обама. Настоящата статия е написана няколко дни преди президентските избори и е публикувана в неговия блог.

Франк Шефер

АНАТОМИЯ НА ПРОВАЛА НА РЕПУБЛИКАНЦИТЕ И ПОБЕДАТА НА ДЕМОКРАТИТЕ

29 октомври 2008 г.

Като привърженик на републиканците през целия си живот (до 2006 г., когато се регистрирах като независим гласоподавател), като човек, който през 70-те и 80-те години на XX век заедно с покойния ми баща Франсис Шефер взе участие в създаването на религиозната десница, като един от тези, които през 2000 г. работеха за кампанията на Джон Маккейн в предварителните избори на Републи-

канската партия, като човек, който в настоящата кампания яростно подкрепя Обама... позволете ми в навечерието на победата на демократите над републиканците да споделя моето скромно мнение как и защо това стана възможно.

Лунатици има в редиците и на републиканците, и на демократите. Крайната левица и крайната десница винаги вдигат много повече шум, отколкото в действителност са техните привърженици. Обикновено разумните лидери на двете големи партии пренебрегват този шум и управляват повече или по-малко от центристски позиции. Когато обаче едната от двете крайности стане твърде влиятелна и изтласка своята партия твърде наляво или твърде надясно, тази партия търпи поражение.

От 70-те години насам и особено след решението на Върховния съд по случая „Роу срещу Уейд“, което легализира абортите, шумното малцинство на крайната десница в Републиканската партия се обвърза с крайната десница в движението на евангелистите. Евангелистите (част от които бях и аз до 1985 г., когато се оттеглих) не са монолитен блок. Както всички останали, евангелистите покриват целия идеологически и политически спектър. Подобно на крайните крила на двете основни партии, евангелисткото движение също така има в редиците си крайно дясно и фундаменталистско крило. Тези хора успяха да превземат централите на властта в американския протестантски евангелизъм.

От 50-те години насам т.нар. традиционни вероизповедания бяха в постоянно отстъпление под натиска на критиките и лудостта на фундаменталистите от различни геноминации. За да разбера какво се случи на Републиканската партия, не трябва да забравяме, че фундаменталистите в голяма степен превзеха евангелисткото движение, което от своя страна се обвърза с крайната десница в редиците на републиканците.

Като оставим настрана факта, че в лицето на Обама демократите имат своя най-добър кандидат за президент от времето на Франклин Делано Рузвелт, причината, поради която републиканците ще бъдат отхвърлени от мнозинството американски гласоподаватели, се корени в онова, което Републиканската партия се опитва да направи от ерата на Рейгън – да привлече най-крайната религиозна десница.

Последният епизод от този филм беше номинацията на Сара Пейлин за вице-президент. Единствената причина тя да бъде предложена за този пост беше желанието да бъде привлечена фундаменталистката, евангелистка и религиозна десница, така нареченото твърдо ядро, без чиято подкрепа никои републикански кандидат не би могъл да се надява на успех, или поне това беше общото убеждение доскоро.

Републиканската партия преди се фокусираше върху икономическото развитие и външната политика, като поставяше акцент върху военната готовност и общото либертарианско разбиране за икономическо развитие, освободено от правителствената намеса. Този фокус беше подменен от „религиозната етика“

на по-голямата, по-стриктната, по-грозната и вечно уверена в себе си по-голяма сестра на Църковната госпожа от шоуто *Saturday Night Life*¹. Тази лишена от хумор изсушена вещица превърна републиканците в партия, която е срещу всички и всичко.

Републиканската партия загуби сърцата и умовете на разумните американци от всички религии и идеологии. Независимите гласоподаватели, младите хора, черните, испаноговорещите... Списъкът може да бъде продължен и в момента включва повечето бели мъже (между които съм и аз), повечето бели жени и въобще повечето хора, които се отказаха от републиканците. А кой остана при тях? Този тип хора, които са убедени, че земята е създадена преди 6000 години, че динозаврите са се скитали по тази земя по едно и също време с хората, че сенатор Обама е „арабин“, че президентът Буш е бил прав в убеждението си, че е започнал войната срещу Ирак по „Божията воля“, че изтезаването на затворници е нещо нормално, че сенаторът Обама е мюсюлманин, че проблемът на американската икономика е в малкото останала гържавна регулация върху банковата система и финансови институции, че свободата е равностепенна на това да имаш право да отидеш на оръжейно изложение, на което е разрешено едно осемгодишно момче да стреля с картечница „Узи“ и да се гръмне в главата...

Изборът пред републиканците в навечерието на тяхната неизбежна и тежка загуба е ясен – ще се превърне ли Републиканската партия в постоянно убежище за глупациите, или ще се промени и ще престане да търси подкрепата на селските идиоти?

Една от причините страната да подкрепи Обама е нашето убеждение, че сенатор Маккейн е продал душата си на този тип хора, които представляват общия знаменател между републиканците, фундаменталистите и крайната десница. На първичните избори през 2000 г. той наричаше същите тези хора „агенти на нетолерантността“, а сега чрез номинацията на Пейлин се опитва да привлече точно тях. Пейлин е човек, който е имал контакти със сепаратистката партия на Аляска², човек, върху когото публично е бил извършен екзорцизъм, за да бъде предпазена от „вещици“; жена, която поставя под съмнение факта, че човешките същества имат нещо общо с глобалното затопляне; която вярва в незабавното идване на Христос на земята и която притежава членска карта за едно от най-безумните творения, родено от съчетанието на политика и религия в Америка: т.нар. *Християнско ционистко движение*, което подкрепя гържавата Израел не по политически, а по религиозни причини, защото нейното съществуване ще ускори Второто пришествие на Христос, на „Възнесението“ и на „Края на дните“. Това е човекът, когото Маккейн си избра. Това е жената, обявена от фундаменталистите за новата „Естер“, които се надяват тя да направи за християнските фундаменталисти това, което библейската Естер е направила

¹ *Saturday Night Life* е популярно хумористично телевизионно предаване в САЩ, а Църковната госпожа е един от най-известните герои в предаването от края на 80-те години.

² Партията за независимостта на Аляска (Alaskan Independence Party) – политическа партия в американския щат Аляска, която настоява за провеждането на референдум, на който да бъде поставен въпросът за отделянето на щата от САЩ.

за народа на гревен Израел – че ще бъде посветена от Бог да ги спаси!

Трябваше да стигнем до икономически колапс, да дадем повече от 4000 жертви в една ненужна война (Ирак) и във втора война, която по всичко изглежда, че губим (Афганистан), да станем свидетели на изчезването на нашата образователна система, да чуваме постоянно хули по наш адрес по целия свят, да бъдем ръководени осем години от президент – „прероден“ християнин, който се оказа буквално неспособен да ни управлява, за да може най-накрая американският народ да разбере, че е изключително лоша идеята да се дава власт на хора, мотивирани от фундаменталистски религиозни убеждения и/или заинтересовани да привлекат фундаменталистите.

Комбинирайте всичко, споменато дотук, с факта, че едно друго, още по-чудато, странно и по-опасно малцинство от крайната десница, това на неоконсерваторите, през цялото това време цинично злоупотребяваше с религиозното крило на Републиканската партия и с твърдото ядро от фундаменталисти, за да реализира собствените си цели, и ще получите пълната картина на бедствието. Целта на неоконсерваторите беше да реализират на практика своята визия за имперската „съдба“ на Съединените щати, пречупена през призмата на идеята за американската изключителност.

Неоконсерваторите са настроени твърде светски, за да вярват, че Бог е създател на американската изключителност, но те нямат нищо против да кажат на селянците това, което те искат да чуят. Неоконсерваторите са нашият американски еквивалент на създателите на старите европейски империи като Наполеон, които с удоволствие приемаха благословията на папи и свещеници за своите светски завоевания, когато им беше от полза. Неоконсерваторите вярват във властта в името на самата власт и биха били щастливи да живеят в свят, в който всяка държава с изключение на САЩ е безсилна, колкото е Белгия.

Повечето американци не биха искали да живеят в държава, която е в постоянна война с останалия свят, нито да бъдат нация, чиято политика е движена от буквални интерпретации на Библията или от безумни имперски амбиции. Затова между многото други причини републиканците не само ще загубят, но и ще се саморазрушат като политическа сила в обозримото бъдеще.

Като се превръща в партия на селянците, в партия на постоянната война (и по тази причина на постоянния дълг), в партия, която презира големите градове и мрази университетите, която твърди, че една част от Америка е по-патриотична от останалата, която всъщност мрази (и се страхува от) всеки, който не е като тях или не е още по-лош, която е подозрително настроена към всеки, който е по-добре възпитан и по-добре образован от тях самите, Републиканската партия се обрече на това да бъде партия на глупавите, страхливите и ограничените фанатици. И тъй като повечето американци не са нито глупави, нито фанатици и предпочитат да бъдат водени от образован, информиран и светски лидер, републиканците днес са изправени пред дилемата или да създадат отново

Републиканската партия, като се обърнат към най-добрата част на Америка, или да изчезнат.

Останалата част можем да се считаме за късметлии, осмелявам се да кажа благословени, че сенатор Обама се наложи като нашия най-вероятен бъдещ президент в същото това време, в което ние най-много се нуждаехме от разумен, интелигентен, възпитан и състрадателен лидер, който се ръководи не от идеологии, а от желанието да управлява добре и със загриженост. Републиканците ни докараха до ръба. Позволете ми да кажа без никаква ирония – благодаря, Господи, за Обама.

Превод: Стефан Крумов

Белият дом

Кейт Джелингхаус е доцент в Колежа по изкуства Монсерат в Бевърли, щата Масачузетс. Тя е първата американка, завършила Националната художествена академия в София (през 2004 г.). Пристига в България през 1994 г. като учител по програмата на фондация *Отворено общество*, след като завършва магистърската програма по европейска история на Университета Станфорд. Удостояването ѝ с наградата за визуални и медийни изкуства Artstlink 2007 ѝ даде възможност да осъществи проекта с младежи от български домове за сираци, озаглавен *До Угърчин и обратно: фотографии на младежи, отгледани в Дом*, резултатите от който бяха показани от Галерия „Шолсберг“ на колежа Монсерат и от българското Министерство на културата в София. Кейт Джелингхаус е също съдиректор и учител по изобразителни изкуства на Програмата за изкуство *H.U.M.A.N*, осъществявана в рамките на Проекта за защита правата на лишени от свобода малолетни младежи на Бостънския колеж по право.

Кейт Джелингхаус

ПРЕЗИДЕНТСКИТЕ ИЗБОРИ В САЩ ПРЕЗ 2008 Г. – БАРАК ОБАМА И ДЪРЗОСТТА НА НАДЕЖДАТА

Живеем в изключително време за Америка. Президентските избори въвлякоха в политическите процеси повече хора, откогато и да било преди. В цялата страна хора на различна възраст и от различен произход подкрепяха като доброволци всеки един от кандидатите – ходеха от врата на врата, обикаляха улиците като политически застъпници, набираха телефони, организираха партита и използваха най-съвременните клетъчни и компютърни технологии, за да набират средства и организират кампаниите. Интернет пространството беше пренаситено от интерактивни политически сайтове, дискусии в блогове, музикални и комедийни видеоклипове. Наистина политическата треска беше обзела всички – от върховете до улицата; всеки говореше и беше ангажиран по начин, какъвто не бях виждала досега в живота си (родена съм през 1971 г.). Безспорно навсякъде витаеше усещането, че се прави история – случваше се нещо велико и значимо.

Тази политическа неотложност и гражданското движение се дължаха до голяма степен на осемгодишното унищожително управление на президента Джордж Буш. Войните, които той водеше в Ирак и Афганистан, не само че опетниха националния ни имидж в света, но и доведоха до трагичната и безсмислена смърт на повече от 100 000 иракски и афганистански цивилни и над 4000 млади американски войници. Буш предизвика повсеместно враждебното настроение на нашите съюзници, като предпочете агресивното едностранно действие пред многостранното сътрудничество. С отказа си да подпише международни споразумения, като например Протокола от Киото, който призоваваше за намаляване на причиняващите парниковия ефект вредни емисии с цел забавяне на глобалното затопляне, Буш показа липса на елементарни лидерски умения по отношение на едно от най-големите предизвикателства на нашето време. Нещо повече, въпреки че се опираше на републиканската политическа платформа в подкрепа на семейните ценности и pro-life¹ идеята (позицията срещу абортите), политиката му в действителност често водеше до сериозни спънки в сфери, които той уж подкрепяше, което накара много хора да се замислят какво всъщност означава pro-life. С отказа си да подкрепи контрацепцията (семейното планиране) чрез Фонда на ООН за населението например неговата външна политика доведе до милиони нежелани бременности и аборти по целия свят. Под зоркия му поглед икономиката на САЩ също се дестабилизира. Алчността и корупцията в неконтролираните финансови институции доведоха до икономически срив, който изправи милиони американци пред заплахата да загубят работата и домовете си.

Аз лично се ангажирах политически, защото ме вълнуват голяма част от тези проблеми. Искаше ми се да видя истински лидер в тази страна – лидер, който цени живота на всички нива и който се стреми да подобри качеството на живот със съчувствие и смирение. Искаше ми се да видя президент, който най-после да види мястото на хората като добри стопани на земните блага и който да осъзнава колко необратимо взаимосвързан и взаимозависим е нашият свят днес. (В тази връзка бях изненадана от старомодния лозунг на кандидата Джон Маккейн – „Страната преди всичко!“. Смятам това за ограничена визия, която не отчита сложността на днешното време.) Политика за устойчива околна среда, единен достъп до здравна грижа, по-качествено образование, по-малко затвори, по-сериозна грижа за бедните, по-сурови закони срещу продажбата на оръжие, възстановяване на националния имидж, отказ от изтезаването на военнопленници, прекратяване на войната в Ирак – това са само част от проблемите, които ме вълнуваха по време на тези избори.

Имаше обаче и друга, много важна причина за моето толкова ангажирано участие в тях. Не го направих просто за да преодолеем натрупания през годините колективен срам от управлението на Буш или от желание да подобря американското общество по някакъв начин. Причината беше кандидатурата на Барак Обама.

За първи път чух за него по време на конгреса на Демократическата партия

¹ Pro-life (англ.) – „За живота“. Така в Америка се нарича движението, което подкрепя забраната на абортите.

през 2004 година, когато той наелектризира тълпата с една кратка реч на тема какво означава да си американец. Във време на разделения и горчива партизанска политика неговото послание отекна дълбоко в общественото съзнание, като ни препрати към едно качествено различно, по-напредничаво и изпълнено с повече надежда измерение. Помня, че си казах: „От този човек би излязъл изключителен президент”. Дори тогава, преди още да знам каквото и да било за неговия про-

Улични агитатори в Бостън

изход и история, имах чувството, че този човек носи в себе си семето на една по-възвишена визия за страната ни, която обещаваше истински плодове.

По-късно, когато прочетох автобиографичната му книга *Мечти от баща ми: история за расата и наследствеността* заедно с някои други материали, научих повече за това как средата на живот е формирала личността му. Син на бяла майка от Канзас и черен баща от Кения, отгледан като дете в Индонезия, а като тийнейджър – в Хавай и Лос Анджелис, Барак от малък носи сложността на различията във вените си. По-важното обаче е, че той полага усилие да я осмисли. Като млад не отбягва трудните въпроси, а се опитва да им намира отговори. Размишлява върху сериозните теми за расите и за това какво е да си чернокож в Америка. Разсъждава по въпросите за вярата и етиката, което го води до това да стане християнин и да подчини живота си на вярата в Бога. Именно тези непрестанни търсения и душевни лутания изградиха личността му и формирали повечето от основните му възгледи (в това число и любимата му фраза „дързостта на надеждата”), които белязаха президентската му кампания. В този смисъл аз оценявах кандидат-президента Барак Обама „не по цвета на

кожата, а по същността на неговата личност”, както беше казал Мартин Лутър Кинг. Не е често явление политически лидери да си задават сложни въпроси и да намират такива мъдри, интелигентни и смирени отговори.

Безспорно обаче расата също беше сред главните теми. На мнозина от нас, като американци, се даде възможност, като гласуваме за Барак Обама, да направим огромна крачка напред за преодоляване на тъмната расистка история на страната ни. САЩ е държава, основана на робството, страна, чиято ранна икономика почива на поробването на човешката свобода и достойнство, а по-късно обществото носи (и все още продължава да носи) белезите на дълбока расова омраза. Всъщност невъзможно е да се пише в минало време за това. Ето какво споделя Мери Мичъл, афроамерикански колумнист на вестник *Chicago SunTimes*, в своя скорошен материал *Сълзи се леят, когато мечтите се сбъдват*: „Преди няколко години имах възможността да участвам в обиколка на Белия дом с преподобния Джеси Джексън. Останах ужасена от това, че там нямаше нищо, което да говори за присъствието на чернокожите в тази страна. Абсолютно нищо”.

Твърде често опитът на хората извън политическия елит е бил подценяван и отричан. На мен, като уличен застъпник² в полза на кампанията на Обама и на Демократическата партия, през последните месеци ми се случи, макар и не много често, да чувам расово мотивирани подигравки и обиди. Моя колежка, също бяла, дори беше напълта заради подкрепата си за Обама. Това ни сблъска с отслабващото, но все още влиятелно расистко чувство, което още може да бъде усетено в американската психология.

Социалните работници и хората, които живеят по вътрешните квартали в градовете, знаят, че чернокожите общности все още страдат дълбоко от раните, нанесени им в миналото. Безработицата сред тях продължава да е много по-висока от тази сред белите. Училищата, в които учат най-бедните чернокожи деца, имат отчайващо старо оборудване. Броят на лишени от свобода сред чернокожите мъже е ужасяващ – във възрастовата група между 20 и 34, повече от един на всеки девет мъже в момента е в затвора, а на глава от населението лишени от свобода черни мъже са шест пъти повече от белите. (Проблемът с лишени от свобода в Америка като цяло е шокиращ – в САЩ живее 5% от цялото население на земята, а в затворите на страната се намират почти 25% от всички лишени от свобода по света.) Личният ми опит от работата ми като учител по изобразително изкуство на малолетни осъдени момичета в Бостън потвърди убеждението, че под ударите на криминалната ни съдебна система попадат пропорционално по-голям брой младежи от малцинствата. Едва ли може да се отрече, че расовата дискриминация продължава да съществува. Расовото неравенство в области като образованието, здравеопазването и икономиката продължава да прави живота на чернокожите в Америка много по-труден от този на белите.

Гласуването за Барак Обама означава подкрепа за ново лидерство, което обе-

² Като доброволец, участващ в предизборния щаб на демократите, Кейт Желингхаус се е занимавала с намиране на средства по улиците на Бостън (б. р.).

щава да проявява по-голяма загриженост и разбиране по важните за афроамериканците въпроси, а това е една отдавна очаквана промяна. Президентството на Обама ще бъде жив пример и ще спомогне за изцелението, осъзнаването и самочувствието на афроамериканците. Миналата година на Деня на бащата Обама произнесе в една църква прочувствена реч, в която призова чернокожите мъже да се отнасят по-сериозно и съзнателно към бащинството. Дискусията по такива въпроси трябва да започне от самите черни общности, за да може да доведе и до тяхното същинско обновление. И тези дискусии са крайно необходими. Президентството на Обама обаче ще бъде предизвикателство и за всички нас, тъй като ще трябва доста да се потрудим, за да преодолеем наследеното от расисткото ни минало мислене за „нас” и „тях” и да се конфронтираме с все още съществуващия институционализиран расизъм.

Освен темата за расата смятам, че президентството на Обама доведе до обрат в начина, по който религията навлезе в политическия дебат на най-високо равнище. От началото на своята кампания езикът на Обама наподобяваше езика на преподобния Мартин Лутър Кинг – лидерът на движението за граждански права през 60-те години. Д-р Кинг беше пастор и в своите речи той често се позоваваше и цитираше Библията. Така Кинг не оставяше никакво съмнение откъде черпи своите сили. Следвайки неговия пример, Обама не се отказва да използва библейски език и смисъл, които предполагат по-високо призвание и цели. Въпреки това съм убедена, че основното послание на Обама за единство и готовност за саможертва значително се различава от фрагментарното мислене на т.нар. религиозна десница, която формираше американската политика през осемте години управление на президента Буш.

Още Бащите основатели категорично са заявили, че за добруването на страната е задължително наличието на строго институционално разграничение между Църква и държава. Същевременно САЩ винаги са били много религиозна страна. Повечето от хората се самоопределят като вярващи в една или друга религиозна традиция и редовно участват в живота на своята религиозна общност. Затова не е изненадващо, че по време на своето управление политиките се влияят от религиозните си пристрастия, както и че използват религиозно оцветен език, за да привлекат привърженици. През последните няколко десетилетия обаче едно от най-смушаващите явления в американската политика беше начинът, по който християнският фундаментализъм, стъпил на погрешни богословски принципи, навлезе в политиката и се опита да бъде коректив в дебата по морални и етически въпроси. Започнаха да се използват термини като „морално мнозинство”³, които доведоха до разделението на хората според политическите им пристрастия (като така се правеше намекът, че онези от нас, които не споделят тези възгледи, са аморални). Темата за налагане на забрана върху абортите беше широко дискутирана, но същевременно бяха загърбени въпроси като развиването на социални програми в помощ на бедните или провеждането

³ „Морално мнозинство” е религиозно мотивирана политическа организация в САЩ в периода 1978 – 1989 г., която полага основите на Новата християнска десница. Името на организацията отразява схващането на нейните привърженици, че защитаваните от тях морални закони са споделяни и от мнозинството американци.

на сексуална просвета, които биха довели до реално намаляване на броя на абортите. Pro-life позицията на религиозната десница никога не постави въпроса в по-широк контекст и не се обърна към проблеми като смъртното наказание, въоръженото насилие, превантивната война, расовото неравенство, унищожаването на околната среда, световната бедност и други. Няма да е преувеличено да се каже, че движението на християнската десница беше доминирано от арогантност и чувство за собствена непогрешимост по няколко основни въпроса,

Изборите в Бостън

и затова едва ли е изненада, че техният политически израз, довел два пъти на власт Джордж Буш, се превърна в такова бедствие.

Затова и като православна християнка аз се надявам, че президентството на Обама поне до известна степен ще успее да възстанови нормалността и почтеността не само в политиката, но и в разбирането за религията. Надявам се дълбокото му разбиране на християнската теология да му помогне да подходи по-мъдро към спорните въпроси. По въпроса за абортите например той предлага да научим нашите деца, че сексуалността е свещена, настоява да бъдат подобрени здравеопазването и подходящото за съответната възраст сексуално образование, да бъдат увеличени услугите за бедното население и – най-важното, да се създаде възможност за диалог между pro-life и pro-choice⁴ привържениците, чрез който да се намери решение как да се намали броят на нежеланите бременности, защото, както той казва, „всички сме съгласни, че абортът винаги е

⁴ Pro-choice (англ.) – „За право на избор“. Това е лозунгът, под който провеждат своите кампании защитниците на правото на избор на майката.

трагично събитие”. Без да изключва възможността от промяна в някои закони (той например подкрепя забраната на абортите в напреднала бременност, с изключение на случаите, когато бременността застрашава живота на майката), основният му призив е насочен към създаване на атмосфера на взаимодействие, така че общите ни усилия да бъдат насочени към оказване на реална помощ на нуждаещите се, а не към задълбочаване на техните страдания.

В победната си реч Обама призова всички нас да преодолеем политическата „незрялост” от миналото (приветствам това изявление и по отношение на религиозното му послание) и да говорим повече за необходимата помощ и саможертва в името на общността. През последните осем години не чухме почти нищо за тази необходимост. Голяма част от тежестта на войната беше поета от семействата на американските войници, разкъсвани между постоянната си надежда и страх, а в същото време повечето от американците въобще не усетиха страданията на войната в Ирак. Но в крайна сметка ние също пострадахме, като в прехода през този мрачен период от нашата история загубихме вяра не само в политическото ни ръководство, но и в нашата по-добра природа.

Един мой приятел, православен свещеник в Бостън – отец Патрик, в навечерието на изборите каза, че като православни християни, ние винаги ще се молим за нашите лидери, независимо кои са, защото сме наясно, че в крайна сметка нито един от тях не е напълно подготвен за тази отговорна длъжност и защото всеки от тях има своите човешки слабости и се нуждае от молитвите ни. Той също така отбеляза колко е исторически този момент, колко важно е в демократичната държава всеки да говори, дискутира, слуша, участва и гласува. Но той също така отбеляза, че колкото и да се палим по определени въпроси в период на избори, не бива само да следим какво гругите ще направят по тези проблеми, а какво самите ние можем да направим за тяхното решение. Как можем да помогнем на тези, които имат нужда от помощ? Какво можем да направим по проблема с бедността? А по отношение на екологичната криза? Как нашата вяра се превръща в духовна практика? В крайна сметка, като вярващи хора, това са въпросите, които трябва да си задаваме независимо от времето, мястото, или политическите събития.

Не вярвам, че президентството на Обама ще промени нещата за една нощ. Но съм благодарна, че на хоризонта се появи човек, който се обръща към нашите по-висши ценности. Благодарение на очевидната интелигентност, благородство и добронамереност на Обама настоящият дълбок цинизъм, обхванал американското общество, започна да отстъпва. Доказателство за това е огромната мобилизация на активисти по места, които работиха усърдно, за да може той да спечели изборите. Аз съм му много благодарна, че ни вдъхнови. Но съм също толкова благодарна на всички добри хора независимо от възрастта и времето, в което са живели, които със скромната си дейност правят възможна позитивната промяна. Обама не се появи от нищото – той е бил отгледан от скромните си и внимателни майка и баба. Неговата вяра се явява като откровение, след като е видял добрината около себе си. Той е много начетен и е силно повлиян от героите на американската история.

Вчера ми попадна следната фраза: „Роза Паркс⁵ седна, за да може да се изправи Мартин Кинг. Кинг се изправи, за да може Барак Обама да се затича⁶. Обама се затича, за да могат нашите деца да полетят”.

Казано е сантиментално, но ще излъжем, ако не признаем, че нашето величие се корени във величието на тези, живели преди нас.

Превод: Ева Райчева

---

⁵ Роза Паркс (1913 – 2005), наречена „майка на модерното движение за граждански права” на афроамериканците в САЩ, добива национална известност през 1955 г. , когато отказва да се подчини на шофьора на градски автобус в Алабама и да освободи мястото си, за да може то да бъде ползвано от бял пътник.

⁶ В тази фраза има и игра на думи, тъй като английският глагол за „тичам”, може да бъде преведен и като „да се кандидатира”.

Нийл Мънро и Кориън Хегланг са журналисти в списание *Нешънъл Джърнъл* (National Journal), влиятелно седмично политическо списание, издавано в столицата на САЩ Вашингтон. Двамата работят съвместно върху теми, свързани със социалните и политически процеси. Нийл Мънро следи самостоятелно проблемите в научната област, а Кориън Хегланг – във външната политика и финансите. Нийл Мънро е роден в Ирландия и е завършил Университетския колеж в Дъблин и Кралския колеж в Лондон. Кориън Хегланг е родена в САЩ и е завършила Колежа Макалистър.

Вярващите излиза в *Нешънъл Джърнъл* през декември 2004 г. Статията е преведена с незначителни съкращения и се публикува със съгласието на авторите и на редакцията на *Нешънъл Джърнъл*.

Кориън Хегланг и Нийл Мънро

ВЯРВАЩИТЕ

Кои са религиозните консерватори и какви са техните цели?
Как те гледат на себе си и какви идеи защитават?

Евангелисткия светоглед

Вярващите консерватори твърдят, че не се различават от останалите хора – единственото, което искат, е да живеят според правилата, в които вярват и да управляват живота и общностите си съгласно собствените си ценности. В техния случай преди всичко останало това са правилата, извлечени от библейските текстове и заповеди.

Те обаче не търсят основания за своите убеждения само в божествената власт, както тя им е разкрита в Библията или Тората. За да подсилят своите тези, те използват и нерелигиозни аргументи от областта на етиката и политиката. Вярващите консерватори настояват също да получат по-голямо признание и влияние в общество, което според тях е доминирано от културните, медийните и развлекателните шаблони на Ню Йорк и Холивуд и от либерали, които от десетилетия се подиграват на вярващите.

Те са на мнение, че имат право и дори са задължени да евангелизират обществото – като накарат възможно най-голяма част от американското общество да приеме ценностите, които те най-много уважават – защото смятат, че така обществото ще стане по-добро.

„Евангелистите не искат просто да бъдат чути”, казва Барет Дюк, представителят във Вашингтон на влиятелния Конвент на Южните баптисти. „Ние вярваме, че някои морални ценности, когато се ползват с подкрепата и на гържавата, могат да създават по-стабилни общности и общество, където семействата са здрави, децата разполагат с по-добри възможности да развият пълния си потенциал и е уважавано човешкото достойнство”.

Защитаваните от консерваторите въз основа на религиозните им чувства ценности не са само лични убеждения, „верска традиция” или културно наследство, както биха ги определили либералите. Вярващите разбират тези ценности като логични и проверени истини, които помагат на хората да изградят добър и справедлив живот, казва Дюк, чиято конгрегация наброява 16 млн. привърженици. Тези ценности са ключови за развитието на „самоуправлението” в един свят, оценяван от вярващите като развален и паднал, в който греховете и изкушенията, егоизмът и пазарният дух могат да отклонят несъвършените хора от правилния начин на живот. Според Дюк „дори и да не притежавате и да не четете Библията, достатъчно е само да видите лошата гържавна политика и провалените либерални експерименти, за да разберете, че моделът, който се основава на личната свобода като най-висше благо, не спомага за изграждането на стабилно общество”.

Всеки гражданин, активист или политическа група защитава някакви морални ценности и приема някои от тях за по-важни от останалите, което създава възможност за безкрайно много комбинации. Религиозно вдъхновените консерватори настояват, че те също имат правото да очакват правителството да подкрепи техните ценности. „Моите религиозни убеждения формират моите морални ценности и аз, като гражданин, имам правото да превърна моите морални ценности в политически въпрос”, казва Ричард Ланг, президент на Комисията за етична и религиозна свобода на Конвента на Южните баптисти. „Ако кажа нещо по-различно, то ще бъде равносилно на антирелигиозен фанатизъм”.

Религиозните консерватори не насочват своите възгледи само към правителството. За много от тях комерсиалната култура е по-голяма заплаха за техните общности, отколкото действията на правителството. „Американската популярна култура започва да прилича все повече на свинарник”, твърди Ланг. Вероятно най-лошият пример е развлекателната телевизионната мрежа Фокс, която по ирония е собственост на съюзника на Републиканската партия Рупърт Мърдок. Според Ланг обаче културата се формира от правителствената регулация и затова евангелистите смятат, че правителствените правила възпрепятстват техните усилия за „спечелване на битката за гушата на културата”.

За разлика от прогресивните християни консервативните не правят ясно раз-

граничение между политика, етика и религия. Консерваторите имат „предлиберални възгледи и приемат моралните теми за легитимни политически въпроси”, смята Матю Спалдинг, директор на Центъра за американски изследвания в консервативната фондация „Херитидж”. Те продължават да настояват на важната роля на общностите – „семејството, религиозната общност, гражданското общество – така че тяхната цел е да има по-малко правителство, което да дава право на тези общности сами да формират начина на живот на своите деца”. За разлика от тях либералните християни се стремят да дискутират моралните въпроси извън политиката, защото приемат, че дебатите по морални въпроси „разгарят страсти и религиозни войни и така само задълбочават различията и създават проблеми, които са опасни за публичното пространство”.

Сред вярващите има много привърженици на либералната прогресивна визия, като сред тях са и много духовници от старите, считани доскоро за „традиционни”, протестантски църкви и от либералните юдейски общности.

Религиозните консерватори не са единни по всички въпроси. Консервативните християни по принцип се противопоставят на изследванията на човешки ембриони и на извличането на стволови клетки, докато мормоните и консервативните юдеи по принцип подкрепят тези изследвания, защото не приемат твърдението, че ембрионите имат душа. „Нашата теология е различна, така че ние се разграничаваме от християнските групи по този въпрос”, казва Натан Даямент, директор на отдела за връзки с обществеността в Съюза на ортодоксалните еврейски общини на Америка. Други несъгласия се дължат на различните традиции на отделните общини и геноминации. Католиците настояват на по-широкото разпространение на подкрепяните от правителството ваучери за училищата, като допускат те да бъдат използвани и в някои католически училища. Южните баптисти обаче по принцип се противопоставят на разширяването на тази практика извън държавната образователна система, защото сред техните привърженици има и много учители в тези училища.

Тези разлики могат да обяснят защо консервативните религиозни гласоподаватели невинаги имат ясно изразено предпочитание към Републиканската или Демократическата партия. Според едно проучване, извършено от Джон К. Крийн, професор по политически науки в Университета на Акрон и директор на Института за приложна политика, повече от 50% от евангелистите подкрепят либералното мнение, че са „необходими стриктни правила за защита на околната среда, дори и това да води до закриване на работни места и повишаване на цените”. Мнението, че „правителството трябва да изразходва повече средства за борба с бедността и глада дори ако това означава повишаване на данъците за средната класа”, е подкрепено от 43 процента, като това съгласие достига 55%, ако повишението на данъците се отнесе за богатите. Изповядваните от консерваторите ценности са достатъчно силни, за да разчупят старите политически граници, което стана причина голяма част от тези консерватори да преминават към Републиканската партия.

Друга характерна особеност на религиозните консерватори е, че въпреки поли-

тическите им успехи от последните двадесет години те продължават да гледат на себе си като на жертви на една несправедлива държава, която не зачита техните идеи и ги дискриминира винаги когато има тази възможност. Както казва Дюк: „Ние продължаваме да се опитваме да възстановим позициите си (загубени след 60-те години) и вече имаме и значителни успехи. Ще продължим да напредваме, защото хората все по-ясно ще оценяват резултатите от провалените социални експерименти, наложени ни през последните 50 години”. Други не са толкова оптимистични – „Моля се тъмните векове в Америка да са към своя край. Може би, но само може би, се намираме в началото на християнското пробуждане и в края на беззаконието на поколението от 60-те години”, казва Гари Кас, директор на Центъра за американско обновление. Центърът е създаден от базираната във Форт Лодърдейл, щата Флорида, Църква на Корал Ридж, която разпространява ежедневно телевизионни и радиопрограми, които имат седмична аудитория от 3 милиона души.

Религиозните консерватори считат, че либералите се отнасят към тях с презрение, като обяснението за него варира от мнението, че това е израз на обикновена лошотия, до убеждението, че либералите не приемат съществуването на каквато и да било висша духовна сила. „Западналият човек не приема светлината... защото неговото сърце е обхванато от греха”, казва преподобният Джеймс Кенеди, пастор в Църквата на Корал Ридж. Дюк търси по-светско обяснение: „Хората не искат да приемат, че са отговорни пред някаква по-висша сила, върху която не могат да оказват никакво влияние, затова и не приемат, че свръхестественото има място в публичните политически дебати”.

Църква и държава

Повечето вярващи приемат църквата за нещо по-важно от място, където се ходи веднъж седмично. За тях църквата е центърът на общността, място, където могат да се подготвят за ежедневния си живот в един до голяма степен секуларизиран свят.

Църквата „Нов живот” в Колорадо Спрингс, щата Колорадо, е отворена 24 часа. Децата учат, докато техните родители тренират във фитнес клуба на църквата или пият кафе в разположеното в непосредствена близост кафене „Старбъкс”. Повечето от нейните 11 000 членове взимат участие в една или повече от 1300 молитвени срещи, които църквата организира всяка седмица – групата на хирурзите се моли в болницата между сутрешните смени, друга група от работещите в пощенската станция се моли по време на почивката между нощните смени. Групи от Църквата „Нов живот” помагат на млади мъже и жени, особено на такива без родители, да се научат на християнски начин на живот. „Старите традиционни църкви поставят ударението върху общността, но те са загърбили духовния живот по правилата на Св. писание”, казва Тед Хагард, пастор в църквата. „В нашата църква ние вярваме, че хората могат да бъдат преродени и така да се свържат със сърцата си и да създадат контакти, които остават за цял живот”.

Църквата на Хагард е само една от Националната асоциация на евангелските църкви, която твърди, че има почти 30 милиона членове. Хагард е президент на тази асоциация.

Религиозни консерватори като Хагард приемат за своя основна задача в политическата област осигуряването на „неутрален подход“ на правителството към религиозните и нерелигиозните идеи и ценности. Неутралитетът е необходим, защото Църквата и общността са взаимно свързани и защото държавата и нейните служители достигат до почти всеки аспект от обществения и личен живот, като тяхната намеса се чувства дори и по въпроси като любовта, живота и смъртта.

„Повечето евангелисти не очакват правителството да защитава конкретен религиозен възглед“, казва Дюк от Южните баптисти. „Но това, което те очакват, е правителството да създаде свободно пространство за всеки“ и религиозните групи да се ползват от същите права, както мотивираните от секуларни идеи групи. Тези права включват равен достъп до правителствени сгради за срещи и събрания, свобода на словото, свобода на сдружаването, независимо дали тези права са отсъдени от Върховния съд, местните общински или училищни съвети.

Както много групи религиозни консерватори, Дюк смята, че от 60-те години на XX век съдът е отнел много от пространството, заето преди от религията. Според него съдът „има за цел да създаде единен стандарт, който уважава всички възможни морални ценности, които се намират в общността“. На теория това означава, че няма ценности, които могат да бъдат по-добри от другите, а на практика това води до отдаване на предимство на свободата пред отговорността, което унищожава самоуправлението и прокарва ценностите на малцинствата над свободно избраните от общностите ценности на мнозинството.

В този контекст религиозните консерватори виждат в темата за абортите основен проблем в отношенията между Църква и държава или ако трябва да сме по-коректни, в отношенията между Църквата и съда. В своето решение по случая на Роу срещу Уейд през 1973 г. Върховният съд се произнесе, че решението за прекратяване на бременността спада към личните права на жената.

Религиозните консерватори настояват за повече ограничения върху абортите, защото вярват, че човешкият живот започва със зачатие, а и защото приемат всички хора за Божии творения, които имат право на живот. Ланд и други консерватори настояват, че ако съдиите продължават да пренебрегват тяхната позиция по въпроса за абортите, религиозните групи ще мобилизират необходимата електорална подкрепа и така ще наложат забрани или ограничения върху абортите в много от щатите.

Тези консерватори виждат в борбата за ограничаване на абортите не само практически въпрос за живота и смъртта или просто кампания в защита на правото на живот, което дава възможност за упражняване на всички останали

права. За тях това е фокусът на битката между християнските ценности и провалениите ценности на 60-те години. Чарлз Колсън, основател на Сдружението за затворниците, християнско сдружение за подкрепа на затворниците, и един от участниците в скандала „Уотъргейт“ през 70-те години, говори за „начина на мислене на 60-те, според който най-голямото житейско благо е свободният израз на сексуалността и освобождението от моралните закони“. Той смята, че след съдебното решение по делото на Роу съдилищата „са създали цяла философия в подкрепа на това решение“, сред които са и мотивите към решението по делото на организацията „Планирано раждане“ срещу Кейси през 1992 г., които обявяват: „В центъра на разбирането за свобода стои и правото за определяне на концепция за съществуването, за смисъла, Вселената и тайнството на човешкия живот“.

Дюк смята, че темата за абортите „се превърна в символ на битката между две различни ценностни системи, защото тя се намира в центъра на борбата между концепциите за лична свобода и лична отговорност, а съдилищата защитават позицията, че личната свобода е най-голямото благо“.

Много от религиозните консерватори смятат, че тези съдебни решения са „плъзгане по наклонена плоскост“ и в крайна сметка те ще поставят началото на религиозни преследвания. Гари Кас от Църквата на Корал Ридж смята, че отказът на съда да вземе под внимание религиозните възгледи ще доведе до подкрепена от правителството кампания за публично опозоряване или дори арести на активисти, които цитират библейски текстове, оценявани от някои като заплашителни и налагащи омраза.

Религиозните консерватори се надяват на успех и в някои други области по пътя към постигане на правителствен „неутралитет“. От 1954 г. църквите нямат право да подкрепят конкретни политически кандидати, да участват в предизборни кампании и да отделят твърде много от своето време за лобиране, като всяко нарушение на тези правила може да постави под съмнение техния статут на освободени от плащане на данъци. Някои религиозни групи смятат, че тази забрана нарушава тяхната свобода на словото и противоречи на първата поправка на конституцията.

Според Карл Есбек, бивш служител в Министерството на правосъдието по време на първата администрация на Буш и наблюдаващ законодателните проекти в областта на религията, в момента професор по право в Университета в Мисури, едно от ключовите искания на вярващите е техният светоглед да бъде третиран по еднакъв начин с други светогледи и философии.

Една от тези философии според християнските консерватори е „сциентизмът“ – обратното на „креационизма“. Казано по-директно, сциентистите отказват или пренебрегват значението на нематериалните неща, като например свободата на волята или душата. Есбек дава пример, че „правителството не е ограничавано от нищо, когато в училищата се говори по научни въпроси, а това може да доведе до изпадане в сциентизъм“.

Различните светогледи са и в основата на периодичните дебати как в държавните училища трябва да бъде преподаван въпросът за произхода на вселената и човека – като се залага на креационизма или на защитавания от християните възглед за „разумното сътворение“. Сходен проблем възниква и при преподаването на социални науки, тъй като религиозните консерватори смятат, че религиозната мотивация в американската история често е пропускана в часовете по история, а християнските ценности често са изместени от акцента върху личната свобода в часовете по сексуална култура.

Семейството

Семейството е свещеният и ключов камък за евангелските църкви, според които Църквата представлява Божие семейство. Отглеждането на деца в страната на Бритни Спийърс и на последната версия на поредната кръвопролитна компютърна игра обаче е предизвикателство за много родители, независимо дали са във или извън Църквата. „Полагането на родителски грижи е контракултурно действие в Америка“, казва Уолис, баща на две момчета. „И за това трябва да говорят както либералите, така и консерваторите“.

Заплахите срещу семейството са най-мощният стимул за организиране на религиозните консерватори през последните 40 години. Да вземем за пример Джеймс Добсън, основател на организацията „Фокус върху семейството“, който е широко известен със своята способност да произвежда лавина от телефонни разговори и писма по въпроси от законодателството, които го вълнуват. Той не е проповедник, а християнски детски психолог, чиято медийна група се е специализирала в разпространението на практически и духовни съвети за милиони евангелисти в страната и чужбина чрез книги, брошури, телевизионни и радиопредавания, филмови прегледи, вестникарски колонки със съвети и дори готварски рецепти. „Неговите съвети по отношение на грижата за децата са толкова ценени, че когато той определи нещо като политическа или законодателна заплаха за семейството, може да мобилизира невероятно много хора в подкрепа на своето мнение“, казва Дейвид Неф, редактор в *Християнството днес*.

Като основна заплаха за семейството консерваторите посочват сексуалната революция, която включва разводите, извънбрачните раждания, извънбрачните сексуални контакти, порнографията, абортите и хомосексуалността. Според консерваторите тези явления подкопават живата сексуална връзка между съпруга и съпругата и контакта между родители и деца. Като доказателство религиозните консерватори привеждат данните, според които извънбрачните раждания в страната са се увеличили от 3% от всички раждания през 1960 г. до 33% днес. Според тях големият брой на извънбрачните раждания е отнел възможността за добър старт в живота на милиони млади хора и е дал пример за подражание, който да следват като родители.

Макар съпротивата срещу развода, порнографията, извънбрачните раждания и извънбрачния секс да е в задължителния списък на консерваторите, те вече са изместени от явления, определени от тях като нови заплахи. В хомосексуалните

бракове те виждат още по-голяма заплаха, защото са на мнение, че без наличие на социални стандарти и очаквания от брака всички други явления – разводите, извънбрачните раждания и развратът – се превръщат само в една от многото възможности, предлагани на масата на лишените от ценности човешки отношения, в резултат на което бракът губи своята културна и практическа сила.

Консерваторите използват всеки удобен случай, за да прокарат в отделните щати различни законодателни и общински мерки за ограничаване на разводите, като например насърчават по-стриктните предбрачни консултации. По отношение на извънбрачните раждания те се стремят да насърчат брака между

„Америка лице в лице“

хетеросексуални двойки, които вече имат деца, да ограничат сексуалните контакти между възрастни мъже и млади момичета и да подпомогнат сексуално образование, възхваляващо въздържанието. Те настояват администрацията на Буш да ограничи порнографията, но в тази област имат малък успех главно защото Върховният съд спря действията на няколко закона срещу порнографията въз основа на първата поправка на конституцията. На федерално равнище обаче няма съществени законодателни опити за налагане на по-строги закони срещу порнографията, извънбрачните раждания или извънбрачния секс.

Религиозните консерватори твърдят, че отношението им към браковете между хомосексуалисти е доста по-нюансирано, отколкото допускат останалите. Тъй като хомосексуалистите също са Божии чада, те не виждат в искането си за

забрана на еднполовите бракове кампания за ограничаване правата на хомосексуалистите. „Не приемам решението по този въпрос да бъде взимано от съда, настоявам законодателните събрания на отделните щати да проведат дебат и да изработят някаква система за хомосексуалните двойки, които живеят заедно, независимо дали са сексуално активни или не”, твърди Хагард. Проучването на Грийн показва наличие на значителна подкрепа за някаква форма на правителствено признание на връзките между хомосексуалисти. През пролетта на 2004 г. 25 процента от белите християнски евангелисти са отговорили, че биха подкрепили еднполови бракове или някаква форма на граждански съюз между хомосексуалисти.

„По този въпрос сме склонни да гаем съгласието си в частен разговор, но никога няма да признаем, че тяхната връзка е равностойна на брака или че е здравословно отношение”, казва Ланг. Южните баптисти ще продължат контактите си с редица други обединения на социални консерватори, които настояват да бъде приета поправка във федералната конституция, която да ограничава възможността еднполовите бракове да получат същите права чрез съдебни решения, потвърждава той.

Служение

Религията не спира при вратата на църквата. Повечето консервативни религиозни групи изразходват много енергия и средства за това, което може да бъде наречено „служение” – тази част от дейността на религиозната група, насочена към полагане на грижи за стагото, за бедните и нуждаещите се.

„Нашата първа задача е да свидетелстваме за Христос, за Неговата спасителна сила и благодат”, казва Кенеди от Църквата на Корал Ридж. „Христовите заповеди към Църквата включват и това да отидем по целия свят и да проповядваме Евангелието на всички твари. Без това служение цялата култура, събрана в една кошница, отива в ага”, казва той.

Служението отнема голяма част от усилията на религиозните консерватори. Например Южните баптисти отделят само 1,5%, или 2,7 млн. долара от своите фондове за прокарване на политическите усилия на Ланг. Половината от всичките пари отиват за международни дейности, една четвърт – за дейности в страната, а останалата част – за духовните училища на вероизповеданието.

Служението включва и оказване на помощ за бедните независимо от тяхната религиозна принадлежност. Армията на спасението е създадена като християнска благотворителна организация през 1865 г., а католически благотворителни фондове съществуват в САЩ от 1910 г. През 2002 г. бюджетът на Католическите благотворителни организации възлезе на 3 млрд. долара, с които са били подкрепени 7 млн. души, повечето от които некаатолици, казва Лиса Смит, директор на Програмата за здравеопазване и социална помощ на организацията. Католическите организации набират голяма част от своите средства от правителствени програми, а католическото духовенство е сред лидерите на

движението, което лобира в Конгреса за увеличаване на щатските програми за борба с бедността.

Международно служение

Религията не спира и на брега на океана. Християнството е нараснало благодарение на международните мисионери и днес то продължава да се развива в Африка, Азия и Южна Америка по същия начин. Мисионерите в чужбина се ползват с подкрепата на своите по-богати американски патрони – независимо дали са южните баптисти, католиците, петдесетниците или мормоните. Тяхната мисионерска дейност включва и голямо разнообразие от нерелигиозна помощ, като образование и медицинска помощ, понякога с подкрепата на правителството на САЩ.

World Vision International е християнска организация за помощ и развитие, основана през 1950 г. Както много други благотворителни и мисионерски групи, тя започва своята дейност, като предоставя хуманитарна помощ в случаи на бедствия. Постепенно тя се е превърнала в организация с дългосрочни програми, чиято цел е предоставяне на помощ за развитие на различни общности, включително и програми за защита на майчинството и децата, микрофинасиране за стартиране на малък бизнес, проекти за водоснабдяване, обучение на демокрация и добро управление. През последните няколко години групата започна да защитава идеята за прокарване на международна справедливост и в чужбина, като същевременно обучава своите привърженици в страната.

Консервативните религиозни групи се намират на предната линия в усилията за прокарване на такива закони като Закона за човешките права в Северна Корея и на Закона за международна свобода на религията, те оказват натиск върху администрацията за взимане на мерки по отношение на хуманитарната криза в Судан, за ограничаване на световната мрежа за трафик на жени и за финансиране на глобалната инициатива за СПИН. „Ние не сме хора, обсебени изцяло от темата за секса”, казва Кизик от Националната асоциация за образование.

Това разнообразно християнско служение подобрява живота на мнозина, но води и до по-активна американска външна политика, твърдят Ланг и други. Много от вярващите продължават да виждат в Америка обявения от Роналд Рейгън „град в светлина, който стои навръх планина”¹ и „последната най-голяма надежда на човечеството”², те виждат в Америка нация, която трябва да има ръководна роля в света, като дава положителен пример, основан на християнството.

¹ „Град в светлина, който стои навръх планина” – фразата е приписвана на един от първите американски заселници, Джон Уинтроп, който цитира думите на Исус: „Вие сте светлината на света. Не може се укри град, който стои навръх планина” (Мат. 5:14). В своята реч, произнесена през 1630 г., Уинтроп има предвид, че колонията, която заселниците ще основат, ще бъде такъв град, към който ще гледа целият свят. Фразата е използвана от много американски политици, включително и от президента Роналд Рейгън в неговата прощална реч през 1989 г.

² Фраза, произнесена от Ейбрахам Линкълн, президент на САЩ (1861 – 1865) по време на Гражданската война.

Религията и компромисът

Безкомпромисни ли са религиозните консерватори? И да, и не.

Несъмнено този консервативен светоглед може да направи временни компромиси по различни теми – по някои въпроси на местното самоуправление, финансовата помощ за религиозните групи, сексуалното образование в държавните училища – не на последно място, защото Американската конституция дава големи правомощия по тези въпроси на щатските и местните власти, които често са склонни да подкрепят местните настроения. Разбира се, този тип вярващи не виждат причина да се откажат от своите дългосрочни възгледи заради някакъв политически компромис или загуба на съдебен спор, както и една изборна загуба не може да накара либералите веднага да се откажат от своите цели.

Като се има предвид традиционното сътрудничество между теологическите конкуренти сред религиозните консервативни общности, догмата не може да бъде абсолютна пречка пред компромиса. Но все пак компромисите по някои въпроси са недопустими, като основания за това се намират в цитати от Библията, в доктрините на отделни деноминации или в крайните личности на някои религиозни активисти. Темата за абортите например не подлежи на компромис според религиозните общности. „Ние сме убили 45 млн. бебета и това не е правилно, но дали бих подкрепил промяна, която да доведе до убиването само на 25 млн. бебета?“, се замисля Кенеди от Църквата на Корал Ридж, един от по-фундаменталистките настроените политически активисти. „Това е компромис, който трудно може да бъде направен от човек, чиято главна цел е да живее по Божиите закони, и аз съм доволен, че не мога да направя такъв компромис“.

Повечето от политическите християнски активисти все пак са склонни да направят компромис по пътя към постигането на своите светски цели, отчасти защото те са се научили да планират дългосрочно защитата на своята кауза. След 80-те години „имаше период на съзряване на социалните консерватори“, казва Ланд. „Сега ние познаваме много по-добре правилата на тази игра“.

Превод: Момчил Методиев

Алберт Молер (р. 1959 г.) е считан за един от лидерите на съвременното евангелистко движение в САЩ, а сп. *Тайм* го определя като „водещ интелектуалец“ в него. Той е ректор на Богословската академия на Конвента на Южните баптисти в гр. Луисвил, щата Кентъки, професор по богословие в нея и водещ на радиопредаването *Програмата на Алберт Молер*. Член на ръководството на евангелистката група „Фокус върху семейството“ и на няколко други организации, защитаващи идеите на религиозната десница в САЩ. Теологичните позиции на Молер се основават на класическия калвинизъм, а самото му назначение за ректор на Богословската академия през 1993 г. се възприема като знак за връщането на Южните баптисти към консервативните евангелистски ценности и теология. Конвентът на Южните баптисти е създаден през 1845 г., като в момента това е най-голямото протестантско вероизповедание в САЩ с 16 млн. членове и над 42 000 църкви.

Статията *Transforming Culture: Christian Truth Confronts Post-Christian America* е публикувана в личния уебсайт на Алберт Молер (<http://www.albertmohler.com/>)

Алберт Молер

ПРЕОБРАЗЯВАНЕ НА КУЛТУРАТА: ХРИСТИЯНСКАТА ИСТИНА СРЕЩУ ПОСТХРИСТИЯНСКА АМЕРИКА

Права е Пеги Нунан¹. На гаден етап, в определен момент всички ние трябва да признаем, че с американската култура се е случило нещо забележително. Г-жа Нунан, в миналото автор на речите на президента, разказва как за нея този миг е настъпил на церемонията по връчване на дипломите в една гимназия в началото на 70-те години. На подиума, за да получи дипломата си, се изкачило младо момиче, което очевидно било бременно. Нунан си спомня, че първата ѝ спонтанна реакция била чувството на възхищение от смелостта и силата на момичето да се изправи пред общественото неодобрение. „Всъщност – спомня си Нунан – обществото не прояви неодобрение. То избухна в аплодисменти“. И заключава, че „аплодисментите бяха подобаващата и великодушна реакция към това решително и сърцато младо момиче. И под звуците на тези аплодисменти усетих как рухва една стена, хилядолетна стена, изградена от санкции, които

¹ Пеги Нунан (Peggy Noonan, р. 1950 г.) е автор на няколко книги по въпроси на политиката, религията и културата, колумнист на вестник *Уол Стрийт Джърнъл*. Считана за политически консерватор, тя е била сътрудник и основен автор на речите на президента Роналд Рейгън.

казват: „В нашето общество ние не одобряваме малолетното майчинство без брак, защото това не е добро за детето, не е добро за майката, не е добро за нас”.

Християнската църква може да добави още много аргументи, но голямата опасност днес се състои в това, че мнозина християни виждат много повече неща, а отвърщат с далеч по-малко аргументи. В света около нас е настъпила забележителна културна промяна. Промениха се коренно фундаменталните основи на американската култура. Така нареченият иудео-християнски консенсус от миналото хилядолетие отстъпи територия на една постмодерна, постхристиянска, постзападна културна криза, която застрашава самата същност на нашата култура.

Разсъждавайки върху промените, настъпили в Америка през последния половин век, Джон Хауърд от Института „Рокфорд” определя края на Втората световна война като „епоха, от която ни дели половин век и цяла една цивилизация”. Знаем какво има предвид. Ако погледнем към Америка от 1945 година, ще изпитаме чувството, че е отминала цяла една цивилизация.

Доказателствата са неоспорими. Моралният релативизъм е моделирал културата така, че огромното мнозинство от американците сега възприемат само себе си като свой морален арбитър. Истината вече е само собствено гостояние, тя е приватизирана и субективизирана. Напълно се отхвърля съществуването на абсолютна или обективна истина. Проучванията показват, че повечето американци считат истината за субективна и относителна. Никой, който провъзгласява доминиращата култура, няма право да налага на другите истината, морални или културни стандарти.

В съдилищата ревизионистични правни теории и психотерапевтични теми са изместили грижата за правдата и неправдата. Справедливостта вече е въпрос на политически дебат, а не е обществен стандарт. Понятието за добродетелност е отхвърлено като отживелица от времето на примитивния морал, патриархалното семейство и викторианските мечти. Да се говори за морал, получен по силата на откровение, който повелява да се прави добро и забранява да се върши зло, е също толкова неуместно в съвременна Америка, колкото съществуването на гървена барака на Уол Стрийт.

Най-влиятелните обществени сили са се съюзили в заглъбочаването на процеса на социален разпад. Телевизията и масовата култура моделират американското съзнание така, че много американци вече нямат интелектуалната способност да поддържат сериозен духовен разговор. Когато някой се опита да въвлече американците в такъв разговор, среща незабавен отказ или – което е още по-обезпокояващо – празен поглед.

Изкуствата деградират все повече, представяйки жестокостта, порнографията и баналното за възвишено изкуство. В академичните среди деконструктивизмът и различни теории, претендиращи за постмодерност, до голяма степен са уни-

щожили някои дисциплини и са обрекли други на изолация. Търсенето на истината е изоставено за сметка на политически спорове за права и привилегии.

Във вътрешен план американците са възприели един терапевтичен светоглед, който е трансформирал всички въпроси за правдата и неправдата в новосъздадени категории на автономия, самоуважение, взаимозависимост и различни психологически мании, които по същество ни убеждават, че сме жертви, а не отговорни морални агенти. Така се развива култ на себепреклонение, който подменя почитането на трансцендентния Бог с търсене на детето, скрито в нас.

Църквата е в постоянен смут и недоумение как да реагира на тази култура. В известния си труд *Христос и културата* Ричард Нибур проследява пет различни модела на реакция към културата. Книгата опростява проблема и в наши дни звучи смущаващо оптимистично, но някои от моделите, описани от Нибур, все още може да се наблюдават. Има периоди, в които Църквата се оттегля от културата и търси убежище в целенасочена културна изолация. В други периоди и в друг контекст Църквата просто абдикира пред културата, ставайки по-скоро нейно отражение, а не свидетел на Кръста. Между тези две крайности могат да се проследят безброй други модели. В действителност Църквата често е следвала няколко модела едновременно, като от една страна, капитулира пред културата, а от друга – търси изолация.

Трябва откровено да признаем, че Църквата вече е изместена. Макар навремето да е била авторитет в културата, сега Църквата нерядко бива забравяна, а още по-често – пренебрегвана. Някога влиянието на Църквата е било достатъчно, за да възпира културния бунт срещу моралните заповеди на Бога, но вече не е. Настъплението на културната подмяна е в пълен ход. Лидерите на протестантската левица просто са капитулирали пред ревизионистките идеологии и са се отказали да защитават морала на Откровението. Сред евангелисткото крило по-голямото изкушение се състои в това по принцип да се утвърждава библейският морал, но да се затварят очите пред нарушенията, възприемани като въпрос от личен характер.

Изместването на Църквата е типично за процеса на секуларизация, който така радикално е променил очертанията на американската култура. Макар социолозите да отбелязват постоянно високи нива на религиозна активност и деклариране на вяра – и двете в рязък контраст с други западни нации – истината е, че много малко от тази активност се превръща в истинско следване на Христа, активна църковност и смело християнско свидетелство.

Светогледът на повечето американци сега е напълно секуларизиран, върти се около личното его и основната аксиома в него е релативизмът. Ние, американците, сме станали най-добрите си приятели, сами на себе си терапевти, сами на себе си свещеници и законодатели. Старият порядък е разклатен, новият настъпва.

Какво тогава трябва да направи Църквата? Като начало трябва да отхвърлим

и оптимизма, и отчаянието. Нямаме право да очакваме, както е било преди едно поколение, че „с всеки ден и във всяко отношение нещата ще вървят към по-добро“. Културата, създава микровълновата печка, скенера и ваксината срещу детски паралич, е предизвикала същевременно и социални патологии, застрашаващи самото съществуване на културата. Операционната маса и столът за абрти символизируют в еднаква степен нашата култура. Макар Америка да претендира, че се грижи за качеството на живот, за нея става все по-характерна културата на смъртта. От друга страна, въпреки че културата постоянно запада, нямаме право да приемем, че тази тенденция не може да бъде обърната.

Трябва да разберем, че за християнския светоглед културата е важна, но не е решаваща. Нещо повече, ние признаваме върховенството на Бога и приемаме, че Неговото провидение управлява всичко.

В разгара на тази културна криза мисията на Църквата е да прогласява истината и да достигне до нейните жертви. Въпреки крайния релативизъм вярващата Църква трябва да провъзгласява истината за Словото Божие, неизменността на Неговите заповеди и реалността на Неговия съд. В сегашния културен контекст тази задача е едно от най-важните изпитания за християнска преданост. Да се възвестява библейската истина на тази култура означава да се рискува социална изолация, категорично отхвърляне, а в някои случаи дори яростни нападки.

Църквата, която обявява за безспорно греховни в тяхната същност изневярата, секса преди брака и хомосексуалните връзки, бързо ще разбере какво означава да се намира извън общото културно русло. Проповедник, който реши да се изправи срещу културата на развода и да се застъпи за дълготрайния съюз на брака, ще влезе в открита конфронтация със симпатиите на обществото към „свободния брак“ и онова, което някои сега наричат „серийна моногамия“. На християнка, която се обяви в защита на неродените деца, ще дадат да разбере – и то съвсем ясно и недвусмислено – че мнението ѝ е нежелано, излишно и отхвърлено.

Да се сражаваш за християнската истина пред лицето на тази култура предполага неизбежното разбиране, че си член на малцинство, което съвсем очевидно мисли и живее различно от културата на мнозинството. Да изповядваш истините на Божието Слово в Америка от края на XX в. е равносилно на това да заемеш антикултурна позиция, да тръгнеш срещу течението и да жертваш личното си удобство.

Същевременно трябва да търсим и полагаме грижи за жертвите на тази културна революция. Христовата Църква се състои от грешници, спасени по благодат. С посланието на благодатта трябва да достигнем до онези, чийто живот е провален и объркан в хода на този културен упадък. Единствено Църквата разполага с истинските и правдиви отговори на главните въпроси, пред които е изправено нашето общество. Предизвикателството пред нас е да съчетаем истината със съчувствие, милостта с противопоставянето.

Това е било вярно през първи век, вярно е сега и най-вероятно ще бъде вярно, до-

като Господ се завърне. Поради своята греховност ние естествено въставаме срещу истината на Божието Слово, но то открива пред нас единствения път за спасение. Наш дълг е да свидетелстваме за него.

Истините на Божието Слово разкриват богатата вест за духовно преобразяване, а възвестяването на истините на Божието Слово е единственият начин, с който разполагаме за културно преобразяване. От начало до край всичко е в Божиите ръце. Ние сме призвани към истинно свидетелство и милосърдно служение. В контекста на постхристиянска Америка задачата ни е да проповядваме Евангелието и да провъзгласяваме истините на Божието Слово. Както апостол Павел пише в посланието си до коринтяни, Евангелието е безумство за търсещите мъдрост и съблазън за търсещите власт. За изкупените обаче Евангелието е сила Божия за спасение. В това се състои единственото истинско преобразяване. Това е и нашето призвание.

Превод: София Шингарова

Любмила Димова

РЕЛИГИИТЕ В АМЕРИКА

Не е тайна, че за да се разбере гържава като САЩ, трябва да се познава религиозният ѝ живот. Проблемът е как да обясним религията чрез собствените ѝ понятия – пише Джейкъб Нюзнър, съставител на сборника *Световните религии в Америка* (излиза в България със знака на изд. „Критика и хуманизъм“). И продължава: „Америка е идеалната среда за изучаване на религията. Тя не фаворизира никоя религия, макар че 90% от населението ѝ е християнско“. Освен това Америка е по-интересна за изучаване от други страни, защото там могат да се открият и християнски традиции, идващи извън Европа – от Африка, Китай, Корея, Югоизточна Азия и Тихоокеанските острови.

Повечето американци (92,5%) твърдят, че „в Бог е нашето упование“, мнозинството се моли редовно. През тази вяра е формиран и американският национален идеал. Според изнесените факти около 60% от американците са протестанти (от тях 19% са баптисти, 8% методисти, 5% лутерани, а останалите 28% са разделени между много групи), други 26% са римокатолици, около 2,5% изповядват юдаизма, пог 1% практикуват будизъм и индуизъм, а 0,5% – ислям.

Раждането на Америка е в религията, цели щати и региони са оформени под влияние на религиозни групи. Нова Англия е заселена от британски пуритани, Вирджиния и областта на Чизапийк – от британски англичани, Пенсилвания и Ню Джърси – от британски квакери, югът на Апалачите от Западна Вирджиния и Западна Пенсилвания – от британски презвитерианци, първите европейски поселения в Тексас, Ню Мексико, Аризона и Калифорния са създадени от католически мисионери. И по-късно групите, които са се присъединявали към американската нация, са внасяли своите религиозни възгледи. До края на Втората световна война ислямът, будизмът и юдаизмът не са били широко представени, освен това не е бил признат фактът, че афроамериканците създават свой модел на протестантско християнство, а латиноамериканците – на католическото.

Книгата, преведена на български в третото си допълнено издание, е адресирана до американските студенти, но е особено полезна и за неамериканци. Какво е да си религиозен в Америка, защо много градове на испаноезичните заселници носят имена на светци, защо в испаноамерикански обреди могат да се чуят африкански ритми, а някои петдесетни църкви приличат на синагоги или католически храмове? Книгата отговаря на въпроси, които би задал чужденецът, попаднал за пръв път в САЩ. 17 от есетата в нея, посветени на отделните религии, са написани от водещи американски учени, но това, което ѝ помага да не се превърне в обикновен учебник, е патосът на текстовете. Фактологията в тях не изключва личния разказ и емоцията, живото описание в детайли, ангажираността, опита да се постави всяко вероизповедание в сложния контекст на съвместно съществуване с другите вероизповедания в Америка. Всяка глава

следва стандартен модел с описание на гнешните проявения на гадена религия и на нейния исторически развой. Авторите се спират на основните религии в света, но фокусът винаги е върху това как те се променят след установяването си в САЩ. Последните три глави от сборника представят жените в практикуването на религиите и отношенията на религията към политиката и обществото. В бележките към всяка глава е цитирана допълнителна литература по темата, книгата завършва с речник на специалните термини. Третото издание е обогатено с есета за религиозния свят на коренното население и на афроамериканците, за древните религии, пуснали корени по-отскоро в страната – бахайство, индуизъм, будизъм, както и за религиите, „произведени” в САЩ, а студиата за исляма е съобразена със събитията след 2001 г.

Към тази времева граница се връща в предговора си Нюзнър: след 2001 г. никои не вярва, че религиите са в процес на отмиране, напротив – днес учените ги разглеждат в качеството им на „независима променлива, която обяснява други феномени, но не може да бъде обяснена задоволително чрез тях”. Няколко гуми за съставителя: Джейкъб Нюзнър (р. 1932 г.) е равин, един от най-влиятелните и затова оспорвани познавачи на юдаизма, професор по история и теология в колежа Барг в Ню Йорк, автор на над 1000 книги и статии, един от най-публикуваните учени в областта на хуманитаристиката. Преподавал е в Колумбийския университет, Университета на Уисконсин, Университета Брандайс, Дартмут Колидж, Браун юнивърсити, Университета на Южна Каролина. Нюзнър е израснал заедно с католици и евангелисти, преподавал е с християнски теолози и е създал много трудове, в които изследва отношенията между юдаизма и други религии. Той е автор на книгата *A Rabbi Talks With Jesus (Един равин говори с Исус)*, която папа Бенедикт XVI често цитира в своя труд *Исус от Назарет*.

Очевидно авторитетът на Джейкъб Нюзнър гарантира присъствието на останалите учени в проекта, сред които са проф. Мартин Марти от Университета на Чикаго, отец Андрю М. Грийли, Малкълм Дейвид Екъл от Бостънския университет, Робърт Елуг от Университета на Южна Каролина, Джон Л. Еспозито от Университета Джорджтаун, Елизабет Фокс-Дженъвиси (1941 – 2007 г.), известна като гласа на консервативното женско движение, създавала в университета Еймъри първата докторска програма в САЩ върху изследвания за жените, и др. Главата за православното християнство е поканен да напише отец Йоан Майендорф, но внезапната му смърт малко след като подписва договора, кара съставителя да се обърне към друг водещ специалист в православното богословие – проф. Ярослав Пеликан (1923 г. – 2006 г.) от Йейлския университет.

Прегледът на религиите започва с вярата на коренните американци, на най-масовата религия на пейота, институционализирана като Църква на коренните американци, на кризисните култови движения, формирани под натиска на модерния живот и трудното оцеляване на коренните жители, и на начините, по които те вписват елементи от християнството в своите култове. Следва представяне на протестантското християнство, най-сложния религиозен комплекс в САЩ с огромен брой деноминации. Както находчиво отбелязва проф. Марти, справочникът *Жълти страници* само за Чикаго му отделя 4 страници, или 24 колони, из-

писани със ситен шрифт. Отделните църкви носят колоритни имена – *Доброцел, Еврика, Река Йордан* и пр., протестантите обичат да изразяват представите си чрез именуване на църквите. Главата разглежда най-общо историята на протестантството в Европа и неговото пренасяне в Америка. Когато се заселили първо във Вирджиния, англиканите довели капелани, пастори и свещеници и осигурили законов монопол на епископалната църква, който за щастие не се спазвал стриктно. Днес обаче едва 3% от жителите на Вирджиния се смятат за епископални християни, а цели 31% се определят като баптисти. Макар че не доминират, епископалните християни са представени навсякъде, а и повечето от бащите основатели от южните колонии – Джордж Вашингтон, Томас Джеферсън, Джордж Мейсън, Джеймс Магисън – са били епископални християни. Есето разказва още за приноса на баптистите за разделението на църквата и държавата, за ролята на методистите за спечелване на изборителни права за жените, за квакерите, менонитите, реформираните холандци и дошлите от Шотландия презвитерианци, които също стават част от истаблишмънта, строят колежи, разпространяват просвета и оказват влияние, несъразмерно по-голямо от числеността им.

Отделно есе е посветено на афроамериканската специфика на протестантството – Питър Парис разглежда покръстването на робите около средата на XVIII век, когато все повече робовладелци се убеждават, че приелите християнството по-лесно се приспособяват към робството, спира се на ролята на библейския разказ за Изхода на евреите от Египет, под чието влияние вярващите наричат Моисей всеки от лидерите си, разглежда в исторически план алтернативното им разбиране за християнството, Движението за независима афроамериканска църква и днешните църкви, които действат като „духовни групи за подкрепа”.

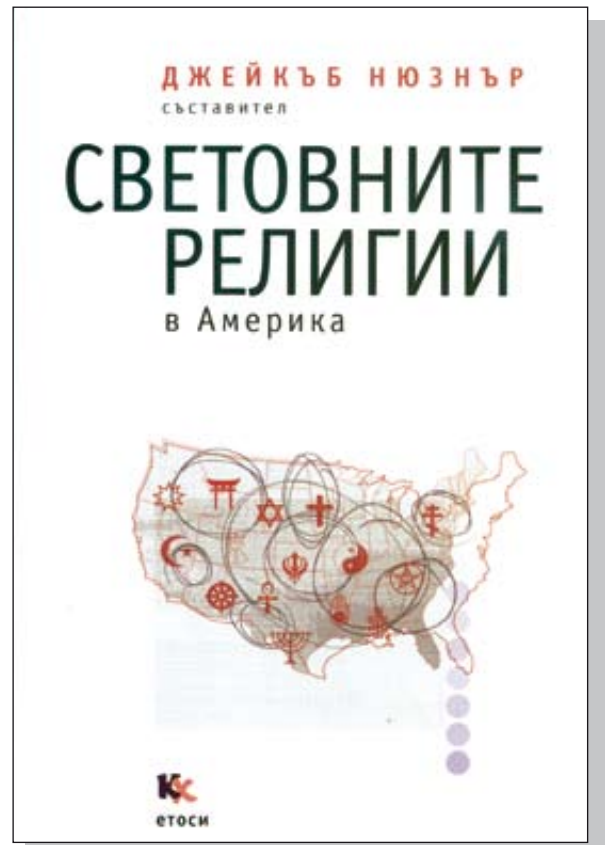
Разказът за католическото християнство, представено в източната част на страната и поставило началото на Югозапада, е на Ангрю М. Грийли. Големият му опит в белетристиката и публицистиката си проличава още в началото с ироничното описание на ритуала през погледа на незнаещия, за да се стигне после до смисъла на религията за самите католици: „Те се кланят на светци и статуи, по изписаните прозорци на често твърде бляскавите им църкви има рисунки на светци... подчиняват се на чужденец в Рим, не мислят самостоятелно, а според това, което им казват техните епископи и свещеници...”. Почти една четвърт от американското население са католици, половината редовно посещават църква, процентът им нараства заради имиграцията, 80% от католиците са от 5 етнически групи: ирландци, немци, италианци, поляци и испаноезични. Съсредоточени са в големите градове на североизточните и северните централни райони – Бостън, Ню Йорк, Филаделфия, Балтимор, Питсбърг, Детройт, Чикаго и др. Значително испаноговорещо католическо население има в южните и западни краища на страната – Маями, Ню Орлиънс, Санта Фе, Сан Диего, Лос Анджелис, Сан Франциско и пр. В началото мнозина мислели, че католическите имигранти не са в състояние да се приспособят, но напразно: средното ниво на образование и доходи при тях е по-високо от това на баптистите и методистите, макар и много по-ниско от това на презвитерианците. Ирландските католици са най-благоприятстваната и образована нееврейска етническа група в Америка.

Понеже испаноамериканците са почти половината от всички католици в САЩ и при тях езикът и историята пречувват по специфичен начин религиозното, те са обект на отделен текст на Хусто Л. Гонсалес от Колумбийската теологична семинария, който не пропуска да напомни, че първият европейски език, говорен в САЩ, е испанският.

Източноправославните християни, отбелязва проф. Пеликан, са около 4 млн., те имат връзки с църквите майки в Гърция, Средния изток и Централна и Източна Европа. В САЩ има поне 25 или повече юрисдикции на православните християни. Първите, пристигнали в колониална Америка, са били от гръцката колония във Флорида през 1768 г., но институционалното начало на православно християнство е сложено няколко десетилетия по-късно и на хиляди мили разстояние подалеч – на остров Кодиак в Аляска, тогава руска територия. На 20 юли 1737 г. флотски свещеници от Руската православна църква отслужили Божествена православна литургия за пръв път в Западното полукълбо. Православието в Аляска продължава да съществува и след купуването на територията от САЩ през 1867 г. и може да претендира за двувековна история. Сред емиграционните вълни православни християни голямо влияние оказват хората на изкуството и интелектуалците, сред които и теолози, от бившия СССР, техните трудове се разпространяват на Запад, а с тях и знанието за православието. Преподавайки в Православната семинария „Св. Владимир“, Харвардската богословска школа (1956–64) и Принстънския университет, отец Георгий Флоровски (чиято емиграция започва от България) се превръща за много американски учени в голям авторитет по отношение на теологията и духовността на православието.

Проф. Пеликан очертава характеристиките на православието – в богопочитането, усещането за традиция, изразявано в литургията и в доктрината му, в организацията на Православната църква. Спира се на използването на родния език в литургията, позволил на Православната църква да развие специфична връзка с националната култура, което обаче в Новия свят се превръща от предимство в недостатък и създава пречки за диалога с поколенията, родени в САЩ. Авторът търси историческите причини, които не са позволили на православието да развие модели на самоуправление, независим църковен закон, международна организация, дългосрочна стратегия за политическа активност, каквито има католицизмът.

Есето за юдаизма като характерна американска проява, от чието развитие се

научава много за развитието на САЩ изобщо, е на Джейкб Нюзнър. Почти 6 млн. евреи, повече от половината от всички евреи в света, живеят във всичките 50 щата, половината от тях населяват североизточната част, големи групи има на юг и в далечния запад. От 6-те милиона почти 3/4 определят принадлежността си към евреиството като религиозен въпрос. Авторът се спира подробно на разликите между реформаторския, ортодоксалния, реконструктивисткия и консервативния юдаизъм.

Интерес представляват главите за специфичните религиозни форми, които Америка създава, те са стотици, ако не и хиляди, а изследването им се смята от мнозина за непосилна задача. Америка е световен лидер в религиозното производство, пише Дел де Чант и се концентрира върху две от традициите – агвентистката и движението „Свидетели на Йехова”, а в отделен текст и върху метафизичните общности в САЩ – християнската наука и теософия, от последната тръзва съвременното движение „Ню Ейдж”, повлияло на всичко – от политиката до попмузиката. Отделна глава е отредена на Сициентоложката църква, съвсем нова американска религия, която процъфтява в Холивуд.

Двете глави, отделени на религията, политиката и обществото, дават насоки за разбиране на електоралните нагласи в САЩ. Конституцията забранява установяването на държавна религия, а също и намесата в свободното упражняване на религия, но тези две клаузи не са разделили с непроницаема стена църквата и държавата, отбелязва авторът. Всъщност стена не може да има, защото миналото е живо – пилигримите и пуританите са дошли в Нова Англия по религиозни причини, религията е формирала повратни моменти в американската история: премахването на робството през XIX век, забраната на продажбата и консумацията на алкохол в началото на XX век, гражданските движения за права на чернокожите. Религията е част от личностната идентификация на повечето американци наред с избора на партийна идентичност, все елементи на един и същи процес според Андрю М. Грийли. Католиците например, които силно се идентифицират със своята Църква, са склонни силно да се идентифицират и със своята партия. По-вероятно е католиците и евреите да са демократи, докато протестантите, особено белите протестанти, които не живеят на Юг, да са по-скоро републиканци. Има много исторически причини за тези тенденции, но не може да се говори за категоричен „еврейски вот” или „католически вот” – гласовете на избирателите не отиват директно при дадена партия. Католическите епископи например не могат да накарат паството да гласува срещу кандидати, които защитават свободния избор на жените по въпросите на абортта, повечето католически политически лидери смятат, че жените имат право на този избор. Все пак има причини заможните евреи и католиците да гласуват за демократите, тяхната религиозна нагласа е по-скоро „колективна”, затова те се идентифицират повече с партия, която подкрепя общественото добруване, а не крайния индивидуализъм. Мрачното морализаторство отблъсква католиците и привлича протестантите (според някои историци католиците са били привлечени в Демократическата партия от забраната на алкохола през 20-те години на XX век), католическият политически стил подчертава повече лоялността и компромиса, а протестантският – политическите принципи и поч-

меността. Протестантите смятат човешката природа за грешна, по принцип извратена и затова не бива да бъде оставяна без контрол, правителството трябва да налага забрани върху злини като пианството, хазарта, танцуването, пушенето. Католическият разказ за човешката природа е по-мек – тя може да е дефектна, но не и грешна, а усилията със закон да се заставят хората да водят добродетелен живот не постигат успех.

Дебатът за абортите не може да се отдели от религиозните убеждения, всяка от позициите е дълбоко верска, защото е основана върху религиозен разказ, обясняващ смисъла на човешкия живот. Въпросът е дали в плуралистичното общество на много различни разкази човек има право да се опитва да налага със закон своя разказ? Какъвто и да е отговорът, религиозните лидери би трябвало да поискат от вярващите поне да чуят разказа на противниковата страна – това е патосът на цялата книга в едно изречение!

Уилям Скот Грийн от Университета на Рочестър разглежда Първата поправка на Конституцията на САЩ, в която са изразени политическите принципи на свобода на религията и разделяне на Църквата от държавата; балансът между абсолюта на религията и релативизма на религиозния плурализъм. Тези ценности формират начина, по който американецът практикува религията си. Първата поправка провъзгласява религиозната свобода за основно гражданско право наред с другите свободи – свободата на словото и свободата на печата. Американската нация първа прилага разделението на Църквата от държавата като практически политически принцип, подчертава авторът, и това става благодарение на религиозните малцинства в няколко първоначални щати. Първата поправка утвърждава, че религията е легитимна форма на различие в американското общество, което означава, че страната е мултирелигиозна по замисъл, а не поради някаква историческа случайност. Затова според Грийн не може да се говори за национален религиозен характер. Той се съгласява с популярното наблюдение, че за разлика от други страни, в САЩ религиите запазват ролята си, защото след разделението между Църквата и държавата те трябва да се издържат сами и да се конкурират за интереса на обществото. Американското разбиране за религиозна свобода предполага независимо от непримиримостта им да съществуват различни ценностни системи, които по думите на Линкълн, изречени още през 1865 г., макар че ще отправят молитвите си, на нито една от тях няма да се отговори напълно.

Сборникът *Световните религии в Америка* е създаден с мисъл за заплахата от религиозна нетолерантност, която стана реална след 2001 г. Затова той разглежда в дидактичен план различните форми на отношение към другия: изключващия начин – „моята религия е не само истинна, но е и единствената истина”, включващия – „моята религия е истинна за мен; твоята е истинна за теб”, плуралистичния – „всяка религия ни казва някаква истина”, и емпатичния интерес към другия. И всичко това, за да ни убеди, че подходът в тази книга не търси истинните религии, а прокарва принципа, че всички религии са интересни и важни. Това е американският опит да живееш с различието, като не само го търпиш, но и го цениш тъкмо като различие.

Светослав Божилов е роден през 1965 г. в София. Завършил е Физическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Финансист.

Светослав Божилов

НЕВЪЗМОЖНО ТРУДНО Е ДА БЪДЕШ БОГ

Изкушенията пред инвестиционните банкери винаги са били по-големи от тези пред занимаващите се със земеделие например. Светът на големите пари, в който те като мощни реки търсят път, причиняват разрушения или пък произвеждат ток и грузи блага, е светът, в който инвестиционните банкери живеят. Инвестиционните банкери смятат, че могат да управляват този свят. Когато тази увереност премине границата на самоконтрола и разумната умереност, те започват да вярват, че са боговете на света... и тогава идва кризата.

Да бъдеш Демииург, да оформяш света по своя воля – това е най-голямото изкушение. Когато управляваш милиарди и имаш властта да даваш живот на икономически проекти или да ги убиваш в зародил, чувството за божествена власт е лесно да възникне. Определянето чрез това на съдбата на хиляди и милиони хора е почти свещеноействие. Често пъти разполагащо с повече власт от политиците например, доколкото парите определят често и по-силно от тях съдбите на хората.

Изнагнали веднъж в това изкушение – да бъдат демииурзи, банкерите започват да създават виртуални паралелни светове на сложни финансови инструменти и обвързани от тях, вече реални хора. В това преплитане на виртуално и реално е лесно човек да забрави къде свършва едното и започва другото. Така виртуалните светове получават жизненост и се самоутвърждават като напълно равнопоставени с реалния свят, като определящи живота и като мястото, в което животът на хората протича. Истински second life. Загубата на тази граница е истинският грях на банкерите, не толкова алчността, а божествената власт да създават светове и да им вдъхнат живот, която те си присвояват от Бог. Повечето го разбират и с това грехът им става още по-голям.

Казано литературно, с гумите на героя на Достоевски от *Юноша* – „Нямам

нужда от пари или по-точно, не от пари имам нужда, нито дори от могъщество; имам нужда само от това, което се добива чрез могъществото и не може да се добие без него: спокойното и самотно съзнание за силата”.

Всъщност „по-гребните” банкери едва ли стигат дотук, но едно е безспорно – повечето са „Достоевски” герои в това да се лутат между духа на разумните ценности и бесовете на богоуподобяването. Твърде малко от тях обаче са способни да понесат наказанието за своето престъпление. И наистина, колко от директорите на фалиралите през последните месеци банки се отказаха от многомилионните си бонуси при напускане? Или колко от тях признаха несъстоятелността на сложните финансови инструменти, измислени от тях, които доведоха до финансовата криза?

Дори Алън Грийнспан – легендарният ръководител повече от две десетилетия на Федералния резерв – националната банка на САЩ, не призна вината си, че не е поискал контрол над така наречените Credit default swaps (CDS), един от основните измислени през последните години финансови инструменти за гарантиране срещу неплащане на заеми от различни длъжници, които заедно с още няколко други е в основата на сегашната финансова криза.

Подобен на този грях е стремежът на инвеститорите и банкерите към неограничен в мащаба си ръст на печалбите и в често съпътстващото ги убеждение, че това може да продължава безкрайно и безнаказано. Тук добавяме и тази нова група грешници – всички инвеститори, малки и големи, в които духът на умереността и разумността отсъства. Например в икономическата история на човечеството винаги е било приемано за разумно, че е нормално едно промишлено предприятие да струва 8 до 12 пъти размера на годишните си печалби. В това има много логика, свързана с жизнения цикъл на оборудването, с тежестта на лихвите по кредитите и капитала за неговото изграждане и много други. А през последните години виждахме, включително и на родната ни Българска фондова борса, предприятията, които предлагаха акциите си на пазара на цени 30–40 и повече пъти над годишните им печалби. И инвеститорите ги купуваха – вярващи, че чудото (неизвестно какво) ще движи цените нагоре и бързо, и винаги.

Психологическото обяснение за това е лесно и е от областта на масовата психоза, но зад него стои нещо по-сериозно, когато говорим за едрите инвеститори и банкери. Отново се сблъскваме с често пъти напълно самоосъзнатото им стремление да бъдат богове – с вечен живот и воля, която светът е длъжен да следва, и прозорливост, която бъдещето е длъжно да следва.

Примери много. Мой познат, известен инвеститор, ми разказваше преди две години как се е мотивирал, за да се занимава дългосрочно с бизнес – когато бил на 20, решил, че до тридесетата си година трябва да има милион долара, до четиридесетата си – милиард... Спря дотам, вече имаше милиарда. Бях напълно убеден, че така си представя и следващите кръгли годишнини – с около една нула повече в богатството. Днес е от групата на фалиралите. Няколко месеца преди фалита беше возил служителите си с два боинга на дълъг служебен уикенд

– наистина божествено. Впрочем не лош по характер човек, но без мяра. Въобще липсата на мяра според мен е най-често вратата на греха за банкерите и големите инвеститори.

Има и добри примери. Запазилият изключителна умереност и при инвестирането, и в личния си живот (живее в провинциалната къща, където е живял и на младини преди 50 години) американски инвеститор Уорън Бъфет е най-богатият човек в света, с богатство от над 80 млрд. долара. И Впрочем един от малкото, които не загубиха, а спечелиха по време на сегашната финансова криза.

Звучи убедително тук отново да се припомни знаменитото изказване на известния през 80-те години на миналия век руски икономист Николаи Шмелъв – „Накрая винаги в икономиката се оказва, че морално оправданото поведение е едновременно с това и икономически целесъобразно”.

И за да приключим с този анализ на греховете, лежащи в основата на финансовата криза, след като минахме най-тежките, свързани с грешното тълкуване на фразата от Библията „и ще бъдете като богове” (3:5), накрая нека погледнем и един „по-човешки” грях.

Това е грехът, свързан с липсата на отговорност към бедните и икономически по-слабите хора по света. Глобализацията има огромни позитивни последици за образование, комуникации, търговия, разпространение на демокрацията, но също така отвори и пътя за пренасяне на негативните последици от поведението, описани по-горе, върху напълно невинни нации и хора. Десетки държави и техните икономисти са потърпевши от този „разгул” на не повече от 10 000 едри инвеститори и банкери, които ще се изрази в икономически спад в развитието за години. Със сигурност никой от тези банкери и инвеститори не е изчислявал този риск, подреждайки своите планове и избирайки пазарните инструменти, с които действа. Така е нарушен и един базов и справедлив принцип на капитализма – и печалбата, и загубите да са за капиталистите, не за хората без капитал. Неслучайно мерките, които понастоящем се вземат от правителствата по света срещу кризата, са предмет на честа критика – защо обикновените данъкоплатци да плащат за загубите на капиталистите и банкерите?

И още по-тежкият въпрос, който се поставя в тази криза – а има ли въобще бъдеще капитализмът?

Последно мнение по темата – не, г-н Путин и пригласящите му и в България верни марксистско-ленинци, капитализмът няма да отмре. Той остава, с всичките си недостатъци, най-добрата икономическа система, която човечеството е измислило. Кое то, както и да звучи, означава в крайна сметка – и най-човечната.

И се нуждае само от нещо просто – да се върне към своята умереност, към връзката с реалните потребности на хората и – нека да я наречем с общоприетия термин – към „протестантската етика”, която стои в основата му.

КУПУВАМ, СЛЕДОВАТЕЛНО СЪЩЕСТВУВАМ

Разговор с Бенджамин Барбър

Бенджамин Барбър, известен в България с предишното си произведение *Джихад и Мак-свят*, подхваща в новата си книга *Consumed!* тема, която на фона на финансовата криза е извънредно актуална. Професорът от университета в Мериленд, автор на бестселъри, един от най-влиятелните политолози в САЩ, твърди, че в радикалното консуматорско общество протестантският трудов етос на ранния капитализъм е заместен от етоса на инфантилизацията, който предпочита простото пред сложното, удоволствието и свободното време пред дисциплината и лишенията. Щастие се определя от това дали можеш да си купиш чифт *Nikes*, нов *iPod* или плейстейшън. Консумирам, следователно съществувам. Отдавна вече в развитите икономики не се произвеждат стоки, а потребности. За целта децата трябва да се превърнат в потребители, а потребителите – в деца. За пръв път в историята си обществото приема, че оцеляването му зависи от култура, която стимулира инфантилност вместо зрялост и отговорност. Хората са интересни само в ролята си на потребители, на първи план излиза желанието, което трябва да се изпълни на момента. Възрастните се тъпчат със закуски, играят в *World of Warcraft* на гноми, елфи, орки и пр., четат *Хари Потър*. Децата, обратно, се разглеждат като способни на разумни решения, за тях се създават модни линии и козметични продукти. Те трябва да правят само едно – да купуват или да тормозят родителите си, докато получат желаната стока. Когато се концентрират върху детския вкус, производителите постигат две неща едновременно. Понеже децата във всички индустриализирани култури, а и не само в тях, си приличат, не е нужно продукцията да се съобразява с различни културни предпочитания. Маркетингът към децата гарантира единен световен пазар. Освен това веднъж приучени към дадена марка, те ѝ остават верни за дълго, което гарантира бъдещите продажби. Разнообразие не се търси, вкусовете се хомогенизират. Това Бенджамин Барбър критикува като опасност за демокрацията.

Под понятието „гражданска шизофрения“ Барбър разбира психичните конфликти, които тази консуматорска етика провокира. Възрастни хора в отделите по маркетинг измислят стратегии за прелъстяване на децата, макар че искат да предпазят собствените си деца от подобни влияния. Хората биват насърчавани непрекъснато да консумират, макар че знаят, че бързите коли, самолетните полети, производствата изчерпват ресурсите, от които зависи бъдещето. Личните егоистични мотиви са в противоречие с интересите за запазване на общите блага: чист въздух, вода, енергийни източници. Барбър е най-силен, когато описва приватизацията на общественото пространство. Агресивното настъпление на концерните в училищата и университетите е обект на критиката му, защото даренията от бизнеса не са дадени безкористно. Така фирмите за

напитки си осигуряват правото да пълнят със свои продукти автоматите в учебните заведения.

Авторът изследва различни реакции срещу проблемите на глобалния консумизъм¹, търси добри примери – фирми, които произвеждат по екологични и социални стандарти. Той не смята, че политическите институции могат да дадат убедителен отпор на консумизма: „Проблемите са глобални, демокрацията остава локална”. Международният валутен фонд, ООН и Световната търговска организация нямат реална власт, те защитават национални интереси, не общото благо. Възможното решение според автора е във възстановяване на ролята на гражданите. Той ги призовава да си върнат нормалния живот с неговата пълнота, в който консумацията няма роля. Прег немските вестници *Велт* и *Тагесцайтунг* Бенджамин Барбър обяснява как може да се случи това.

Покварява ли шопингът, проф. Барбър?

Аз твърдя, че капитализмът в своята консумистична фаза – не самият капитализъм – покварява възрастните, като ги превръща в деца, покварява децата, като ги превръща в консуматори, и покварява демокрацията, като ни учи, че консуматорът вече е гражданин.

Това беше вашата нова книга, разказана за по-малко от минута. „За да се запази консуматорският капитализъм, пишете вие, децата трябва да се превърнат в потребители или потребителите в деца”. Какво означава това?

От една страна, децата трябва да станат консуматори. Не просто да си играят, а да купуват. Купуването се превръща в един вид работа, така децата израстват като консуматори. От друга страна, за да консумират, възрастните трябва да се гържат импулсивно като деца: „Искам! Искам! Искам!”. Така възрастните стават инфантилни, а на децата се отнема детството. Защото какво е детството? Да играеш с приятели, да беснееш, да говориш с мама. Все неща, които не струват нищо. Днес между детето и неговата игра стои снаряжение, което уж му трябва, за да играе. Също като при джогинга. Трябва ти екип за 200 долара, обувки за 300 долара, *iPod*... около 2000 долара, за да отвориш вратата и да излезеш да тичаш.

В какво е опасното влияние върху нашите характери?

В това, че вярваме, че сме това, което купуваме. Ние сме това, което притежаваме. Това е новата политика на идентичността, около това се върти всичко в брандинга: продуктите да не се асоциират с тяхната потребителска стойност или качество, а с един лайфстайл. Караш джип, за да изглеждаш силен, макар че никога не напускаш града. Или си купуваш хибриден модел „Тойота Приус”, за да видят всички, че имаш екологично съзнание.

¹ Консумизъм (англ. *consumerism*, *консумеризъм*) се налага като понятие след 70-те години на XX век, за да опише прекомерното консуматорство в западните общества. Сред първите, които го използват, е Пиер Паоло Пазолини. Според Норберт Болц, автор на книгата *Консумистически манифест*, излязла в превод на български през 2005 г., първоначалното понятие „е съставено от удоволствие и комфорт”.

Но това означава, че тези хора знаят какво искат и изразяват тази идентичност със стоки. Стоките всъщност им помагат.

Не, ти купуваш здравословна храна, за да покажеш, че си здрав и слаб. Всъщност нямаш потребност да си слаб. Освен това не трябва да водиш живот, съобразен с околната среда, щом вече си купил „Тойота Приус“. Марката замества автентичното поведение.

Около 50% от немските читатели на *Хари Потър* са възрастни, много анимационни филми на „Пиксар“ пускат вицове, които разбира само възрастната публика. Вога във вашата мелница?

Това, което първоначално е било мислено за младежка публика, се приспособява за възрастната, за да може да се продаде на всички. Интересен въпрос: дали възрастните читатели на *Хари Потър* четат Гюнтер Грас. Според мен: не.

Съветвали сте Бил Клинтън. Вие сте от левицата, но не сте ли културен консерватор?

За културния консерватор от значение е само културата на миналото. Самият аз съм писал текстове за експерименталния театър. Става дума за разликата между възрастен и инфантилен. Както класическото, така и иновативното изкуство са за възрастни. Това, че не смятам *Шрек* за изкуство, все още не ме превръща в консерватор.

Не сте срещу попизкуството?

Не. Не става дума за разликата между класическото и популярното изкуство. По-скоро за това, че замислено за деца изкуство е завладяло изцяло пазара. Когато един филм като *Шрек* носи в световен мащаб 10 млрд. долара, а всички

продуцирани за възрастни филми от Америка, Франция и Германия заедно – само едни процент от това, вече имаме проблем.

Говорите за упадъка на капитализма и превръщането му в „хиперконсумизъм“. Някогашните трудолюбиви протестанти са станали цинични съблазнители или детински настроени епикурејци.

Липсва равновесие. Старият капитализъм започва без консуматори и с големи потребности, затова са нужни големи инвестиции, тежък труд и скромни възнаграждения. Доброгетели, които се свързват с протестантството. По-неже е постигнал толкова успехи, днес капитализмът трябва да произвежда потребности. Обаче консуматорският капитализъм произвежда повече потребности, отколкото имат хората в развитите страни, и същевременно игнорира истинските нужди на Третия свят. В Америка даваме 20 млрд. долара годишно за бутилирана вода, която почти без пари тече от чешмата, докато в Третия свят три милиарда души изобщо нямат чиста вода. Днешният капитализъм иска бързи печалби и продава на хората неща, от които те не се нуждаят, защото онези, които наистина се нуждаят, нямат пари.

Ако не успее да ни накара да купуваме това, от което не се нуждаем, капитализмът има големи проблеми. Вижда се днес в САЩ. Ние сме на прага на рецесията². Какво казва президентът Буш? Трябва да върнем хората в моловете, те трябва отново да харчат. Казват ни: независимо дали се нуждаеш от къща и дали можеш да си я позволиш, трябва да я купиш, защото ние трябва да я продадем. В дългосрочен план това е катастрофа за характера на човека.

Привържениците на свободния пазар казват, че за мизерията в Третия свят е виновен протекционизмът. Значи прекалено малко капитализъм.

Има нещо вярно в това. Вместо да произвежда потребности, капитализмът трябва да направи нещо, което така добре може: да отиде там, където има истински нужди, и да измисли как да се задоволят тези нужди. Проблемът е, че нашият капитализъм не иска рискове. Досега предприемачите се характеризираха с това, че имаха бизнес идеи, създаваха полезни неща и ако не успяваха, банкрутираха. Днес рисковете се социализират. Ако една банка фалира, правителството я спасява. Ако „Крайслер“ има глупава стратегия, плаща данъкоплатецът.

Какви биха били полезните неща, които днес може да създаде капиталистическата икономика?

Знаем колко сме зависими от петрола – икономически, екологично, политически. Алтернативните енергии са от жизнена необходимост. Има нови предизвикателства пред архитектурата и строителството. Слънчева енергия, чиста вода за Третия свят – има достатъчно за вършене.

Нуждае ли се капитализмът от религия?

² Интервютата са дадени през септември 2008 г. (б.р.)

Той се нуждае от етос. Все едно дали протестантството е създадо капитализма или капитализмът – протестантството, те са си били полезни един на друг. Както новият инфантилен етос е полезен за консуматорския капитализъм. Той превръща производителите в консуматори и хора, които обичат не работата, а удоволствието.

Говорите за „приватизирания гражданин“, който прави избор само пред витрината, но като гражданин на държавата си вече не е търсен. Според вас шопингът заплашва демокрацията. Защо?

Консумизмът предизвиква демокрацията. Аргументът на приватизатора, на неолиберала гласи: потребителят е гражданин като потребител. Като купува, потребителят прави личен избор, упражнява политическите си права и оказва влияние. Личните решения обаче не могат да оформят общественото пространство. В Лос Анджелис можете да си купите или наемете 200 различни марки автомобили: хамър, шевролет или хибрид. Но има едно нещо, което не можете да изберете: обществен транспорт. Такъв няма. Най-важните неща за едно свободно общество са публичните решения, а тях пазарът не може да ги наложи. Капитализмът в много отношения подпомага демокрацията. Консуматорският капитализъм обаче разбира погрешно фундаменталния характер на властта и свободата. От гледната точка на пазара моята власт произтича от избора, който правя. Аз съм свободен, ако мога да имам каквото искам. Но ако четете Кант, Русо или моралистите, знаете, че свободата не е в това да имате, каквото искате, а каквото е добро за вас и общността. Нашата истинска власт идва от сътрудничеството с другите, за да се вземе едно публично решение. „Ние се нуждаем“ вместо „аз искам“.

По какво вашата критика се отличава от тази на предшествениците ви Хоркхаймер, Адорно, Маркузе?

Те са немски интелектуалци, тръгнали от неомарксистката теория. Те критикуват американската попкултура от европейска перспектива. Аз съм американец, обичам поп, обичам чипс. Моята критика идва отвътре. Тя е много по-прагматична. И по тази причина много по-честна и разобличаваща според мен. Защото аз ценя това, което критикувам. Пожелавам си един свят, в който да можеш да пазаруваш и да се молиш, да ходиш в парка и на кино. Моята грижа не е самата консумация, а това, че тя измества всичко останало. Повечето от нас смятат религията за важна част от живота. Но ако религията се настани във всички области на живота, тогава говорим за теокрация. Същото е с политиката и партиите. Ние вярваме, че те са важни, но ако оказват влияние върху всички житейски сфери, говорим за тоталитаризъм. Когато обаче комерсиалното се настани във всички области, наричаме това свобода. В едно комерсиализирано общество почти всичко, което правим, е за пари, за печалба. Това засяга дори политиката и църквите. Политиката се върти само около гаранцията за кандидатурите, а при телевизионните проповедници става дума само за пари. В изкуствата основният въпрос стана: може ли да се продаде. Това е хиперконсумизъм.

Превод: Люмила Димова

Ма̀йкъл Нова̀к (Michael Novak, р. 1933 г.) е американски католически философ, журналист, писател и дипломат. Автор на редица книги от областта на философията и теологията на културата, както и на статии по въпросите на капитализма, религията и демократизацията, заради което през 1994 г. е удостоен с престижната награда *Темпълтън*.

През 60-те години Ма̀йкъл Нова̀к отразява като кореспондент Втория ватикански събор, впечатлението си от който описва в книгата *Отворената църква* (*The Open Church*, 1964, 2002). През 1965 г. става първия католически учен, който получава преподавателско място по хуманитарни науки в Университета Станфорд. През 80-те години е посланик на САЩ към Комисията на ООН по правата на човека и ръководител на американската делегация към Конференцията за сигурност и сътрудничество в Европа. В мо-

ментата Нова̀к работи като изследовател по религия, философия и публична политика в American Enterprise Institute.

По-известни негови книги са *Духът на демократическия капитализъм* (*The Spirit of Democratic Capitalism*, 1982) и *Католическата етика и духът на капитализма* (*The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, 1993). Настоящата статия, която е част от последната му книга *Универсалният глад за свобода: Защо сблъсъкът на цивилизациите не е неизбежен?* (*Universal Hunger for Liberty: Why the Clash of Civilizations is Not Inevitable*, 2004), е от неговия уебсайт (<http://www.michaelnovak.net/>). Статията се публикува с незначителни съкращения и със съгласието на автора.

Ма̀йкъл Нова̀к

CARITAPOLIS

През 410 г. готите на Аларих превзели Рим. Мъжете в града били пленявани, жените изнасилвани, статуите и крепостните стени разрушавани, къщите срувани до основи, а съкровищата плячкосвани. Отчаяните римляни в провинциите обвинили за това бедствие християните. Те настоявали, че това нямало да се случи, ако Рим бил останал верен на езическите богове. В отговор на тази теза най-ученият латинист за времето си, католическият епископ на Северна Африка Августин, се почувствал задължен да разкаже как Бог действа сред хората и така да сложи край на тези обвинения, както и да очертае ново бъдеще за хората на земята. По това време Римската империя наподобявала в най-голяма степен представата за „глобална империя“, тъй като териториалното ѝ

разширение на запад, изток и особено на север я превърнало в много по-голяма империя от създадената няколко века по-рано империя на Александър Велики. Тя включвала толкова разнородни етнически групи, колкото никога до този момент не са били управлявани от един административен център. Била създадена нова цивилизация. И целта на св. Августин е била да даде нова вътрешна динамика на тази глобална империя.

Резултатът от неговия анализ – *За Божия град* – се състои от 22 обемисти глави. След Библията творбите на Августин са най-влиятелните съчинения за цялото следващо хилядолетие. Вдъхновение от тях черпят както средновековните католици, така и протестантите от Реформацията. Крайният реализъм на тези текстове в известна степен предхожда дори Макиавели, макар и в много по-широк контекст. Творбите на Августин, особено *За Божия град*, могат да ни кажат много неща и днес, тъй като ние отново се стремим да изработим визия за единство в среда на задължителен плурализъм и в епоха на много бедствия.

През настоящата епоха след разпадането на стария ред възникна нещо ново – първите щрихи на една истински глобална, планетарна цивилизация. По всичко изглежда, че всички нации са движени от една нова вътрешна динамика в посока на някакъв нов вид универсална култура, основана на човешките права и икономическа взаимна зависимост. Това не означава, че нациите стават идентични (дори сме много далеч от подобна ситуация), но те поне развиват характерни „семеини прилики“. Всички са подложени на натиска на аналогични сили, които произлизат от определени доминиращи източници. Силите, които оказват този натиск, днес са наричани с името „глобализация“. Какви са тези сили? Как те биха могли да помирят радикално различни религии и цивилизации?

ТРИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА

Глобализмът днес има най-малко три измерения – политическо, културно и икономическо.

Политическото измерение

Политическите измерения на глобализацията стават все повече и техният най-ранен израз бяха световните войни през XX век. През 20-те години Сталин, Мусолини и Хитлер се появяват на световната сцена, като агресивно налагат тезата, че диктатурата е най-ефективната форма на управление, която изпълнява общата воля и може да премахне бедността. Епохата на диктаторите обаче даде на света един горчив и незабравим урок. Демокрацията има много недостатъци, но все още не е измислена по-добра система, която да може по-успешно да защити човешките права както на малцинствата, така и на отделния човек от тиранията на един или от диктатурата на мнозинството. Затова диктатурите вече отблъскват хората почти навсякъде по света и тези, които имат възможност, се стремят да формират политически партии и коалиции и така да създадат управление, основано на съгласието на управляваните и подчинено на върховенството на закона. „Върховенството на закона“ е законодателна

система, която гледа на всички индивиди като на равнопоставени и не предлага специални привилегии на никого от тях.

Всеобщата декларация за правата на човека, приета след Втората световна война, осъди публично някои конкретни злини (като геноцида, мъченията и др.) и така спомогна за събуждането на всички народи. Пред сградата на Обединените нации в Ню Йорк е поставена статуя на Франческо де Витория (1486 – 1546), великият християнски мислител от Испания, почитан като „баща на международното право“. Юдаизмът, християнството и ислямът виждат всички хора на земята като едно цяло, а международното право изглежда естествен израз на това разбиране. Всички имат призванието да „изградят Божието царство“ на земята, царство, което никога няма да бъде завършено, тъй като до последните си дни ще остане частично, недовършено и несъвършено.

Вторият политически израз на глобализацията – изработването на национални системи на позитивно законодателство, което да ръководи, възпитава и дава на народите облик, с който те да заслужат съдбата, дарена им от техния Създател, е свързана с продължителни битки, опити и грешки, породени от човешкото невежество, непостоянните страсти и от способността желаното да бъде виждано като възможно. Затова и борбата за международно върховенство на закона е доста несигурно историческо предизвикателство.

Третият политически израз на глобализацията са две движения, насочени срещу хегемонията на националната държава, едното от които идва отгоре, а другото – отдолу. В Европа например отделните държави отстъпват част от своя суверенитет и права на Европейската общност. В същото време много национални държави са подложени на натиск да предоставят автономия на региони, които в момента се намират под пълната им власт. Така бившето Обединено кралство в момента дава все по-голяма автономия на Шотландия и Уелс, Ломбардия оказва натиск върху централното правителство на Италия за повече права и автономия, както и регионите във Франция и Германия търсят повече пространство за собственото си самоуправление.

Тези двупосочни тенденции, едната от които идва „отгоре“ и цели създаването на по-големи единици, а другата, „отдолу“, има за цел формирането на по-малки единици, макар и да са водени от различни мотиви, не всички от които достойни, намират своето разрешение в принципа на субсидиарността, при който някои от проблемите се решават най-лесно на местно равнище, а други изискват съществуването на по-големи, основани на различни култури, единици. Практическата насока в съвременното мислене гледа благосклонно на развитието на местното самоуправление, което съответства на практичното мислене, докато „универсалната“, утопична тенденция гледа положително на създаването на обширни организации и институции, дори и на универсално равнище.

Икономическото измерение

Малцина бяха мислителите, които предвидиха внезапния колапс на социализма

като икономическа система през 1989 г. Дори непосредствено преди него мнозина виждаха в социализма вълната на бъдещето, а други се опитваха да разработват „третия път“ между социализма и съществуващите капиталистически общества. Колапсът на социализма като икономическа идея елиминира социалистическата алтернатива и постави под съмнение единия от двата стълба на „третия път“. Едно е сигурно – оказа се, че социалните гържави са обещали на бъдещите пенсионери по-голямо благополучие, отколкото можеха да подсигурят, защото тяхното население бързо остарява, а младите работници не достигат. Много нации изпаднаха в „криза на раждаемостта“ както в резултат на абортите, така и заради намаляващото желание на младите двойки да имат големи семейства, а това доведе точно до обратното на очаквания ръст – до отрицателен прираст и намаляване на населението. Тези мислители, които преди защитаваха социалистическите идеи или поне идеите за социална демокрация и социална гържава, едва сега са изправени пред необходимостта да обяснят този задълбочаващ се финансов проблем.

Втората вътрешна предпоставка за съществуването на социалната гържава – а именно, че централизираната гържава е сравнително по-добре защитена от световната икономика и може да води независима политика, вече също не може да се приеме за даденост. Международните сили на изобретенията и откритията, на глобалната икономика и свободната размяна, на свободното движение на капитали и трансграничната трудова мобилност навлизат като истински ураган в границите на социалната гържава. Подредените и затворени системи на тези национални гържави, които са спрели в развитието си до създадената през XX век форма на социална гържава, се намират под постоянен и нарастващ натиск. Този натиск може да се превърне в благотворна възможност за обновление на цивилизацията, ако доведе до създаването на нов начин на мислене и нови социални институции. (...)

Днешният свят е много по-богат, повече взаимно свързан и по-динамичен. В момента всяка нация зависи много повече от останалите, отколкото когато и да било в миналото. Някои намират тази нова взаимна зависимост за опасна и твърдят, че предпочитат сигурността на изолацията. Но от друга страна, взаимната обвързаност на гържавите е причина и за нарастване на солидарността между всички човешки същества в сравнение с тяхната предишна изолация. Или както някои отци на Църквата от Близкия изток са казали през III и IV в. след Хр., международната търговия дава практически израз на необходимостта, която отделните нации имат една от друга – тъй като една страна е произвеждала вино, друга – вълна, трета – зърно, а четвърта – зехтин, тази търговия е създавала усещането за фундаменталното единство на човешкия род.

И все пак тези сравнително бързи промени водят и до много загуби. Местните производства, които от поколения са били защитени от външния свят, сега се изправят пред жестоката конкуренция на други страни, които могат да произвеждат същите стоки по-евтино, по-ефективно, а понякога и с по-добро качество. Появата на глобалната икономика след опустошителните световни войни през XX век доведе до редица прояви на напрежение и недоволство. Не на

последно място причина за тях е и липсата на адекватна философия, която да осмисли глобализацията. Повечето идеологии на нашето време (фашизмът, социализмът, защитниците на Третия свят и др.) бяха враждебно настроени към новите източници на икономическа динамика и задълго потискаха индивидуалното творчество, инициативността, въображението и пазарите и по този начин възпрепятстваха свободното навлизане на бедните и онеправданите в „кръга на развитието“. Повечето напредничави мислители, независимо дали по традиционни или социалистически причини, бяха настроени радикално антикапиталистически. Така те се оказаха неподготвени да осмислят сегашните източници на динамизма, иновациите и растежа.

Културното измерение

Глобализацията означава, че в момента ние имаме възможността да използваме нечувана досега мрежа за контакти между народите и културите. Телевизионните кадри от една част на света достигат до семействата в другия край на света почти мигновено. Всички могат да гледат в едно и също време едни и същи образи, или поне в зависимост от часовата разлика по света. Между 1980 и 1998 г. броят на телевизионните приемници на 1000 души от населението почти се е удвоил, като е нараснал от 121 на 247, и тази цифра продължава да расте. Докато стоим в дома или офиса си, можем да гледаме прогнозата за времето в дълъг списък от градове, разположени на всеки континент в различни краища на света. Идеите за човешки права и демокрация се разпространяват по света също толкова бързо, колкото и образите на страдащи хора и сцени на жестокост. Така бързо се разпространяват обаче и образите, които са символ на изкушение, хедонизъм, на бунт срещу доброто и истината.

Във времената, когато правителствата контролираха цялата достъпна за обикновения гражданин информация, те можеха чрез пропагандата или цензурата да накарат гражданите на своите страни да вярват, че живеят не по-лошо, отколкото в другите страни. В резултат на подобряването на глобалните комуникационни системи голяма част от населението на Африка започна да научава много повече, отколкото техните правителства биха искали то да знае. Тези хора научиха много повече за успеха или провала на различни политически и икономически системи в други страни по света и за стандарта на живот в държава с различни политически и конституционни системи. Те също така научиха за нарастващия интерес на международната общност към демократичното управление и стабилното икономическо развитие, както и за международната подкрепа за демокрацията и човешките права на африканския континент и на други места. Това развитие не само подкопа предишната успешна пропаганда на правителствата, но също така и се превърна в мощен стимул и насърчение за онези, които се борят за демокрация в тези страни. В миналото тези хора често бяха обезкуражавани, защото не срещаха подкрепа в собствената си страна и не усещаха международен интерес към тяхната борба (Mensah, 1999).

Очевидно някои обществени и индивидуални идеали имат универсална сила и сега те вдъхновяват хора навсякъде по света. Ако нациите по света някога

изработят универсална култура на уважение към човешките права, това ще бъде свят на уважение към достойнството на отделната личност, което ще демонстрира и солидарността между всички хора. Може да се каже, че в момента целият свят преживява културна драма, като се опитва да изгради общество, което да зачита индивидуалното достойнство и универсалната солидарност.

КРИЗАТА НА МОРАЛНАТА ЕКОЛОГИЯ

Политическата и икономическата свобода зависят от съществуването на съответна морална екология, която да я подкрепя. Един от бащите, основатели на САЩ, Джеймс Мадисън¹, отбелязва, че хората, които не са способни да управляват своите чувства в личния си живот, едва ли ще бъдат способни да практикуват самоуправлението в своя обществен живот. Действително, човешките същества са надарени със способностите за критично съждение и съзнателен избор, но все пак е необходимо и известно възпитание и старание през целия живот, които да развият способности като умереност, присъствие на духа, смелост, уравновесеност, както и на груги качества, които подпомагат взимането на правилни и разумни решения и които поддържат мисълта им ясна дори когато са подложени на тежък натиск. Практикуването на свободата може да бъде защитено от наличието на добри навици. (...) Практикуването на свободата от различните индивидуалности представлява форма на самоконтрол и самоуправление, при която възможно най-много решения се взимат в условията на ясен разсъдък и съзнателен избор. Повечето хора са способни да практикуват самоуправлението само когато общество около тях ги подкрепя в тази трудна задача, като ги заплашва с опозоряване, ако изпадат в крайност, и ги насърчава всекидневно с благородни и заслужаващи похвала примери.

Какво представлява моралната екология?

Моралната екология е сборът от всички условия – идеите, наративите, институциите, асоциациите, символните системи, доминиращите мнения и практики, както и обусловените от местните условия понятия за похвала и позор – които ни възпитават на навиците, необходими за успешното развитие на човечеството и ни насърчават да практикуваме тези навици. Нашите семейства, кварталните общности, училищата, църквите, асоциациите и другите институции, които дават отражение върху ежедневния ни живот, особено в младежките ни години, създават „климата“, в който ние израстваме. Достойната, върната на истината и праволинейна култура улеснява значително нашето съзряване като морални същества и спомага за развитието на стабилни навици и добри характеристики, както и на поведение, основано на откровеността, достойнството и истината. Израстването в култура, която е непочтена, покварена и враждебна към говоренето на истината, прави развитието на тези навици не само трудно, но и значително по-нереалистично. Но независимо от тези институции околната среда, в която живеем с нашите представи за морала, е или замърсена, или

¹ Джеймс Мадисън (James Madison, 1751 – 1836) – американски политик, четвъртият президент на САЩ (1809–1817), един от бащите основатели на САЩ. Почитан като баща на американската конституция, тъй като е един от основните автори на документа.

доминирана от наративи, символи, образи, идеи, убеждения и представи, налагани от модерни медии като телевизията, радиото, киното и други инструменти в съзнанието и душата на модерните общества. (...)

Кризата на моралната екология

Свободното общество се състои от три взаимно свързани и независими системи. В политическата област това е *демократичната република*, основана на съгласието между хората, разделението на властите и върховенството на закона; в икономическия живот това е *икономиката на новаторството*, основана на личната инициатива, частната собственост и отворените пазари; в областта на културата и морала това е *културата на самоуправлението*, основана на приетите от мнозинството добродетели, необходими на свободните хора: самоконтрола, уважението към другите, спазването на законността, общностния дух и други подобни. Тези три системи е необходимо взаимно да се балансират, като всяка от тях контролира и променя другите две.

Здравословната икономическа система е загължително условие, за да може тя да се ползва с подкрепата на хората, особено на най-бедните. Доброто функциониране на политическата система е още по-важно, защото без върховенството на закона една добра икономическа система бързо деградира до пълна разруха. Най-фундаментална от трите обаче е културата на самоконтрола, защото на граждани, които не могат да управляват своите страсти в личния си живот, не може да се разчита да практикуват самоуправлението в техния обществен живот. Нашата епоха сравнително добре разбира важността от поддържането на стабилна политическа и икономическа система, докато кризата се корени в липсата на ясно разбиране за морална културна околна среда, чието наличие е необходимо условие за съществуването на свободата на национално и глобално равнище.

В Източна Европа след 1989 г. всички призоваваха за „свобода“ и „демокрация“. Но след две или три години на свободни избори, когато икономиките на тези страни все още не бяха започнали да се съвземат, хората разбраха, че свободните избори не са достатъчни. Хората не биха харесвали демокрацията, ако икономиката на страната не се развива успешно и не води до видимо подобрене на живота на тези, които се намират на социалното дъно. Хората бързо научиха и още един урок – че приемането на закони, насочени към укрепване на свободните пазари, частната собственост и подобряване на условията на живот, само по себе си не води до забогатяване. Икономическият просперитет не зависи от приемането на нови закони. Гражданите трябва да дадат живот на тези закони с интелект и воля. Икономическият просперитет зависи от субективната готовност на милиони за нов начин на живот – те трябва да се огледат около себе си, да видят какво трябва да бъде направено и да поемат инициативата да го направят сами; те трябва да работят, инвестират, поемат рискове и да решават ежедневни проблеми, за да дадат живот на тази нова реалност. А това означава да практикуват икономическа креативност. Трябва да се научат да работят добре с другите – с колежите, клиентите, доставчиците и с всички

останали, от които зависи техният успех. С други думи, те трябва да се научат на нов морал. Трябва да създадат нова морална атмосфера, да развият нови навици, практики и очаквания.

Постигането на добър живот в свободно общество изисква много повече усилия от морална гледна точка, отколкото животът в социалистическото или традиционното общество. Всеки трябва да достигне дълбините на душата си, за да открие в нея нови морални ресурси. Всеки трябва да събере цялата си инициативност. Всеки трябва да е готов да поеме премерен риск и да е подготвен да загуби всичко, за да може да създаде нещо ново, което не е съществувало до този момент. Само по този начин може да бъде произведено ново богатство. Да бъдеш самоуправляващ се човек в свободно общество изисква повече от морална гледна точка, отколкото да живееш като подчинена личност в комунистическата държава или под диктатурата на традиционното общество. (...)

Днес има криза на моралната екология, защото преобладаващите идеологии и практики демонстрират как *недостатъчното самопознание* изяжда същността на свободното общество. Три примера: твърде много *икономически теории* поставят акцента върху „собствения интерес“ и „общия баланс“, ако трябва да използваме материалистическа или тясно монетарна терминология. Твърде много *политически теории* защитават реализма, основан на „властта“ и „интереса“. Твърде много *културни теории* избират за основополагащи принципи релативизма, субективизма, неограничената свобода, като например теорията, че свободата означава „да правиш, каквото искаш“, и „да създаваш реалност, каквато ти си избереш“.

Всички тези форми на самопознанието страдат от незавършеност. Те завършват изследването, без да задават най-важните въпроси. Дори и една компания да има стабилен баланс, това не дава отговор на въпроса дали нейните бизнес начинания са достойни и честни. Дори една нация да притежава конкретни интереси и да има мощта да ги защити, това не дава отговор на въпроса дали нейните действия са справедливи и редни. Фактът, че гаден човек (или култура) избира определен подход към реалността, поставя и допълнителни въпроси: Дали тази конструкция не е измамна? Дали не изопачава погледа към самата себе си? Дали не е разрушителна за останалите?

Настоящият процес на утвърждаване на един-единствен свят, създаден под натиска на преобладаващите политически, икономически или културни ветрове, поставя въпроса за необходимостта от изработването на подходяща *човешка екология*. Кои са общите (макар и все още не напълно осмислени) наративи, символи, идеи, навици, които възникват въз основа на глобалния човешки опит и които в бъдеще ще ни водят към процъфтяването на човешката култура? Тази култура в идеалния случай няма да бъде хомогенна, а разнородна. Но всички нейни части ще се развиват. Нито една от тях няма да бъде изоставена в мрака на пред-научното, пред-капиталистическото, пред-демократичното минало. Човешките права и човешкият потенциал на всички ще бъдат уважавани на институционално и културно равнище.

Това са големи проблеми и изработването на план за тяхното решаване изисква съвместните усилия на много умове. Като малък принос към тази голяма задача бих искал да представя своето скромно мнение като изходна точка за бъдещ дебат.

ЧЕТИРИТЕ ГЛАВНИ ДОБРОДЕТЕЛИ НА ЧОВЕШКАТА ЕКОЛОГИЯ

Смирението в културата

Характерното чувство за собствена греховност, за извършени в миналото грехове, за ограниченост и недостатъци не води по необходимост до възприемането на културния релативизъм. За да може човек да осъзнае собствените си грешки и ограничения, както и тези на собствената си култура не е необходимо да смята, че всички култури са равни. Реалността на света е толкова голяма, а вселената на битието е толкова безкрайна, че е доста глупаво да си помислиш, че те могат да бъдат обхванати в тяхната цялост от което и да било смъртно тяло. Още повече че всяка култура носи в себе си специфични исторически грехове, пропуски и дори престъпления. Всяка култура има своите тъмни петна. Всяка страда от илюзии, породени от фалшива гордост. Всяка надценява своите сили и подценява дълбочината и обхвата на своите слабости. Всяка е водена от любовта към себе си, което не ѝ дава възможност да обръща внимание на културите, нуждите и постиженията на нейните съседи. Всяка култура гледа с насмешка и презрение на стила, вкусовете и тенденциите, които се отличават от нейните собствени; затова и комиците обичат да осмиват особеностите на чуждите култури. (...)

От друга страна, е очевиден факт, че някои култури са постигнали по-бърз икономически възход от другите. Истина е също, че някои от тях уважават и зачитат повече религиозната свобода, свободата на словото и върховенството на закона. Няма политическо или икономическо развитие, което да се е случило с еднаква скорост сред всички народи. И въпреки това човек може да осъзнае ограниченията, греховете и тъмните петна на собствената си култура и в същото време да бъде признателен за нейните постижения, без да възприема културния релативизъм. Нито една култура не може да обхване човешкия род в неговата изумителната цялост.

Смирението означава да имаш съзнанието, че никой не притежава цялата истина, и същевременно, че всеки едни е подвластен на присъдата на истината. Моята истина съдържа някои грешки, а грешките на другите (на моите противници например) могат да съдържат част от истината. Накратко, смиреният човек знае, че се нуждае от помощта на другите, за да види вярно събитията и обстоятелствата, и затова той внимателно следи дали неговите опоненти не виждат нещо, което той пропуска. Като е наясно със своите минали грехове, грешни възприятия и с възможните деформации, породени от собствените му страсти и непосредствени интереси, като осъзнава чрез опита си границите на своето познание, той се отнася с истинско и сериозно уважение към своите опоненти и по-слаби съюзници.

Истината

Едно от големите открития, направено от източноевропейците, когато те живееха в потискащото присъствие на машината, наречена Лъжа, е тяхното научаване да *отказват под каквито и да е условия да сътрудничат на Лъжата*. Вероятно много от тях не са били съвсем наясно точно какво е „истината“, но те безпогрешно можеха да разпознаят лъжата. Лъжата беше използвана дори и в прогнозата за времето – когато предстоеше голям комунистически парад или празник, прогнозата винаги беше за хубаво време. Наред с това хора, хвърлени в затвора и заплашени с мъчения, като Шарански и Михайлов, свидетелстват, че са научили още един важен урок. До момента, до който са оставали верни на собственото си усещане за истина, те са притежавали и сила, която техните мъчителни не са могли да им отнемат. До момента, в който са отказвали да бъдат съучастници на лъжата, те са запазвали своята душевна порядъчност, както и някаква вътрешна, почти непоколебима сила. Разбира се, било е възможно да им отнемат свободата чрез лекарства или мъчения, които са ги лишавали от възможността да запазят чисто съзнанието си и така да издържат. Но до този момент те вече болезнено са били осъзнали очевидната си морална сила и собствената си решимост да не участват в лъжата.

Макар и ужасен, този опит може да бъде описан като обратния път, по който да бъде постигната концепцията за истината, който също е възможен. Тези мъже и жени са започнали да мислят „истината“ не като наложено отвън твърдение, а по-скоро като някаква вътрешна светлина и императив за вяръност. Затова и опазването на верността към истината като противовес на лъжата и измамата е от невероятна важност за цивилизованото общество. Това е необходимо условие за съществуването на свободното общество. Защото ако не съществува такъв регулативен идеал, тогава човешките отношения въобще не могат да бъдат оценявани с критерии като истина и доказателство и се превръщат в обекти единствено на авторитарната воля и власт. Ако истината не съществува, тогава не могат да съществуват и никакви справедливи изказвания срещу тиранията, нито пък доказателства за нарушаването на правата. Позоваването на истината е неотменимо условие за практикуването на свободата. Старата поговорка, че „истината ще те направи свободен“, е била изработена въз основа на опита на мнозина дисиденти, живели от другата страна на Желязната завеса. Всъщност в концентрационните лагери и килиите за мъчения верността към истината е била понякога единствената форма на свобода, която е било възможно да бъде изживяна.

Тези на Запад, които си играят с идеята, че релативизмът е ключов за свободата, всъщност си играят с огъня, защото изградените само въз основа на лъжата режими, които не са подложени на независима оценка, подкрепена с доказателства, постепенно започват да разчитат само на абсолютната и груба власт. В тези условия главорезите могат да станат ръководители на страната, а по-добрите граждани, които очакват доказателства и аргументи, отначало са изтласквани в периферията, а след това са вкарвани в затвора. В лицето на релативистите не може да се изкрещи: „Това е несправедливо!“, защото те ще

отговорят: „А кой го казва?“. Те няма да приемат твърдението: „Тези обвинения са измислени“. Защото вече няма да има такива понятия като „истина“ или „лъжа“. Тогава ще говори силата и само силата.

В този смисъл може да се твърди, че истината като регулативен идеал е ключова концепция за цивилизованото общество. Тя е необходима концепция, ако от хората се очаква да уважават честността в решенията и съжденията на другите и да подложат обратните твърдения на проверката на новите доказателства. Единствено наличието на такава концепция прави възможен разговора, основан на размяна на доказателства. Цивилизованите хора променят мнението си, те взаимно преценяват аргументите си и спорят. Варварите взаимно се избиват. Варварите живеят под знака на голата и груба сила. А свободните хора живеят на територия, в която има уважение към доказателствата.

Достойнството на отделната личност

Какво означава „човешко достойнство“? Коренът на английската дума за „достойнство“ (dignity) е в латинската дума dignus, „нещо, достойно за уважение и почит, на което се дължи определено уважение или се отдава голяма важност“. В обичайния дискурс използваме думата достойнство само по отношение на хората. (Но в Библията тя е използвана и за други личности или „духовни същества“, т.е. за същества, които са способни на вътрешен поглед и избор, като Бог, ангелите и демоните.) Аристотел и Платон твърдят, че повечето хора имат робска природа и са роби, защото не притежават природата, необходима и присъща на свободния човек. Гърците не са използвали думата достойнство по отношение на всички, а само по отношение на някои хора. Обратно, християнството настоява, че всеки отделен човек е обичан от Създателя, направен е по Негов образ и е предопределен за вечно общение. Следвайки юдаизма, християнството превръща концепцията за човешкото достойнство в универсална: „...доколкото сте сторили това на едного от тия Мои най-малки братя, Мене сте го сторили“ (Мат. 25:40). Християнството не приема възможността други човешки същества да бъдат използвани като средства за постигането на гедена цел. Към всяко човешко същество трябва да се отнасяме с достойнството, дарено му от Бог, защото всеки е обичан от Бога и Му е близък. Всеки един има Бог за свой отец. Очевидно е, че много учени икономисти не са нито християни, нито вярват в Бога. Затова и не гледат на света по този начин. И въпреки това в името на интелектуалната история ще бъде полезно да открием произхода на тази концепция и да разберем как е била оформена нейната секуларизирана версия. (...)

Личността е нещо повече от индивид. Докато концепцията за *индивида* гледа на него като на нещо материално, концепцията за *личността* акцентира върху интелекта и волята, върху възможността за прозрение и разсъждение, от една страна, и върху избора и решението, от друга. Личността е индивид, способен да разсъждава и избира и по тази причина способен да бъде свободен и да поема отговорност. Според Тома Аквински именно в този смисъл личността е сътворена по образа на Бог и затова тя има и неотменими отговорности. Благото

на тази личност, която има възможност за прозрение и избор (което е Божията форма на живот), се състои в това, че тя може да постигне единство с Бога без посредничество, заставайки лице в лице с пълната Светлина и Любов. Крайната цел на всички личности е да постигнат единство с Божия промисъл и любов, като способностите за прозрение и избор направляват и въодушевяват всички.

По същия начин тук и сега общото благо на всички личности се състои в това те да живеят толкова близо до единството на прозрението и любовта, колкото това е постижимо за грешните човешки същества. Тъй като това изисква уважение към неотменимата свобода и отговорност на всеки и след като човешките същества в най-добрия случай не са свършени и без недостатъци, в нито един исторически момент не е лесно това общо благо да бъде постигнато. За решаването на тези проблеми дори по относително добър начин личностите се нуждаят от съответните институции.

Какъв тип институции е възможно да спомогнат за идентифицирането и постигането на общото благо в историята? Тези институции трябва да бъдат установени и проверени от хода на историята. Те не са дадени изначално. Човешките същества се стремят да постигнат общото благо повече на тъмно, отколкото на светло.

Два фундаментални организационни принципа е изключено да бъдат приложени, ако се разбира коректно изискването човешката личност да бъде зачитана като личност. Жизнеността на хората се дължи на тяхната способност за прозрение и избор (изследване и любов). Оттук се извеждат принципите за свобода и отговорност, на които се основава и човешкото достойнство. Човешката личност е достойна за уважение, дори свещена, защото той или тя извършват неща, които са присъщи на Бог. Да нарушиш тези принципи означава да опозориш Всемогъщия. Следователно, от една страна, би било грешка индивидуализмът да бъде дефиниран, без да бъде отнесен към Бог и без да бъде отнесен към тези личности, които споделят Божествения живот. Обърнатият навътре, центриран върху себе си индивидуализъм се основава на грешната оценка на способностите на човешките личности, тъй като всяка личност е оценявана от Бог, от останалите личности и от собствената си съвест (чиято светлина е действието на Бог в душата). Личността е Божият знак в историята или (за да бъдем по-коректни) тя има възможност да прави най-присъщите на Бога действия – прозрението и избора. Личността е *theophanous*, просияване на Божия живот в историята. Тя е създадена от Бога за единство с Бог. Това е посоката на историята, която е направлявана от Провидението и е позната на авторите на американската *Декларация за независимост*, когато те говорят за човешките личности като „надарени от техния Творец с неотменими права”, които затова и се опитват да създадат институции, съответстващи на човешкото достойнство.

Следователно затвореният в себе си индивидуализъм представя погрешно способностите на отделната личност. Същото прави и всяка представа за общото

благо, основана на идеята за простия сбор от всички индивидуални блага (или на идеята, че най-голямото благо е сборът от множеството на най-много блага). Дори да беше вярно (в някоя ужасна утилитарна концепция), че от измъчването на един човек сто души ще изпитат по-голямо удоволствие, отколкото претърпяното от един страдание, едно подобно твърдение би било отворително. Личността никога не е подчинена на общото благо по този инструментален начин. Личностите не са средство, а цел, защото те живеят в Бог и Той живее в тях заради тяхната природа на рационални същества, способни на размисъл и избор. Общото благо на обществото от личности се състои в това всяка една личност да бъде третирана като цел и никога като средство. Не може да се нарече лесна задачата за създаването на такива обществени институции, в които това да бъде възможно.

Човешката раса досега само се е доближила до създаването на тези институции. На повечето места по земята в момента, включително и сред повечето народи, личностите продължават да бъдат възприемани като средства за постигане на целите на държавата. Там личната им свобода не е уважавана. Всяка форма на колективизъм, в който отделният член на обществото е третиран като средство за постигане на благо на държавата, нарушава достойнството на човешката личност. (...)

От гледна точка на модерната история изглежда абсурдно твърдението, че хората не са средство, а цел. През XX век повече от сто милиона личности само в Европа са били застигнати от насилствена смърт, често по начин, който не са могли да си представят и в най-страшните си кошмари. През нашия век историята започна да прилича на масата на каспин, а фрази като „човешко достойнство“ често са били празни думи.

Солидарност

Когато папа Льв XIII описа в енцикликата *Rerum Novarum* (1891) бурните промени, случващи се по онова време в предишния аграрен и феодален свят на пред-модерна Европа, той видя необходимостта християнските народи и особено светските хора да развият нова добродетел (достоеен душевен навик), която той се колебаеше дали да нарече справедливост или милосърдие, социална справедливост или социално милосърдие. Сто години по-късно в *Centesimus Annus* (1991) папа Йоан Павел II даде форма на това интуитивно прозрение с термина солидарност. С този термин той нямаше предвид полския профсъюз, който допринесе толкова много за падането на комунизма – макар без съмнение световната слава на „Солидарност“ да спомогна за разпространението и на това, което той имаше предвид – а той говореше за специфичната добродетел за социално милосърдие, която кара всеки индивид да бъде наясно с принадлежността си към целия човешки род, към необходимостта да бъде брат и сестра с всички останали, да живее в *communitio* с всички други Божии чеда. Концепцията за солидарността е много по-дълбока от тази за „глобализацията“, защото тя придава ново измерение на вътрешната обвързаност в общността и на личната отговорност. Солидарността не е безличната способност да се претопиш в групата, като

станеш част от колектива. Солидарността насочва едновременно към личната отговорност и инициативност на субектите и към тяхната общност с останалите. Тя е точно обратното на това, което социалистите разбираха под колективизация. Солидарността събужда, а не замъглява индивидуалното съзнание. Солидарността предизвиква отговорност, увеличава личния хоризонт и обвързва личността с другите.

В днешната епоха на „глобализация“, дори и разбира на в чисто икономически смисъл, е почти невъзможно което и да е интелигентно човешко същество да мисли себе си като необременен, откъснат, самотен индивид, без връзка с останалите. Взаимната зависимост до такава степен се налага над съзнанието за света, че повечето опити глобализацията да бъде дефинирана пропагат. (...)

Не са ли човешките същества глобални създания, които са един другиму братя и сестри, членове на едно и също тяло, всяка част от което служи на останалите? Това са най-добрите времена за привържениците на солидарността и тежко време за тези, които предпочитат да гледат на себе си като на уединени индивидуалности.

Може би тук е уместно да бъде напомнено, че началото на императива за глобализация е поставено от заповедта към християните „идете, научете всички народи“, която накара християнството да престане да бъде религията на едно племе или само на един народ и накара християните да видят в цялото човечество Божи народ. Независимо от историческия ѝ произход, тази глобална перспектива в момента е естествената екологична среда на целия човешки род.

CARITAPOLIS

В своята книга *За Божия град* св. Августин разграничава Земния град (на който е посветена и тази статия) от Невидимия град, Града, създаден от онези, които обичат Бог и които изпитват Божията любов. Невидимата нишка на божествената любов, която обвързва света, дава на земния град топлина и светлина и го прави вътрешно по-добър, отколкото той е. Тази любов призовава човешкия род да следва законите на разбирателството, уважението и сътрудничеството, които са по-висши, отколкото неговите собствени закони.

През изминалото столетие разделените преди народи по света станаха по-многобройни и по-дълголетни и сега цялата планета изглежда обхваната от трескава активност. Народите сега често контактуват помежду си. Всички страни са покрити от нови комуникационни медии като телевизията, интернет, мобилните телефони. Ние имаме толкова възможности да се запознаем с живота на другите, колкото не сме имали никога преди. Хората от единия край на света могат да видят със собствените си очи как живеят хората от другия край на света. Те могат да чуят идеи, които преди не са чували, и да разпознаят емоции и страсти, за които преди не са имали никаква представа.

Св. Августин отбелязва, че Земният град винаги и навсякъде е бил място на кон-

фликт, разкъсван от несправедливости и опетнен от някои напълно неприемливи практики като робството и изтезанията, които той не е виждал възможност да бъдат изличени от света по негово време. В нашата епоха движението срещу робството и мъченията, движението за уважение на индивидуалните и социални права започна да придобива морална сила по целия свят. Дори и тези движения да не постигат успех навсякъде, те все пак промениха много общества.

И докато св. Августин предлага достигането на временен баланс на силите и баланс на страха като най-доброто, което хората по негово време са могли да направят, днес необходимостта ни налага една много по-универсална връзка, която предполага и много по-голяма взаимна зависимост. Днес за гражданите не е достатъчно да не се страхуват един от друг, макар далеч да не отричам, че страхът играе важна роля в човешките отношения дори и днес. Не е достатъчно просто взаимно да се „търпим“. Бавно, но сигурно, вече става необходимо взаимно да се уважаваме, взаимно да се отнасяме с достойнство и да се приемаме на сериозно. Това представлява поне приближение към взаимното сближение и приятелство, което както и преди остава центърът на гравитацията.

Caritapolis е Градът на общността², т.е. на причастността към Божията любов, обявена от християнското Евангелие. Това не е само градът на човешкото общуване на едни хора с други, а на общението на хората с Бог, на споделената между всички тях любов. Ако всички човешки същества имат един Създател, Неговата любов към хората (поне според юдаизма, християнството и исляма) е магнитът, от който са привлечени тези създания, Произходът, към който те се връщат, Мярката, според която се оценяват всички техни немощни усилия.

Днес световни отношения, основани на взаимния страх, на възмущението, завистта или липсата на уважение, могат да бъдат безкрайно взривоопасни и това е валидно дори и ако тези чувства само тлеят от дълго време. В такава сложна цивилизация, какъвто е нашият свят, съдържащ в себе си толкова силен потенциал за бегствия, единственият достоен подход е да се търси начин за създаване на такива отношения, които изискват взаимно уважение. Същевременно реализмът, изискван от Августин (и често следван от Райнхолд Нибур), остава задължителен. Междувременно всяка стъпка, направена към глобалната визия, основана на идеята, че всяко човешко същество трябва да получи полагащото му се заради неговата природа уважение, води до приближаването на толкова опустошения, унижаван и все пак бавно напредващ Земен град към този „сияещ град на хълма“, Caritapolis.

Заклучение

Не само разбирателството и сътрудничеството помежду ни е това, което формира нашата глобална визия. Към тях трябва да причислим и любовта към заобикалящия ни свят, към планетата, на която живеем, което древните хора обозначаваха с термина „служение“.

² Communion на английски език означава както общност, така и причастие.

Когато човешкият род вече е разбрал „причините за богатството на народите“³ и така е разкъсал оковите на бедността за две трети от своите членове, на хоризонта се появява ново предизвикателство: как да се грижим за околната среда, в която живее човешкият род. Защото триумфът над бедността доведе до трикратно увеличение на продължителността на живота и до нарастване на световното население от под един милиард през 1800 г. до над 6 млрд. през 2000 г.

През последната трета на XX век „зелените“ доведоха до истинска революция в моралното съзнание, което няма паралел по обхвата и бързината на своя успех. Но все още остава да бъде извървян дълъг път, като например необходимостта от осигуряване на чиста вода за милионите хора, които страдат от нейната липса.

Същевременно ние се нуждаем и от гозата реализъм, която практическият опит на свободната икономика дава на човечеството (с изключение на тези, които са защитени от нея благодарение на помощта от другите). Обядът не е безплатен, за всичко трябва да се плаща. И сега новаторството и находчивостта продължават да разширяват съществуващите възможности. Днес вече не се приема за даденост, че печалбата за един автоматично означава загуба за друг, не и когато те двамата съвместно създават ново богатство с невиджани до този момент размери. При тези нови правила най-често резултатът, към който трябва да се стремим и който трябва да се повтаря милиони пъти, е взаимната печалба.

Дори най-бедните и току-що дошли в Америка емигранти имат достъп до лекарства, доход, дом и възможности, които са били достъпни за един процент от общо приблизително 60 млрд. души, които някога са живели на земята. Благодарение на знанието как всичко това е било постигнато, напредък постигат и фактически всички останали икономики на земята.

Когато богатството вече не е крайно и фиксирано, когато всеки ген се създава ново и безпрецедентно богатство, се заражда и един нов вид обществено съгласие. Наричам я „тъжната революция“ – систематичното пробуждане на хората за революция и избор, за налагането на универсалната свобода, за поемането на цялата отговорност за собствената съдба, все по-уверената походка на свободния и смелия човек, появата на семейства от народи, на които можеш да разчиташ. Когато гражданите на появяващия се Caritapolis достигнат до него, те ще са се научили на взаимно уважение и (когато този процес завърши) това правило ще бъде универсално прието.

Превод: Момчил Методиев

³ Алюзия със съчинението на Адам Смит *Богатството на народите: Изследване на неговата природа и причини*.

СЛЕД БАНКРУТА

Приватизационната лудост приключи. Не пазарът, политиката е отговорна за общото благо: немският философ Юрген Хабермас за необходимостта от световен ред в разговор с Томас Асхойер от *Цайт* (със съкращения)

Господин Хабермас, международната финансова система е в колапс, предстои световна икономическа криза (интервюто е публикувано на 6 ноември 2008 г. – б.р.). Какво най-силно ви тревожи?

Най-много ме тревожи крещящата социална несправедливост, която се състои в това, че социалните разходи от провала на системата най-силно засягат най-уязвимите групи. Сега мнозинството, което и без това не е сред победителите от глобализацията, е принудено още веднъж да плати реалните икономически последици от предвидимите функционални смущения на финансовата система. И то не като притежателите на акции – в парични стойности, а в най-твърдата валута на своето всекидневно съществуване. И в глобален мащаб съдбата наказва икономически най-слабите страни. В това е политическият скандал. Намирам за лицемерие сега да сочим с пръст изкупителните жертви. И спекулантите са се придържали в рамките на закона според обществено признатата логика на максимизация на печалбата. Политиката става смешна, когато морализира, вместо да се позове на императивните норми на демократичния законодател. Тя, а не капитализмът, е отговорна за ориентирание към общото благо.

Връщате се от лекции в Йейл. Кои бяха според вас най-впечатляващите образи на кризата?

На телевизионните екрани се мерзелееше Хопъровата меланхолия на безкрайните редици изоставени къщи във Флорида и другаде – в градините с табели *Foreclosure* (когато имотът е станал собственост на банката – б.р.). После автобусите с любопитни купувачи от Европа и с богаташи от Латинска Америка, брокерът, който им показва разбитите от ярост и отчаяние гардероби в спалните. След завръщането ми се учудих колко много се различава тревожното настроение в САЩ от тукашния равнодушен бизнес. Тук най-реалните икономически страхове се свързваха с горещата заключителна фаза на една предизборна битка с много последици. Кризата изостри съзнанието на широките избирателни слоеве за техните лични интереси. Тя тласкаше хората не непременно към по-разумни, но към по-рационални решения в сравнение с предишните президентски избори, идеологически повлияни от 11 септември. На това случайно съвпадение Америка ще дължи първия си чернокож президент, както се осмелявам да допусна непосредствено преди изборите, ще дължи и дълбокия исторически прелом в историята на своята политическа култура. Освен това обаче кризата би могла да доведе

до смяна на политическата макросиноптична обстановка и в Европа.

Какво имате прегвиг?

Такива приливи и отливи променят параметрите на обществената дискусия; с това се променя и спектърът на смятаните за допустими политически алтернативи. С Корейската война приключи периодът на Новия курс (*New Deal*), с Рейгън и Тачър и края на Студената война – времето на социалногържавните програми. А днес с края на ерата на Буш и със спукването на последните неолиберални балони приключи и програмата на Клинтън и новите лейбъристи. Какво предстои? Надявам се, че неолибералният дневен ред вече няма да се приема за чиста монета и ще бъде временно отстранен. През изпитателни тестове трябва да премине цялата програма на безпрекословно подчинение на житейския свят на императива на пазара.

И сега, по време на финансовата криза, последиците от умопомрачителната приватизация ще станат видими?

В САЩ кризата изостря видимите и днес материални и морални, социални и културни вреди от крайната политика на разгържавяване, водена от Буш. Приватизацията на грижите за възрастните и здравеопазването, на обществения транспорт, на енергоснабдяването, на изпълнението на присъдите, на военните задачи по охраната, на широки сектори от училищното и университетското образование, предоставянето на градската и общинската културна инфраструктура на ангажимента и великодушието на частни дарители – всичко това принадлежи на един дизайн на обществото, който със своите рискове и последици не подхожда на демократична правова гържава.

Държавните администрации просто не могат да постигнат икономическа рентабилност.

Има обаче чувствителни области от живота, които не можем да излагаме на рисковете на борсовата спекулация; преминаването към акции на пенсионното осигуряване например. В демократичната конституционна гържава има и обществени блага като ненакърнимата политическа комуникация, които не бива да се пригаждат към очакванията за печалби на финансовите инвеститори. Потребността от информация на гражданите не може да се утолява от консуматорската развлекателна култура на частната телевизия.

Дали става дума за „легитимационна криза на капитализма“, ако цитираме една ваша силно оспорвана книга?

След 1989/90 г. вече няма измъкване от вселената на капитализма; може да става дума само за цивилизоване и укротяване отвътре на капиталистическата динамика. Още след войната Съветският съюз не беше алтернатива за повечето западноевропейски левици. Затова през 1973 г. говорех за легитимационни проблеми „вътре“ в капитализма. И те отново са на дневен ред, според националния контекст повече или по-малко неотложни. Симптом е настояването за

ограничаване на заплатите на мениджърите или за премахване на *златните парашути*, на неописуемите обезщетения и бонуси.

Но това е политика за витрината. Догодина предстоят избори.

Да, така е, разбира се, това е символична политика, подходяща за отклоняване на вниманието от провала на политиците и на техните икономически съветници. Те отгавна знаеха за необходимостта от регулиране на финансовите пазари... Но политиците в Америка и Великобритания смятаха за полезна необузганата спекулация, докато вървеше добре. Европейският континент се подчини на Вашингтонския консенсус. И тук имаше широка коалиция на послушните, за която не се налагаше господин Ръмсфелд да агитира.

Вашингтонският консенсус беше прословутата икономическа концепция на Международния валутен борг и Световната банка от 1990 г., с която трябваше да бъдат реформирани първо Латинска Америка, а после и половината свят. Нейното основно послание беше: *trickle down*¹. Оставете богатите да стават по-богати, после благосъстоянието ще стигне и до бедните!

От години се трупат емпирични доказателства, че тази прогноза е погрешна. Ефектите на повишаване на благосъстоянието в национален и световен план са толкова асиметрично разпределени, че зоните на бедност се разшириха пред очите ни.

Защо благоденствието е толкова неравномерно разпределено? Краят на комунистическата заплаха не освободи ли западния капитализъм от всякакви задръжки?

Още по-рано – след изоставянето на системата на твърдите обменни курсове и петролният шок – се приключи с национално управлявания и закрилян от кейнсиански² мислещи политици капитализъм, подарил на страните, членки на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, несравнимо благосъстояние в исторически план. Още при Рейгън и Тачър икономическото учение на Чикагската школа³ се превърна в практическа сила. Това продължи при Клинтън и новите лейбъристи, както и при министерстването на най-актуалния герой – Гордън Браун. Във всеки случай рухването на Съветския съюз доведе до фатален триумф на Запад. Чувството, че си прав от гледна точка на световната история, е измамно. Без съмнение една икономическо-политическа теория беше раздута до светоглед, който прониква във всички житейски области.

Неолиберализмът е форма на живот. Всички граждани трябва да станат предприемачи и клиенти...

¹ *Trickle down* – (от англ. – процежда се), обозначава тезата, че икономическият растеж и общото благоденствие на богатите се процежда, прониква в по-долните слоеве на обществото – б.пр.

² Кейнсианство – (по името на Дж. М. Кейнс (1883 – 1946), икономическа теория от 30-те години на ХХ век, според която е необходимо икономиката да се регулира от държавата и централната банка – б.пр.

³ Чикагска школа – за неин идеолог се смята починалият през 2006 г. Милтън Фридман, тя се обявява за отказ от прекомерно регулиране на икономиката, за тотална приватизация и свободен пазар – б.пр.

...И конкуренти. Най-силният, който се наложи в джунглата на конкурентното общество, може да смята този успех за лична заслуга. Неописуемо комично е как икономическите мениджъри – и не само те – се хващат за вълцицата на приказките за елити, как най-сериозно се оставят да ги дават за пример и смятат останалата част на обществото за умствено изостанала. Сякаш вече не могат да правят разлика между функциониращи и еснафско-представителни елити. Какво, моля ви се, е образцово в характеристиките на хора на ръководни позиции, които донякъде си вършат работата? Следващият сигнал за тревога беше доктрината „Буш“ от есента на 2002 г., която подготви нахлуването в Ирак. Оттогава социално-дарвинисткият потенциал на пазарния фундаментализъм се разгърна не само в обществено-политически план, но и във външната политика.

Но Буш не беше сам. Подкрепяха го учудващ брой влиятелни интелектуалци.

И много от тях изобщо не си взеха поука. След катастрофата в Ирак при водещи автори като Робърт Каган още по-ясно се откри мисленето в категориите на Карл Шмит⁴. Той коментира упадък на световната политика до експлозивна властова битка на ярени сили с думите: „Светът отново стана нормален”.

Но да се върнем назад: какво беше пропуснато през 1989 г.? Не стана ли капиталът просто по-силен от политиката?

В хода на 90-те ми стана ясно, че на супранационално ниво политическите капацитети за действие трябва отново да се настанят на пазарите. Това се и очакваше в началото на 90-те. Джордж Буш старши говореше програмно за един нов световен ред и изглеждаше, че иска да се ангажира с блокираните и презрени от дълго време Обединени нации. Хуманитарните интервенции с решения на Съвета за сигурност рязко се увеличиха в началото. Желаната от политиките икономическа глобализация трябваше да бъде последвана от политическа координация в световен план и от по-нататъшно налагане на правото в международните отношения. Но първите амбивалентни наченки бяха блокирани още при Клинтън. Настоящата криза ни накара отново да осъзнаем този дефицит. От началото на модерността пазарът и политиката постоянно трябва да бъдат уравновесявани, за да не се скъса мрежата от солидарни отношения между членовете на политическата общност. Между капитализма и демокрацията винаги съществува напрежение, защото политиката и пазарът почиват на различни принципи...

Но какво означава това? Вие се придържате към космополитизма на Кант и подемите идеята на Карл Фридрих фон Вайцекер за една световна вътрешна политика. Простете, но това са илюзии. Достатъчно е да погледнем състоянието на ООН.

Не би била достатъчна дори реформа из основи на главните институции на Об-

⁴ Карл Шмит (1888 – 1985), немски юрист и политически философ, консерватор, смятан за водещ юрист на Третия райх, формулира модела приятел-враг в политиката, негова е мисълта: „Същинското политическо различие е различието между приятел и враг” – б.пр.

динените нации. Положително Съветът за сигурност, Секретариатът, съдилищата, изобщо компетенциите и процедурите на тези институции трябва спешно да се приведат във форма за глобално налагане на забрана върху насилието и на правата на човека – сама по себе си огромна задача. Но дори и ако Хартата на ООН се развие в един вид конституция на международната общност, все още в тази рамка липсва форум, на който властовата политика на въоръжените световни сили да се превърне в институционализирани преговори по нуждаещи се от регулиране проблеми на световната икономика, климата и околната среда, на разпределение на енергийните ресурси, за които се водят битки, на оскъжните водни запаси и т.н. На това транснационално ниво възникват проблеми с разпределението, които не могат да бъдат решени по същия начин, както нарушенията на правата на човека или на международната сигурност – в последна сметка като наличие на престъпно деяние – а трябва да бъдат политически договорени.

Говоренето за „световна вътрешна политика” звучи по-скоро като блънване на пророк.

Дори вчера мнозина биха сметнали за нереалистично това, което днес се случва: европейските и азиатските правителства надминават себе си с предложението за регулация на финансовите пазари... Силно желаната нова „архитектура на финансовата система” и без това няма лесно да се наложи над съпротивата на САЩ. Но дали изобщо ще е достатъчна предвид сложността на тези пазари и световната взаимозависимост на най-значимите функционални системи? Международните договори, за които днес партиите мислят, могат по всяко време да бъдат прекратени. Така не може да възникне режим, устойчив на атмосферни влияния.

Няма да има световна вътрешна политика, даже и ако МВФ получи нови компетенции?

Не искам да правя предсказания. С оглед на проблемите в най-добрия случай можем да разсъждаваме конструктивно. Националните държави трябва все повече – и то е в техен интерес – да разбират себе си като членове на международната общност. Това е най-дебелата стена, която би трябвало да се пробие през следващите десетилетия. Когато говорим за политика на тази сцена, често имаме предвид действията на правителствата, наследили самосъзнанието на суверенно вземащи решения колективни актьори. Но самосъзнанието на един Левитан, което се е развило от XVII век насам заедно с европейската система от държави, днес вече е накърнено. Това, което говчера наричахме политика, всеки ден променя своето агрегатно състояние.

Не противоречи ли това на социалния дарвинизъм, който, както казвате, отново се шири след 11 септември?

Може би трябва да отстъпим крачка назад и да се възгледаме в по-широкия контекст. От края на XVIII век правото и законът са проникнали в политически

конституираната власт на правителството и са я освободили във вътрешен план от субстанциалния характер на една голяма „власт“. Навън всъщност тя е съхранила доста от тази субстанция – въпреки избуяващата мрежа от международни организации и увеличаващата се просветна мощ на международното право. Въпреки тях е в обращение национално-гържавната представа за „политическото“. Например гържавите, членки на ЕС, както и преди имат вътрешен монопол върху властта, въпреки че въвеждат – с повече или по-малко ропот – правото, за което е взето решение на супранационално ниво. Тази промяна във формулата за правото и политиката зависи от капиталистическата динамика, която може да се опише като редуване на все по-високо ниво на насилствено отваряне и социалноинтегративно затваряне.

Пазарът отваря обществото, а социалната гържава отново го затваря?

Социалната гържава е едно късно и както разбираме, крехко завоевание. Разширяващите се пазари и комуникационни мрежи винаги са били сила, която отваря, а по отношение на отделните граждани същевременно и индивидуализира и освобождава. Но после винаги следва реорганизация на старите отношения на солидарност в една по-широка институционална рамка. Този процес е започнал в началото на модерността, когато късносредновековните владетелски съсловия в новите териториални гържави – например Англия или Франция, постепенно се парламентаризират и чрез кралете самогържци се медиатизират. Процесът е продължен от конституционните революции в XVIII и XIX век и законодателството на социалната гържава през XX век. Това юридическо опитомяване на Левиафан и на класовия антагонизъм не е било проста работа. Но по същите функционални причини успешното конституционализиране на гържавата и обществото насочва днес, след по-нататъшния тласък на глобализацията, към конституционализиране на международното право и на разпокъсаното световно общество.

Каква роля играе Европа в този оптимистичен сценарий?

Различна от тази, която всъщност игра по време на кризата. Не разбирам съвсем защо толкова хвалят кризисния мениджмънт на Европейския съюз. Със своето забележително решение⁵ Гордън Браун успя да насочи американския финансов министър Полсън към промяна в интерпретацията на мъчително приетия *bailout*⁶, защото спечели най-важните играчи в еврозоната през главата на френския президент и срещу първоначалната съпротива на Ангела Меркел и Щайнбрюк (германския финансов министър – *б.пр.*). Нека внимателно да разгледаме този преговорен процес и неговите резултати. Та трите най-силни гържави в ЕС се споразумяха като суверенно действащи актьори да координират своите все

⁵ На 8 октомври 2008 г. Гордън Браун обяви мащабен план на стойност 500 млрд. британски лири за спасяване и частично национализиране на банковата система. По-късно 15-те държави от еврозоната приеха обща стратегия за справяне със ситуацията върху основните принципи на плана „Браун“: осигуряване на ликвидност на банките, гаранции за междубанковото кредитиране и рекапитализиране на закъсалите финансови институции. САЩ също последваха британския пример – Хенри Полсън обяви, че Вашингтон ще отдели 250 млн. долара за придобиване на дялове в банки – *б.пр.*

⁶ *Bailout plan* – спасителният план на финансовия министър на САЩ Хенри Полсън за заделяне на 700 млрд. долара, с които да се купуват т.нар. отровни активи на закъсалите банки – *б.пр.*

пак различни, но еднопосочни мерки. Въпреки присъствието на господата Юнкер и Барозу осъществяването на това международно споразумение в класически стил няма нищо общо с вземане на общо политическо решение от ЕС. *Ню Йорк Таймс* регистрира не без известно злорадство европейската неспособност за обща икономическа политика.

С какво обяснявате тази неспособност?

Продължаващата криза прави очевидни недостатъците на европейската конструкция: всяка страна реагира със собствени икономически мерки. Понеже компетенциите в съюза, казано по-просто, са така разпределени, че Брюксел и Съдът на европейските общности налагат икономическите свободи, докато възникналите разноски се прехвърлят на страните членки. Днес няма общо вземане на икономически решения. Най-важните страни членки още спорят за принципите колко държава и колко пазар изобщо искат. И всяка страна прави своя собствена външна политика, най-вече Германия. При цялата мека дипломация Берлинската република забравя поуките, които старата Федерална република беше извлякла от историята. Правителството с удоволствие се разпростира в разширеното след 1989/90 г. външнополитическо поле за действие и попада в познатия модел на националните властови игри между държави, които обаче отдавна са се стопили до формат на гребни княжества.

И какво трябва да направят тези гребни княжества?

Питате ме за моя списък с желания? Понеже при това състояние на нещата смятам стъпаловидната интеграция за единствено възможния път към работещ Европейски съюз, предложението на Саркози за икономическо правителство на еврозоната може да служи като изходна точка. Това обаче не означава, че трябва да се впускат в етатистките скрити мисли и протекционистките намерения на неговия инициатор. Процедура и политически решения са различни неща. „По-тясното сътрудничество” в икономическата област трябва да бъде последвано от такова във външната политика...

Това не се подкрепя дори от германските социалдемократи.

В цяла Европа социалдемократическите партии са притиснати до стената, защото трябва да провеждат игра с нулев резултат при свито участие. Защо не използват шанса да излязат от националните си кафези и да открият ново поле за действие на европейско ниво?... Каквото и да означават днес ляво и дясно, само заедно европейските държави могат да постигнат световно политическо равновесие, което да им позволи разумно влияние върху дневния ред на световната икономика. Иначе се оставят като пудела на Чичо Сам във властта на една колкото опасна, толкова и хаотична международна обстановка.

По въпроса с Чичо Сам – би трябвало да сте дълбоко разочарован от САЩ. За вас САЩ бяха впрегатният кон на новия световен ред.

Какво друго ни остава, освен да залагаме на този впрегатен кон? САЩ ще из-

лязат по-слаби от сегашната двойна криза. Но засега те остават либералната суперсила и се намират в положение, което ги кара основно да ревизират неоконсервативната си представа за патерналистичния ошастливител на света. Световният износ на собствен начин на живот води началото си от фалшивия, центриран универсализъм на старите империи. Модерността, обратно, се храни от децентрирания универсализъм на еднравното уважение към всеки. В интерес на САЩ е не само да се откажат от контрапродуктивното си отношение към ООН, но и да застанат начело на реформаторското движение. Исторически погледнато, съчетаването на четири фактора – суперсила, най-старата демокрация в света, встъпване в длъжност на един президент, надявам се, либерален и визионер, както и политическа култура, в която нормативните ориентации намират забележителен отклик – предлага една невероятна констелация. Днес Америка е дълбоко разколебана заради провала на унилатерализма⁷, заради саморазрушението на неолиберализма и злоупотребата със съзнанието за изключителност. Защо, както толкова често е ставало, тази нация да не се изправи отново и да не се опита своевременно да обедини конкуриращите се гнешни световни сили – бъдещите силни държави – в един международен ред, който вече няма да се нуждае от една суперсила?

Тъй наречените реалисти биха ви отвърнали с уморена усмивка.

Зная, че много неща говорят против това. Новият американски президент трябва да се наложи над зависимите от Уолстрийт елити в собствената си партия. Той трябва също да се държи настрана от близкия до ума рефлекс за нов протекционизъм. При една толкова радикална промяна САЩ ще се нуждаят от приятелството на лоялен, но самоосъзнат съюзник. Един в креативен смисъл „биполярен“ Запад може да съществува само ако ЕС се научи да говори навън с един глас и да използва натрупания международен капитал на доверие, за да действа далновидно. В кризисни времена може би се нуждаем от по-широка перспектива, отколкото от съвета на мейнстрийма и гребнаността на обикновеното преживяване.

Превод от немски: Людмила Димова

⁷ Унилатерализъм – тенденция на дадено правителство да провежда външна политика едностранно, без да се съобразява с интересите на други държави – б.пр.

ОТЦИ НА ЦЪРКВАТА И ХРИСТИЯНСКИ АВТОРИ ЗА АЛЧНОСТТА

Св. Иринеї Лионски (II в.): Затова Христос е причина за нашата свобода. В пустинята той отхвърли изкушението на богатството, чародейството и властта, които можеха да привлекат към Него хората като покорни животни. Той не слезе от Кръста, Той възкръсна тайно, познат само от обичащите Го. В Светия Дух Той върви редом до всеки човек, но очаква нашата обичаща вяра, нашето „да“, подобно на онова „да“, което изрече Мария и което ни освобождава.

Авва Доротеї (VI в.): Как забравяме гумите на онзи старец, който казва, че който загуби злато и сребро, вместо тях може да намери други. Но който загуби време, живеейки в безделие и леност, не може да замени загубеното с нищо друго.

Св. Григориї Нисийски (IV в.): Алчността предизвика гняв към равните на теб, презрение към по-низшите и завист към по-високите от теб.

Св. Григориї Богослов (IV в.): Хората натрупаха в сандъците си злато и сребро, грехи колкото разкошни, толкова и безполезни, елмази и други подобни вещи – знаци на войната и тиранията. Отсега безумна алчност ожесточава сърцето им: те не изпитват жалост към скърбите на братята си. Каква дълбока слепота! Те не се досещат, че бедността и богатството, обществените контрасти и подобните им категории са новоразпространени сред хората, бидейки породени от греха, и се разпространяват като епидемия. Отначало не беше така (Мат. 19:8). Прилепете се към онова изначално равенство, забравете за по-късните различия. Придържайте се не към закона на силата, а към закона на Твореца. Подкрепяйте добротата на своята природа, почитайте изначалната свобода, уважавайте хората, защитавайте своя рог от безчестие, помагайте му в болестите, извадете го от нищетата... Не искайте да се отличите сред другите, освен с щедростта си. Бъдете богати за бедните и ще подражавате на Божията любов. В нищо друго човек не е така подобен на Бога, както в способността си да прави добро. Вие, слуги Христови, Негови братя и сънаследници: все още не е късно, помогнете на Христос, нахранете Христос, облечете Христос, приемете Христос, почитайте Христос...

Преп. Йоан и Варсануфий: Ако искаш да гадеш милостиня, но те споходи съмнение дали да го направшиш, то изследвай честно своя помисъл. И ако откриеш, че вършиш това поради свигливост, то тогава дай малко повече от това, което би следвало да гадеш.

Св. Йоан Златоуст (IV–V в.): Ние сме длъжни да избягваме всички вредни за душата страсти, но особено онези, които сами от себе си пораждаат много грехове. Такова е сребролюбие. То само по себе си е тежка болест, но става още

по-лошо, защото е корен и майка на всички злини.

Колко ужасна страст е сребролюбието. Заради нея има грабителни гребници, убийци, затова има войни и битки, оттук идва всяко зло, което и да назовеш. Алчният човек е навсякъде безполезен, където и да го поставят – да командва войска или да управлява народа... Той измерва настоящите блага, желае да получи бъдещите още непридобити – и така винаги счита първите за незначителни в сравнение с вторите.

Както изгарящият в треска никога не може да се напие, но постоянно чувства жажда и никога не утолява желанието си да пие, така и завладеният от страстта на богатството никога не може да насити своето желание. А като не може да се засити, той не може и да ти бъде благодарен, каквото и да му дадеш. Ще бъде благодарен само на този, който му даде колкото иска. Но това пък никога не може да изпълни, защото желанието му е безкрайно. Следователно той не може да бъде благодарен никому.

Няма човек толкова неблагодарен, колкото сребролюбеца. Няма човек толкова безчувствен, колкото користолюбивия. Той е враг на цялата вселена. Той се гразни от това, че съществуват други хора, той желае навсякъде да бъде пустиня и в нея да владее само той. И много грубо подобно на това си мисли...

Бог те е направил богат, за да можеш да помагаш на нуждаещите се и да изкупиш греховете си чрез спасението на другите. Не ти е дал пари, за да ги трупаш за своя погубел, а за да ги раздаваш за своето спасение.

Св. Василий Велики (IV в.): Коего весели другите, от него вехне алчният: той не се радва от това, че домът му е пълен, но преливащото от хранилищата му богатство изпълва душата му с опасения да не би нещо да изпадне оттам и да стане полезно за нуждаещите се. Струва ми се, че тази душевна болест е подобна на болестта на лакомите хора, които предпочитат да преядат, отколкото да споделят остатъците с нуждаещите се.

Сребролюбивото сърце прилича на огън, който се разпростира все повече и повече по горящия материал – и едно разрушава, после друго обхваща. Както изчерпането на горивния материал спира пожара, така алчното сърце и ненаситните очи спират едва там, където няма нито един съсед на границите на тяхното владение... Ако имаш желанието да придобиеш имуществото на съседа си, а без съсед няма да останеш никога, то ясно е, че ще трябва да се разпростираш до границите на обитаемия от нас свят.

Преп. Нил Синайски (IV–V в.): Морето не се напълва, поемайки в себе си реките, и желанието на сребролюбеца не се насища със събраното имущество. Удвои ли го, веднага пожелава да удвои удвоеното. И никога не престава да го удвоява, докато смъртта не прекрати този безполезен труд.

Преп. Йоан Касиян Римлянин (V в.): Възможно е и тези, които нямат пари, да страдат от болестта на сребролюбието. Никаква полза не принася обетът

за ницета на онези, които не могат да отсекаат привързаността към вещите, защото те се задоволяват с обещанието за нестяжание, а не със самата добродетел, и бремето на принудата носят със сърдечна скръб. Защото както евангелското слово счита за нечисти по сърце неосквернените по тяло (Мат. 5:28), така и необременените с тежестта на парите може да бъдат осъдени като сребролюбци по ум и сърце. Защото те просто не са имали възможност да имат, а не воля, която Бог винаги възнаграждава повече от необходимостта.

Преп. Максим Изповедник (VI–VII в.): Страстта на сребролюбието може лесно да се установи – тя живее у този, който приема с радост, а дава с тъга.

Св. Димитрий Ростовски (XVII–XVIII в.): Вярвай в Бога, имай винаги и във всичко въздържание, постоянно помни смъртта и временността на всички вещи – и към нищо на тази земя няма да бъдеш пристрастен.

Св. Теофан Затворник (XIX в.): „Отче, никак не мога да разбера евангелските думи: „Спечелете си приятели от мамона на неправдата“. „Мамон е бог на богатството. Неправеден е наречен, защото в неговата основа са измамата и лъжата. Обещава благоденствие и подлъгалите се му се доверяват. Но гухна вятър... и всичко се разлетя“. Да спечелиш приятели от „този мамон“ е съвет да го надхитриш... Неговите обещания за благоденствие са нездрави, ненадеждни, ако наистина използваш богатството за разкош и утеха. Но ти започни да използваш богатството за слава Божия... тогава може и да обеднееш тук, но в другия живот ще получиш благоденствието, всичко онова, което богатството ти обещава, че ще даде, но не може. А „как се правят приятели“? Като раздаваш богатството на бедните. Нали и Господ казва: Каквото сте направили на един от тези малките, на Мен сте го сторили.

Корист наричаме ненаситното желание да имаш или придобиваш различни вещи под предлог, че са полезни, за да можеш да кажеш после: те са мои. Тази страст може да има множество обекти: голям дом, земи, слуги, а най-важното е пари, защото с тях може да си доставяш всичко. Други пък се пристрастяват изключително към златото и среброто. Затова тази страст се среща най-често под две форми: сребролюбие и жажда за притежаване. В зависимост от това как се употребява, под влиянието на тщеславието тя може да се прояви като любов към пищеното, под влиянието на гордостта и властолубието – като изключителна находчивост, стремяща се да поеме цялата търговия в свои ръце. А безумието пък ще я превърне в скъперничество. Тази страст е постоянно съпроводжана от измъчваща грижа, завист, страх, печал и скръб. Такъв човек и крачка няма да направи, ако това не му носи полза, и всичко, до което се докосне ръката му, словата, мисълта – всичко му плаща данък. След това, когато вещта е станала негова, той си казва: тя е моя винаги... Тази изключителност на владението е решителна, излиза от сърцето му и като ограда обхожда новопридобитата вещ, като я откъсва от всички други.

Архим. Софроний Сахаров (XX в.): Живеем в епоха, когато, имайки предвид събитията от нашия век, става очевидна трагедията на нашето падение. (...) Ние

сме свързани с този свят такъв, какъвто е той след падението, и едновременно с това сме принудени да се борим за нашата свобода в Бога.

Старецът Паусий Светогорец (XX в.): Преживяваме много трудни години и много опасни, но накрая ще победи Христос. (...) Виж какъв смут е обхванал всички държави, каква буря и вълнение! Нещастен свят – да простре Господ ръката си над него! – ври като скороварка. И вижте какво правят властниците! Бъркат-бъркат, хвърлят всичко в скороварката, а тя вече свисти! Скоро клапанът ще изхвърчи!...

Епохата на многото удобства се равнява на епоха на многото проблеми.

На хората, които живеят в света на вещите и насладите, винаги нещо не им достига, те са ненаситни, зависими, нещастни, тъй като разбират щастието като постигане на своите желания, които пък са неутолими.

Човешките удобства преминаха всякакви граници и затова вече се превърнаха в трудности. Умножиха се машините – умножиха се грижите. Толкова технически средства, а съвестта на човека никои не я обработва. Преди хората работеха с помощта на животните и се отличаваха със състрадание. Ако натовариш нещастното животно свръх силите му, то се отпуснаше на колене и на теб ти ставаше жал. Ако беше гладно и те гледеше жално, то сърцето ти се обливаше с кръв. Помня как страдахме, като се разболя кравата ни – считахме я за член на нашето семейство. А днес хората си имат работа с жезла и сърцата им станаха също железни.

Подбор и превод: Златина Каравълчева

Християна Христова е завършила магистратура и докторантура по политология в Германия в университетите в Айхщет-Инголцагт и Мюнхен. В момента работи в Медийната програма на фондация „Конрад Аденауер“ и е хоноруван преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“.

Християна Христова

КОМУНИЗЪМ И ЕВРОПЕЙСКА ПАМЕТ: ЕДНО ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ

*Le communisme appartient au passé;
en revanche, la question du communisme reste au cœur de notre temps.
Claude Lefort*

На 16 декември 2005 г. Парламентарната асамблея на Съвета на Европа прие декларация, в която се осъждаха престъпленията на „тоталитарния комунизъм“. От дистанцията на почти 20 г. от 1989 г. тази декларация има символично значение за равностметката за комунистическото минало. Пролитчава и общоевропейското измерение, излизашо извън границите на източноевропейските държави и дори на Европейския съюз, което свидетелства за всеобхватното значение на комунистическото минало.

Въпросът за спомените за комунизма засяга пряко ежедневието ни: разширяването на ЕС отново поставя въпроса за европейското историческо наследство и основите на европейската общност. Не на последно място и миграционните процеси налагат едно преосмисляне на миналото – какви са например историческите спомени на натурализирани чужденци в приемащата ги държава и по какъв начин се идентифицират те с нея?

В рамките на дискусията за общоевропейската памет не са малко гласовете, които се изказват в подкрепа на тезата миналите (националсоциалистически и комунистически) диктатури да бъдат оценявани като „паневропейски феномен“, както например германският историк Шефан Трьобст¹. Това проличава и от определянето на XX век като „века на комунизмите“ (Мишел Драйфус) или

¹ Troebst, Stefan: Jalta versus Stalingrad, GULag versus Holocaust. Konfliktierende Erinnerungskulturen im größeren Europa, in: Faulenbach, Bernd/ Jelich, Franz-Josef (ed.): „Transformationen“ der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989, Essen 2006, p. 23-49, p. 31.

„векът на тоталитаризмите” (Карл Дитрих Брахер). Утвърждава се мнението, че понятието за тоталитаризма е все още „необходима” аналитична категория за разбирането на XX век. Какво е мястото на комунистическото минало във формиращата се европейска памет?

Европейско пространство на спомените

Формирането на европейска историческа памет въз основа на еднакво споделяни спомени за диктатурите е далеч от тази степен на аналогичност, предположена в цитираните понятия. Тук е достатъчен един поглед върху „пространството от спомени” в Европа. За „колективната памет” (Ян Асман) на западноевропейските държави „еталонно”² значение има процесът на *Vergangenheitsbewältigung* в Германия, обхващащ осмислянето, тълкуването и адекватното интегриране на миналото в германското национално съзнание и политическа култура. Спомените за националсоциализма/фашизма и личното участие в тях са обект на непрекъснати дискусии. Вижда се и в актуалната дискусия в Испания за франкистките „престъпления срещу човечеството”. Същото може да се каже и за дискусията в Полша за унищожаването на еврейската общност в Йегвабне на 10 юли 1941 г. с участието на полското население, което развенчава идентификационната конструкция за жертвената роля на полския народ. Емблематично значение в този контекст има и процесът срещу Морис Папон във Франция – военнопредатник и съучастник на нацистите, направил забележителна следвоенна кариера именно в родината на републиканските ценности. Присъдата срещу него заради „престъпления срещу човечеството” и отнемането на гражданските му права бяха опит за колективна морална реабилитация на фона на спомените за марионетния нацистки режим Виши. Тези няколко примера показват, че холокостът не се възприема като национален – германски – феномен, а като европейски, който в качеството си на „цивилизационен срив” се превръща в „основополагащо събитие” (Дан Динър) на Европа.

За разлика от националсоциализма обществените спомени за комунизма предизвикват различни емоционални реакции в Източна Европа. Краят на комунизма изведе на преден план и въпроса по какъв начин комунистическото минало може да е част от индивидуалната и националната идентичност. Въпросът е неотделим от официалната политика, стигаща дори до официалната политика на идентичността. Преходът оказва значително влияние върху посткомунистическата идентичност – така например германските историци Бернд Фауленбах и Шефан Трьобст установяват следната зависимост: колкото по-плавен е преходът към демокрация и правова държава, толкова по-малка е дистанцираността спрямо комунистическото минало и обратно: смяната на политическия елит води до по-ясно изразени историографски промени.

Според тях Източна Европа представлява пространство от различни спомени, позволяващи диференцирането на четиристепенна йерархия в спомените за комунистическото минало. На първо място тук могат да се посочат страни като

² Garton Ash, Timothy: *Mesomnesie*, in: *Transit. Europäische Revue*, 2001; 2002, H. 22, p. 32-48, p. 33.

Литва, Латвия, Естония, в които отрицанието на комунистическото минало е абсолютно. Комунизмът се счита за привнесен отвън и етнически чужд. Същото се отнася и до Хърватия и Словакия, опериращи с понятията „сърбокомунизъм“ и „чешки комунизъм“. Към втората категория се отнасят страни, в които спомените за комунизма и националсоциализма взаимно оспорват приоритета си в националната идентичност, като напр. Унгария, Полша, Чехия, Словения и Украйна. Третата група обхваща страни, общественият дискурс в които се характеризира с двузначност, преминаваща в апатия: комунизмът се разглежда като привнесен феномен, но неговите модернизационни ефекти имат компенсационно въздействие, както е при нас, в Румъния, Албания, Македония, Сърбия и Черна гора, в които се е наложило виждането, че „не беше чак толкова лошо“. И на последно място тук можем да посочим страни, в които приемствеността на политическия елит не е довела до критично осмисляне на миналото, примери за което са Русия, Молдова и някои държави от ОНД.

Тази „асиметрия в снизхождението“ (Ричард Саква) се оказва фактор, който забавя и усложнява кристализирането на общеевропейска памет. Общото пространство между националните спомени, от една страна, и спомените за диктатурите като „паневропейски феномен“, от друга, се оказва недостатъчно, за да изпълнява ролята си на идентификационна платформа в обединена Европа.

Националсоциализъм и космополитна памет

За разлика от емоционално заредените исторически спомени науката предполага безпристрастен, систематичен подход към социалните феномени. Тълкуването на комунизма като „тоталитарен“ ни препраща към теорията на тоталитаризма и поставя въпроса за нейния принос към една теоретично разработена европейска „култура на спомените“.

Още през 1989 г. Юрген Хабермас говори за „антитоталитарния консенсус“, който за първи път обхваща с еднаква сила разграничаването спрямо националсоциализма и комунизма. Тезата на Хабермас представлява огледално изображение на основната теза на теорията на тоталитаризма, а именно структурната идентичност между националсоциализма и комунизма като двата прототипа на тоталитаризма. Докато тезата на Хабермас и на теорията на тоталитаризма не разглежда въпроса за наднационална историческа памет, такъв опит се прави от Даниел Леви и Натан Шнайдер с тяхната теза за глобализацията на паметта и основното значение на холокоста³. Според Леви/Шнайдер национално организираното унищожаване на евреите символизира сблъсъка между (модерния) национализъм и (постмодерния) космополитизъм. Значението на холокоста се състои в кристализацията на отделния индивид, дефиниран чрез своята хуманност, и в дискредитирането на модерния принцип на националните държави. Тук можем да посочим и автора на тезата за (световното) рисково общество Улрих Бек, който в допълнение на тезата на Леви/Шнайдер предлага методоло-

³ Levy, Daniel/ Sznajder, Natan: Memory in the Global Age: The Holocaust, Philadelphia 2005, Levy, Daniel/ Sznajder, Natan: Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory, in: European Journal of Social Theory 5 (2002) 1, p. 87-106.

гическия космополитизъм като познавателен метод в социалната философия на глобализацията.

Възможности за интеграция на комунизма в европейската памет

Двойната перспектива на антитоталитарния консенсус и на теорията на тоталитаризма, от една страна, холокостът като основа на европейската/глобализираната памет, от друга, поставят въпроса за интерпретациите на комунизма като концептуален еквивалент на националсоциализма. Един преглед на някои представители на теорията на тоталитаризма ни помага да открием аргументи в полза на интеграцията на комунизма в глобалната памет.

Още по времето между двете световни войни се отбелязват приликите между двата режима, напр. монополизацията на властта, неограничената пропаганда, интензивната притегателна сила и мисионерските убеждения, в услуга на които се поставя съвременната техника. Така например през 1923 г. италианският политик Джовани Аменгола описва тенденцията на фашистката партия към идентификация с държавата и разглежда фашизма като „религиозна война“, която отрича правото на собствена съвест, а през 1925 г. той характеризира фашизма като „страшна болест на съвременния свят“, която грози да унищожи основите на съвременното общество с неговата „фанатична тоталитарна воля“. Според Луиджи Стурцо, председател на католическата партия в Италия, болшеvizмът и фашизмът представляват „ляв фашизъм“ и „десен болшеvizъм“, които независимо от идеологическите различия между тях са еднакви в монополизацията на партията, политическото неутрализиране на опозицията и административната и организационна централизация на партията. Франческо Нити, бивш министър-председател на Италия, идентифицира общоевропейска криза на демокрацията, чиито симптоми са антилибералните диктатури в Италия и Русия с общото за тях отричане на универсализма на Френската революция. Не липсват и анализи на двата режима в духа на политическите религии – според американско-германския философ Ерик Фьогелин комунизъм и фашизъм представляват форми на отпадане от Бог, опитващи се да задоволят религиозните потребности чрез псевдорелигиозни ритуали, докато за католическия философ Валдемар Гуриан сталинизмът и националсоциализмът са отражение на „определени социални и духовни процеси на разложение“ в Европа, споделящи религиозната вяра в централното значение на политическата система, проникваща през цялото битие. Американският политолог Карлтън Хайес разглежда фашизма и комунизма като радикално нови явления, които прекъсват западната култура, и дефинира тоталитаризма чрез монополизацията на властта, неограничената пропаганда, интензивната притегателна сила и мисионерски убеждения. Обобщавайки, тук може да се каже, че посочените автори идентифицират в тоталитаризма качествено нов отговор на основния въпрос за най-добрия политически ред – и той се състои не в защитата, а именно в унищожаването на личността от държавата.

След войната се появяват и класическите интерпретации на Хана Аренг, Карл Фридрих и Збигнев Бжежински, които повлияват всички следващи интерпретации

на тоталитаризма. За тях фашизмът и комунизмът са радикално нови, структурно идентични явления. За Хана Аренд феноменът на тоталитаризма представлява криза на съвременността, последица от загубата за възможността за политическо общуване на изолирания, концентриран върху работата си човек в модерното масово общество. За Хана Аренд идеологията и терорът са дефиниращи за новата форма на гържавата. Спекулативните конструкции се превръщат в идеологии на субективно независимите расови или класови закони, пред които отделният индивид става обект на произволно дефинирани категории за „недостоеен“ живот, включващи неговото физическо, юридическо и морално елиминиране. Тук се разкрива и спецификата на тоталитарния терор, който не се ограничава до „традиционната“ функция на елиминиране на опозицията, а изпълнява и съзидателната функция на реализиране на идеологическата фикция на расово или класово еднородно общество чрез своя основен инструмент в лицето на тайната полиция.

Карл Фридрих от своя страна разглежда тоталитаризма като антитеза на демокрацията като форма на живот и власт, която най-напред се документира в техните взаимно несъвместими антропологични предпоставки: демократичният, „обществен“ човек е „най-силната антитеза“ на „масовия“, „изолиран“ човек в „примитивното“ тоталитарно общество на хомогенната и индоктринирана маса от „милиони политически зависими хора... без лице или глас“⁴. Загубата на интегративната функция на демокрацията е и почва за тоталитарните идеологии, които, възпроизвеждайки формалната теология на християнството, формулират спасителната перспектива на расата или класата. Основната теза на Фридрих е, че тоталитарните режими са „принципно еднакви“ и „исторически уникални“. Тези елементи, които влизат в централното понятие на „тоталитарния синдром“, са гържавната идеология, еднопартийната власт, терористичната тайна полиция/гържавна сигурност, както и пълният гържавен монопол над медиите, оръжията и икономиката. Както и при Хана Аренд, терорът елиминира „обективно“ дефинираните „паразити и негодни“, т.е. „представителите на буржоазията, които исторически са обречени да изчезнат, или евреите, които са расово изродени“, чиято непрестанна дейност изисква запазването на динамиката на движението, и от „същност“ на тоталитаризма (Хана Аренд) се превръща в негов „жизнен нерв“. Според съавтора на тезата за „тоталитарния синдром“, Збигнев Бжежински, тоталитаризмът ще остане неразбран, ако не се отчете употребата на модерната техника за идеологически дефинираната цел на социална революция, вкл. и създаването на новия, идеологически годен човек. Централно значение за Бжежински придобива конкретизацията на терора в чистките в качеството им на „висш пример за тоталитарния успех“. Тоталитаризмът и „перманентната чистка“ стават идентични понятия, чистката е „възраждане на първоначалната борба, довела на власт тоталитарната диктатура. Така първоначалната революция се преражда в чистката“⁵.

И тримата автори подчертават приликите между двата режима, както беше

⁴ Friedrich, Carl: Totalitäre Diktatur. Unter Mitarbeit von Professor Zbigniew K. Brzezinski, Stuttgart 1957, p. 91.

⁵ Brzezinski, Zbigniew: The Permanent Purge. Politics in Soviet Totalitarianism, Cambridge 1956, p. 19.

споменато: от позицията на жертвите на тоталитарните режими идеологическите разлики стават незначителни, имат само „технически характер” (Хана Аренг) или са израз на „принципно еднакви” системи (Фридрих, Бжежински) на идеология и терор или „тоталитарния синдром”.

Десталинизацията след 1953 г., чийто основен резултат е премахването на терора като метод на власт, изисква и адекватен отговор. Въпреки многобройните нови интерпретации на постсталинистката система теорията за тоталитаризма не променя своите основни позиции. Така например Хана Аренг разглежда терора вече не като физическо насилие, а като психически натиск под формата на „другарските” мерки на взаимното шпиониране, които по „един по-малко граматичен и по-малко деструктивен начин” реализират целите на тоталитаризма. Според Фридрих и Бжежински терорът продължава под променената форма на повсеместен страх, който е база на един посттерористичен, възпроизвеждащ се конформистки консенсус, чието поддържане не се нуждае от насилствени, унищожителни действия. Според Фридрих тоталитаризмът разкрива своята същност едва след смъртта на Сталин. Така се очертава тенденцията тоталитаризмът да се разглежда като модерна недемократична форма на управление, преследваща идеологически дефинирани цели, която не прибегва до физически терор, защото вече е създавала едно тероризирано, недиференцирано общество, което автоматично възпроизвежда наложените му методи на поведение.

След 1989 г. се появяват много нови анализи на тоталитаризма. За разлика от многобройни опити да се диференцира между идеи и практика сега се подлагат на критика самите идеи, от които следва тоталитарната практика на еднопартийната власт, легитимираща се със знанието си. Американският професор по история от Харвард Мартин Малия е на мнение, че основното, което характеризира комунизма, е неговата идея за равенство – премахването на частната собственост и икономическата свобода в името на социалистическото равенство е достатъчно основание социализъм и тоталитаризъм да се разглеждат като еднакви феномени. Тоталитаризмът е неотделим от съвременността и представлява специфична патология в името на утопичната идея на перфектното егалитарно общество, получаваща синтезиран израз в марксизма. Преминавайки от аналитичното към етичното измерение, Малия развива тезата, че комунизмът е морално по-осъдим от нацизма, защото неговата теоретична филантропия се дискредитира от практическата ѝ реализация. Особени дискусии предизвика и тезата на Франсоа Фюре за края на илюзията на комунизма, гържала в плен западната левица. Неговият анализ на комунизма е и опит да се преодолее „историографският антифашизъм”, представял комунизма като пряк и най-легитимен наследник на Френската революция. Стремещът към преодоляване на дефицита на демокрацията по отношение на равенство и свобода е базата за появата на тоталитарните режими. Фюре развива идеята за интелектуалната и политическа хегемония на понятието за антифашизма, съчетаващо в себе си идеите за перфектно равенство и свобода. Тоталитарната власт се изразява в „доброволната тирания на автоцензурата”, която ефективно замества военната власт.

Докато Малия и Фюре разглеждат комунизма от перспективата на генеалогията на понятието за равенство, респ. синтеза между равенство и свобода, полско-американският историк Анджеј Валицки проследява развитието на марксисткото понятие за свобода. Валицки реконструира логическите стъпки, по силата на които в марксисткото понятие за свобода се открива „структурата на тоталитарното мислене“, водещо до инструментална програма за тотален контрол. Според Валицки същността на тоталитаризма се разкрива в „духовната съветизация“. Аналогии тук могат да се намерят с Хана Аренд, която в нейния анализ на революцията посочва, че свободата се проявява под формата на необходимост при тоталитарния закон и жертвите на конструираните процеси действат от убеждение за историческа необходимост. Не на последно място въведеното от него понятие за „идеократична тирания“ също отговаря на споменатото вече понятие на Фюре за „доброволната тирания на автоцензурата“, резултат от социалистическата идея за свободата – свобода не от, а със обществото, което като краен резултат получава пълен превес над личността.

Като последен пример тук може да посочим анализа на Асен Игнатов за автодеструктивните тенденции на хуманизма, еманципиран от своите християнски корени. За Асен Игнатов марксисткото отношение към религията е в основата на тоталитарния – комунистическия и националсоциалистически – терор. Тази интерпретация е в традицията на теориите на политическите религии, както показваха споменатите анализи на Ерик Фьогелин, Валдемар Гуриан или руската религиозна философия с интерпретационната фигура на „Антихрист“. В духа на теоретици на „масовото общество“ Асен Игнатов посочва антропологически обусловения стремеж към сливане с недиференцираната „тълпа“, към отказване от способността за осмисляне и отговорност в екзистенциални ситуации, пример за които е революцията, в която ценностната криза дава начало на тоталитарния режим като „изконна област на подсъзнанието“. Затова и основа на тоталитаризма е „архетипът“ на „посредствения масов човек“, който постоянно се възпроизвежда в (следвоенния) комунизъм.

Така идеологическото измерение на тоталитаризма, въплътено в идеите за свобода (Валицки), равенство (Малия, Фюре) или в материалисткия антропоцентризъм (Игнатов), са само примери за антиутопическата критика, подгизбираща се в понятието на тоталитаризма. Едно кратко описание на този подход предлага критическият рационализъм, според който реализацията на една априори конструирана социална утопия може да бъде постигната само по пътя на унищожаването на обществения плурализъм: „Целите на утопията са създадени, за да бъдат основа за рационални политически действия и дискусии, а тези действия са възможни само след като целите са ясно определени. Затова привържениците на утопичната доктрина трябва да победят или да смажат привържениците на конкурентните утопични доктрини, които не споделят същите утопични цели и които не изповядват същата утопична религия”⁶. Смесът на тоталитаризма се състои в това, че целта – привидно перфектният ред – не оправдава, а сакрализира средствата и есхатологичната сигурност възпрепятства едно ефикасно

⁶ Popper, Karl: Utopia and Violence, in: Popper, Karl: Conjectures and Refutations, New York 1965, p. 359.

ограничение на действията на властимащите.

Заклучение

Накрая можем отново да се върнем към началото на статията – беше споменато, че дистанцирането спрямо тоталитаризма е нравствената основа на западните демокрации, където десният тоталитаризъм е парадигма на глобалната памет. Споменатите вече Леви/Шнайдер бяха представени с тезата за универсалната същност на националсоциализма като база за постмодерната, глобална и космополитна памет. Разгледаните тук автори предполагат аналогични изводи по отношение на комунизма. Както националсоциализмът, така и комунизмът отричат основни модерни принципи на равенство, свобода или секуларизъм, довеждайки ги до тяхната радикализация и нравствена дискредитация като патология на модерността. Както и националсоциализмът, така и комунизмът се разглежда като феномен, еманципиран от своите национални предпоставки и способен да бъде имплантиран във всяка култура.

Въз основа на направените тук изводи бихме могли да завършим с предложението за една допълваща перспектива на космополитната култура на спомените и глобализирана памет, конституираща един идентификационен хоризонт на хетерогенното, глобализиращо се общество. Тази култура на спомените би била основана върху стойността на отделния човек, дефиниран по силата на своята хуманност, независима от социални, напр. расови или класови, критерии.

Валентина Маринова е завършила психология в СУ „Св. Климент Охридски“ и има дългогодишен тренинг по семейна и арт психотерапия. Председател е на Българската асоциация по арт терапия, член на Психотерапевтичния институт по социална екология на личността. Все още се интересува от политиката, може би защото вярва, че както казва Арнолд Миндел, „всичко е политика, политиката е това да взимаш решения“.

Валентина Маринова

ПРИНАДЛЕЖНОСТТА КАТО СМИСЪЛ

Българското общество, подобно на всички общества, живеещи в условията на глобализация, трябва да се справи с нелеката задача да направи синтез между зачитането на потребностите на личността и тези на обществото, да постигне мъдър и осмислен баланс между автономността на индивида и взаимосвързаността с групата. Това е и един от най-съществените въпроси, които стои пред Европейския съюз – как отделните държави да запазят своята идентичност и в същото време да бъдат част от една общност, която не е само сбор от държави, а именно общност, т.е. повече от характеристиките на всяка една поотделно. Това е труден и болезнен процес, особено в условията на посттоталитарно развитие. Общественото устройство, в което сме живели десетилетия наред при насилствена колективизация и забрана за свободно сружаване, доведе до масовата нагласа за *отрицание на принадлежността към група*. Това явление би могло да има различни обяснения, но тук ще направя опит да го погледна в перспективата на взаимосвързката между индивида, семейството и обществото, т.е. как по-малките и по-големи системи споделят общи модели, отразяват и участват в едни и същи процеси.

Преди Втората световна война нашето общество започва един много значим социално-психологически преход от традиционна към индустриална култура. Този преход бива прекъснат насилствено и не успява да се осъществи поради установяването на комунистическото управление, което връща общественото устройство в една тотално колективистична култура. Направен е опит за намеса в логиката на живия процес, при който всеки етап на развитие има своята самостоятелност, но и взаимосвързаност с предходния и нито един от тях не може да бъде успешно реализиран, както и да изпълни своите „задачи“, без да

съществува тази взаимовръзка¹.

В традиционната култура индивидът оцелява чрез групата. Тук основна единица е общността, всичко става пред очите на всички и за да оцелееш, трябва да разчиташ на членовете на общността. *Основна цел е оцеляването*. Ролите в традиционното общество са специфични и ясно дефинирани, а правилата, които се спазват, носят сигурност. Процесът на идентификация минава през дефинирана от общността роля. Границите са ясни, твърди и непроменливи. Изборът на професия и партньор става чрез решението на общността, това, което би било най-полезно и съхраняващо за нея, а не за индивида. Човечеството е съществувало векове наред по този начин. За този момент от човешката история това е било адекватно и функционално развитие, отговаряло е на същностни потребности. Хората са живели столетия наред при този общностен ред и правила, тъй като те са задоволявали базисната нужда от сигурност.

При индустриалната ера започва да става важен индивидът. *Основната цел е свободата и себеактуализацията*². Ролите, които човек има, стават гъвкави, с тях вече може да се експериментира и да се избират онези от тях, които отговарят на личността като най-подходящи. Няма твърди правила, те зависят от индивидуалните нужди. Идентификацията става чрез участието в различни специализирани групи (работна, приятелска среда, семейство), в които си поставяш индивидуални цели. Границите на личността са пропускливи. Изборът на партньор и професия е индивидуален, отговаря на потребностите на индивида и на неговите качества и на възгледите му за живота.

Глобалното общество, което се заражда в наши дни, има задачата да направи синтез между традиционната и индустриалната култура, да направи връзката между групата и индивида. Днес вече е важно взаимодействието между човека и групата, като *основната ценност е автономност чрез взаимозависимост*³. В процеса на идентификация основният въпрос е „Кой съм аз?“. Идентификацията е заплашена, застрашена и неясна. Всеки сам определя границите си чрез диалог със себе си и с другите. За постъпките си вече не отговарям само пред себе си, а пред света, защото всички сме свързани. Изборът на партньор и професия е труден и пълен с неясноти, основен принцип е партнирането и договарянето.

*Ако традиционната и индустриална ера са като теза (общността и общото) и антитеза (индивида и различията), то глобалното общество би трябвало да направи синтез (оползотворяване на различията)*⁴.

Да погледнем на тези три етапа не само като на социален и исторически фено-

¹ Георгиева, Ж., Георгиев, Р., *Модели на социалната патология*, сборник *Преходът в България през погледа на социалните науки*, Академично издателство „Марин Дринов“, С., 1997. Също: *Преходът в жизнения цикъл на индивид, семейство, общество* <<http://www.psihologia.net/forum/viewtopic.php?t=189>>

² Себеактуализация е термин, въведен в психологията от А. Маслоу, който означава пълно оползотворяване и използване на дарби, способности и потенциал; израстване до пълния ръст, на който са способни хората,

³ Василиу, Дж., Василиу, В., 1974 г.

⁴ Georgiev, R., Zh. Georgieva. *The Process of Changing the Totalitarian System in Bulgaria through the Eyes of Two Systems-Oriented Family Therapists*. - In: *The Systems We Live In. Family Therapy Contexts*. Krakaw, 1990.

мен, но и като на чисто индивидуален процес. Детето, когато е съвсем малко, има нужда от семейството си, от своите родители, за да може да *оцелее*. То е свързано и изцяло зависимо от тях по отношение на сигурност, храна, топлина. За малкото дете семейството е източник на задоволяване на всички базисни потребности. В юношеството порасналото вече дете започва първите си стъпки към откъсване от семейството и започва да иска категорично зачитане на своята индивидуалност, да отрича неща, които доскоро са били напълно гостатъчни за неговото съществуване. Това е и възрастта на най-сериозната криза и в личен, и в семеен план. Започва процесът на търсене на лична *свобода и себеактуализация*. Порастването и превръщането на юношата във възрастен човек е синтеза на предишните два етапа: от семейството през индивидуализацията до зрелостта, която е автономност чрез създаването на значими връзки извън семейството, като в същото време остава и принадлежността към корените. *Ставането на автономен чрез взаимовръзаността си с другите*. Осъзнаването на процесуалността на това израстване подготвя участниците (в случая родителите) в този процес да приемат необходимостта от промяна, да имат готовност да следват и насърчават всеки един от тези етапи, колкото и болезнени да са те. Никой юноша не би могъл да стане автономен, ако преди това не е преминал през предишните два етапа, подкрепен и подготвен от възрастните около него.

Това, което всички ние сме преживели в собствения си път на израстване, е напълно валидно и за обществото. То минава през същите етапи на развитие, търсейки нещо ново, като интегрира опита на предишните поколения.

Бедата на насилствената колективизация е в това, че става в момент, в който обществото всъщност има потребност, и вече е започнало да я реализира, към отдиференциране на индивида от традиционната общност и този процес остава незавършен. Освен това групата и колективността започват да се употребяват за политически цели, за подкрепата на един режим, който на практика работи срещу личността, срещу индивида и неговите лични права. Така групата се превръща в място за злоупотреба с личността вместо в едно поле за взаимодействие и израстване на членовете на групата или общността. В началото на режима е извършена национализация – прехвърляне на частната собственост в ръцете на държавата, с което се цели превръщането на личните блага в общи и предоставянето им за ползване и стопанисване от държавата. Национализацията ни изправя пред един психологически абсурд: стремеж да се управляват от държавата дейности, занаяти, отрасли, в които по правило е необходимо да има развитие, творчество, гъвкавост, инициативност. Приемайки ролята на единствен регулатор, на последна инстанция, която решава, планира, реализира и контролира всички области от сферата на икономиката, държавата на практика обезсмисля полагането на каквито и да било усилия от страна на хората, които произвеждат богатата на труда. „Слага се ръка” на едни от най-автономните процеси във вътрепсихичния и обществен живот на човека – въображение, креативност, работа в сформирани според нуждите на конкретната цел екипи, свободно договаряне и сдружаване. На практика се отрича ролята на човека, на взаимоотношенията, в които той участва, на неговите лични ресурси

и ресурсите на обкръжението му в дейностите, които той извършва. Резултатът е пълна липса на мотивация за работа, за творчество, апатия, загуба на инициативност, загуба на смисъл, чувство за безпомощност.

Това води до отричане на естественото развитие и до обезсмислянето на принадлежността към групата. Принадлежността е преди всичко избор, докато принадлежността при тоталитарното общество е задължение.

Ще дам илюстрация от работа с група от специалисти в областта на помагачите професии (учители, социални работници, психолози), които участваха в двудневен семинар. Те бяха разделени на три малки групи, в които работиха по една и съща задача, която завърши с това да обобщят съвместната си работа чрез метафора – рисунка. Всяка от малките групи направи следните обобщения (поредността на споделянето на процеса в малките групи е автентична).

Първият въпрос, който човек си задава, когато влиза в група, е доколко и как да съхрани собствената си индивидуалност и все пак да бъде част от групата. Това те го отразиха с рисунката на едно цвете, което има толкова цветчета, колкото са членовете на групата им, всяко цветче е с различен цвят и всеки сам е нарисувал собственото си. Листчетата са шарени и разнообразни, както са хората, които са се събрали, но са обединени от един общ център там, където е началото на цветето. Самите цветчета са така ясно очертани, както те самите са изпитали необходимостта от обособяване на собственото им лично пространство. Но в същото време е поставено и началото на общото – центърът. По време на този процес те споделят, че изпитват удовлетворение, но и противоречиви чувства, удоволствие, че са заедно, но и изолация заедно с това, щастие и радост, но и напрежение.

Следващата малка група продължава с друг символ – пеперуда. За тях тя е сигнал за промяна и метаморфоза, която е свързана с душата. Тази промяна е съпроводена с терзания, емоционални вълнения, любопитство, познание, притеснение и страх.

Третата малка група дава следващия символ – актиния⁵ и рапан, които живеят в симбиоза (*от гръцки: живеещи заедно*) на принципа на взаимната изгода: единият организъм осигурява възможността за придвижване, а другият защитата от неприятели. Чувствата, които участниците от тази група споделят, са страх, удовлетворение, увереност, обърканост, напрежение, спокойствие, сила, устойчивост, зрялост.

Това, което групата като цяло „казва“, може да доведе до две крайно противоположни послания от страна на водещия.

От една страна, тази групова работа може да бъде интерпретирана като символ на зрялост и израстване – в началото е съмнението, очертаването на грани-

⁵ Актиния (морска хризантема) – цвете в морето. Актиниите, или морските хризантеми, и морските анемони „разцъфтяват“ на дъното близо до брега в превъзходно оцветени венчета: червени, зелени или светлокремави с розови отблясъци, някои от тях изпъстрени. Едни стоят постоянно отворени, други се отварят и затварят.

ците, плахото, внимателно пристъпване към контакт, който изпълва с удовлетворение, но и госта противоречиви чувства. Важно е участниците да издържат на появилото се напрежение, да не бързат да се отварят прекалено за взаимоотношение, за което все още не са готови, и да вземат от тази първа стъпка толкова, колкото им е нужно, за да могат да преминат към следващия етап. Той е свързан с готовност за промяна и за трансформация от една форма в друга. Тук има осъзната необходимост да се отвориш към нещо ново, излизането на какавидата от пашкула и отиването ѝ във външния свят. Това отразява израстването, което е свързано с процес отвътре навън, способност да се впуснеш в света, като преди това си имал търпението да дочакаш оформянето на новото. Всичко това подготвя и индивида, и групата за бъдещото реално сътрудничество, което ни дава спокойствие за сигурността ни, води до взаимоотношение, изпълнено с удовлетворение, за да се стигне до истинска зрялост.

От друга страна, на този процес може да се погледне и така: групата стига до заключението, че партнирането и сътрудничеството се асоциират със симбиозата, смисълът на която като процес е, че две същества живеят едно с друго поради това, че не могат да оцелеят едно без друго. Не защото между тях има реален обмен и партньорство, при което сме свързани, но и автономни, а защото, ако не са заедно, ще загинат от липсата си на умения за справяне и адаптиране към околната среда. Това е много повече пример за зависимост, отколкото за каквото и да било друго. Това е пример за масовата представа на нашето общество какво представлява груповата работа, участието в екип, сътрудничеството. Представа, която се свежда до това да бъда с другия, защото иначе няма да оцелея, а не защото мога да оцелея и без него, но не мога да се развивам пълноценно без процес на партниране.

Стигането до първия от двата възгледа е така често срещано и разпространено като нагласа, че изключително лесно може да се преповтори и от хора с опит и разбиране към груповия процес. Немалка част от професионалистите, които работят в сферата на помагащите професии, учители, социални работници, психолози и други, биха подкрепили първия възглед, т.е. да дадат на своите ученици или клиенти посланието, че връзката с другите е равносилна на зависимост. Самата аз като водещ съм отправяла таква послание, объркана в собствените си модели от ежедневието, част от които безкрайно дисфункционални и все още здраво свързани с миналото, в което няхаме много примери за това какво значи да си автономен. Участвайки в „екипи“, в които няма реален обмен на идеи, няма споделени общи преживявания, конфронтация, израстване, издържане на напрежение, подготвяне на дълбока и болезнена промяна, когато това е необходимо, всъщност всички ние затъваме в едно бласто на зависимостта вместо на реалното взаимодействие. Зависимостта съдържа в себе си посланието, че „Аз не мога без теб“, а автономността е „Аз мога без теб, но предпочитам да съм с теб в едно партньорство, което създаваме заедно, и то е нещо повече, много повече от аз и ти поотделно“. То е много повече и от аз и ти заедно. Колко от нас участват в такива реални партньорства, в колко семейства, училищни класове, групи съществува тази нагласа. Напротив: в една превантивна работа с ученици например можем да срещнем следния абсурд: специалистът е подготвил

различни игри и упражнения, с които да представи тема за зависимостта към наркотиците. Всичко е написано по минути, 5 минути игра за запознаване, 10 минути определяне на правилата на работа, 15 минути работа в малки групи и т.н. По време на тази „превантивна работа“ няма значение какво става в класа, най-важното е да се спазят минутите и темата да се води за приключена. Някой може да пита за секса, оооо, не, сега говорим за наркотиците, някое дете може да се разплаче, докато рисува, това е защото „то е чувствително“. Няма и идея водещият да се обърне към това, което действително става в групата, към това, което могат децата да научат от работата си заедно, а не само за наркотиците. И няма такова обръщане към реалните потребности на групата, защото често, почти винаги самите ние не знаем какво да правим и как да реагираме. И в крайна сметка у тези ученици би останала идеята, че работата в група е това: да си направиш упражнението, не да взаимодействаш и да учиш чрез другите. Така учениците от този пример стават само пасивни получатели на информация, но не научават почти нищо. Губят ориентирите си за това какво е „екип“, как да правят нещо, което ги свързва, което води до създаването на общност, към която принадлежат, и това да им носи смисъл, вместо просто да си прочетат по която и да било тема в интернет или от някоя брошура.

Така има опасност да преповторим несъзнателно старите си нагласи за групата. И това наистина е опасност, защото лесно можем с едни нови подходи (интерактивни методи на обучение, неформално образование и т.н.) всъщност да затвърждаваме старите дисфункционални механизми, изглеждайки, че правим нещо ново. Лесно можем да подведем и себе си, и младото поколение, че работим за промяна, като в същото време се стремим да не се променяме ние самите. Ако всеки от нас се огледа в това къде и доколко използва подобен тип двусмислени послания, които определят взаимодействието като симбиоза, чиято същност е зависимостта, а не автономността, ще имаме много повече шанс да въведем значими малки стъпки в това какво значи общност и да бъдеш част от нея. Аз имах шанса да погледна на собствените си противоречиви разбирания за взаимодействието поради това, че работейки, съм част от един истински екип, в който имам възможност да получа адекватна и пълноценна обратна връзка.

Тоталността на тоталитаризма е в това, че контролът прониква навсякъде: в икономиката, в групата, в семейството, в мен самия. Тоталитарни сме до ден днешен с това, че казваме на децата да не изразяват чувствата си и да бъдат само силни, защото емоциите са за слабите, че им даваме да разберат, че гържим на резултатите от работата им повече, отколкото на процеса на взаимодействие между тях и другите, с това, че ги учим как да бъдат лидери, вместо как да общуват. В ония далечни години от средата на миналия век като че ли са били национализирани не само фабриките и земята, а заедно с това и естествената ни потребност от принадлежност към някаква общност. Което доведе до ОТКАЗ от участие в смислени и пълноценни взаимоотношения в общността. И докато някои сфери на живота ни могат да се регулират със закони (национализацията беше коригирана чрез приватизация), има други, интимни сфери, в които трябва да огледаме собствените си нагласи, за да „помръднем“ напред. Дали днешните ученици ще ценят участието си в група, ще могат да си

сътрудничат и да работят в екип, зависи от възгледите, които срещат около себе си ежедневно от възрастните. А примерите за това, че ние самите ценим принадлежността си към някаква общност, уви, съвсем не са много.

Блокът, в който аз живея в един от кварталите – мастогонти на социализма, е на 21 етажа. На всеки етаж има по 8 апартамента. Това е цял един квартал по стандартите на гържавите от Западна Европа. Ако тези апартаменти бяха малки еднофамилни къщи със зелени площи, църква, училище, това вече има всички предпоставки да се превърне в общност. Разбира се, че не видът и размерът на сградата правят общността. Но също така е вярно, че видът и размерът на сградата отразяват начина на живот на обитателите ѝ. Този огромен блок няма никакви шансове да се превърне в общност никога, докато съществува. Още по-малко със закони, чийто краен ефект е повтаряне на процеса на злоупотреба на групата над личността (например неплатената сметка за парно на целия блок да се дели между всички живеещи, независимо че част от тях са се разплатили и не дължат никакви суми). Вероятно ако нещо от тези бетонни стени вътре в нас рухне, ако взривим множеството малки мавзолеи в душите си... Имаме толкова много работа, защото гората е толкова чиста, колкото са чисти душите ни.

Калин Михайлов

ПРИНЦ КАСПИАН И ВОЮВАНЕТО НА ХРИСТИЯНИНА

Не тръгвам към този отзив за *Принц Каспиан* като ревностен фен на жанра фентъзи или като безусловен почитател на всичко, написано от К. С. Луис, макар той да е един от авторите, които са имали съществено влияние върху моя светоглед и върху моята вяра¹. Желанието ми е по-скоро да видя събитието *Принц Каспиан* като „обикновен християнин“, който се опитва да извлече от видяното важни неща за своето всекидневно „обхождане“ в Христос (срв. Кол. 2:6). В този смисъл ще се опитам да прочета събитието, като съчетаая успешните според мен страни на появилия се през лятото по екраните филм² с добрите страни на едноименната книга, върху която се базира той.

За какво съм призован?

Във филма е подчертан моментът на призоваването – двете момчета (Питър и Егмънг) и двете момичета (Сюзан и Луси) от английското семейство Певънзи са призовани по чудесен начин в света на Нарния, за да изпълнят определена мисия, най-важната част от която е свързана с воюване. На оцелелите и криещи се из горите нарнийци е нужна победа над тирана Мираз, окупирал чрез насилие трона на Телмар и решен да доунищожи всичко, което се свързва с ненавистната му Нарния и със спомена за нея. Всъщност от победа над Мираз се нуждаят и собствените му поданици, телмарините, които все по-малко знаят и разбират какво значи да си свободен, тъй като в сърцата им царуват страхът и сялото угодничество. И Нарния, и Телмар имат нужда от двамата „Агамови синове“ и „двете Евини дъщери“, чрез които да бъдат възкресени загубените представи за достойнство, правда, благородство.

Трябва да се обърне внимание и на факта, че призоваването не е отговор на търсене от страна на четиримата Певънзи на поредното вълнуващо приключение, макар приключението да се оказва, както винаги, повече от вълнуващо. Случването на приключението зависи от готовността на героите да се отзоват на повикването, да чуят гласа на вълшебния рог, който ги призовава. Това е важно да се отбележи, защото в *Хрониките* се подчертава и на други места, че озоваването в Нарния не става, когато децата го пожелаят, в отговор на техен субективен каприз, а когато обстоятелствата го налагат.

¹ Свои принципи резерви към жанра фентъзи, особено в някои от разновидностите му, съм изтъкнал на друго място – виж Михайлов, К. *Християнство и идентичност. Пътуване към себе си в света на литературата и културата*. С.: „Нов човек“, 2007: 191-192, а също и на ел. адрес: <http://www.prozoretz.bg/2006.htm>

² Кинопродукцията е съвместно дело на „Уолдън“ и „Дисни“, режисурата е на А. Адамсън (режисьор и на *Лъвът, вещицата и дрешникът*), а в гл. роли виждаме Б. Барнс, Дж. Хенли, Ск. Кейнс, У. Моузли, А. Попълуел, С. Кастелито, П. Динклидж, У. Дейвис, В. Грас.

Ако се приеме, че основната задача на четиримата герои е да отвоюват от Мираз и войските му застрашената свобода на Нарния, няма ли да се появи възражението, че и в първия епизод от поредицата *Лъвът, вещицата и грешникът*, който имаме възможност да видим на големия екран през 2005 г., нещата отново се въртяха около битки и воюване – не ни ли се поднася същото послание в обновена „опакровка“? Не трябваше ли и тогава децата Певънзи да спасяват страната Нарния, противопоставяйки се на един непоносим вече гнет, който застрашаваше самото ѝ съществуване?

Да, но сега тези деца вече са пораснали (във филма – доста повече, отколкото би трябвало, ако се следва стриктно сюжетната линия на романната поредица), така че новото приключение ще бъде съответно на това порастване, ще отговаря на равнището, на което всеки от тях се е „изкачил“. Думите на Аслан към Луси, че след всяка година, с която израства, Лъвът ще ѝ се струва все по-голям, изразяват именно това – техният духовен хоризонт вече е разширен, нови ще бъдат и разбиранията, до които ще стигнат с края на новото приключение.

В контекста на така охарактеризираната висока и на пръв поглед непосилна за четиримата герои задача трябва да се разбере и присъствието на сцената със сбиването между Питър и по-голям негов съученик, която във филма предшества непосредствено призоваването на героите (в книгата подобна сцена липсва). Присъствие, което не е чак толкова неоправдано, колкото би могло да изглежда на пръв поглед³. На карта в това сбиване е поставена само личната чест на момчето (съученикът му го е обидил и след това арогантно е поискал да му бъде поднесено извинение); залогът в битката, в която той ще бъде основно действащо лице, е честта на цяла една страна, Нарния, може да се каже и на самия Аслан, който е нейният върховен Господар. В края на филма към Питър не би могла да бъде отправена справедливата реплика на Лъва към воинствения мишок Рипичийп, загубил в сраженията своята опашка: „Понякога съм се чудил, приятелю, дали не мислиш прекалено много за честта си“⁴.

Съюзниците на християнина

Да прозре законите на воюването означава за християнина да извърви пътя на съзряване като личност. По този път той трябва да намери и избере подходящите съюзници, може да ги наречем и спътници. Някои от тях със сигурност няма да го съпровождат винаги, а ще му бъдат съюзници само за конкретната ситуация, но изборът им не става по-малко важен от това – той е **гльжен** да ги подбира много внимателно. Същественият критерий при подбора не е свършенството на съюзника, а безкомпромисността му по отношение на най-важните неща, наличието или липсата у него на една вътрешна „чистоплътност“, която не е синоним на почтеност, а по-скоро на добродетел, функция е на съзнанието кой си и на кого служиш.

³ Освен ако човек не притежава твърде критичния към филма поглед на Ст. Грейданус – виж неговия отзив за *Принц Каспиан*, публикуван в портала www.dveri.bg на адрес: <http://www.dveri.bg/content/view/6995/133/>

⁴ Всички цитати от романа са по изданието: Луис, Кл. Ст. *Принц Каспиан*. С.: Книгоиздателска къща „Труд“, 2005 (прев. от англ. на Ив. Божанова).

В книгата и във филма важноста на този вид избор е показана чрез поведението на черното гжугже Никабрик в съпоставка с това на червеното (т.е. рижото) гжугже Тръмпкин. Никабрик е склонен от самото начало да не подбира средствата, стига те да вършат работа. „Ще повярвам във всеки и всичко, което ще срази проклетите телмарински варвари или ще ги прогони от Нарния. Във всеки или всичко...” – това негово разбиране го довежда постепенно до превръщането му в инструмент на най-голямото изкушение в *Принц Каспиан* – изкушението да се потърси сила, враждебна на Аслан, но „несравнено по-голяма от неговата”. Поддаването на подобно изкушение би довело до връщане към живот на Бялата вещица, което пък би се оказало пагубно за притиснатите и без това от всички страни нарнийци. Във филма граматичността на момента с изкушението е засилена в сравнение с книгата и аз смятам, че в случая интуицията на създателите му не ги е подвела – наистина сцената си я бива и като възможност за зрелищни ефекти, но тъкмо чрез тях се откроява мощта на проникналото чрез някого „отвътре”, от „своите”, изкушение, което застрашава да увлече не само обезсърчения в момента Каспиан, а и върховния крал Питър.

Да си избереш съюзник не означава да избереш някого, с когото си приличате като две капки вода. Когато се сравнят двете противоборстващи си страни, не може да не се забележи, че армията на нарнийците се отличава с почти невъобразима, но сплотена разнородност (от гребния и честолобив мишок Рипичийн до глуповатия великан Уимбълудър – за всеки има достойно и неповторимо място в тази армия), различията се запазват и дори се проявяват още по-добре в борбата за общата кауза, докато при телмарините цари унифицираща посредственост – дали говори лорд Глозел (във филма – само генерал, но с линия на поведение, разграничаваща го все повече от господаря му) или лорд Сопеспан, или дори самият Мираз, чуваме все един и същи глас – на егоизма, желанието за власт, хитроумното и сляпо за другия коравосърдечие.

Накъде гледаме?

Другият начин да се постави този въпрос е: на кого/какво разчита християнът, когато се включи активно в безкомпромисния конфликт между доброто и злото? В ситуацията с изкушението, която коментирах преди малко, се разчита на намесата на свръхчовешки сили, противни на Аслан, но преди да се стигне до обръщане към тях, се минава, както си му е редът, през разчитането на чисто човешките. И в показването на тази слабост – да се опираш на своите сили и да разчиташ на своя разум (срв. Пр. 3:5) – филмът е отишъл няколко крачка по-напред от книгата, като разгръща едно изцяло липсващо в нея начинание – нападението над укрепения дворец на Мираз, завършило с почти пълна катастрофа за нарнийците. И тук съчетаването на акценти от книгата с акценти на филма би дало най-добър резултат в тълкуването, тъй като филмът наистина (както е забелязал споменатият вече разочарован от него фен на романната поредица за Нарния Ст. Грейданус) попретупва мотива за недвижането на Аслан от всички – освен Луси – в гората, сред която героите дълго и мъчително бродят. Книгата настоява, че Луси трябва да предаде на останалите посланието на Лъва да го последват – без да се притеснява от това как ще се възприемат думите ѝ – и

самата тя да го последва, ако другите откажат. Те не отказват и дори постепенно всички започват да виждат фигурата на предвождация Луси Аслан, като последна успява да го съзре най-скептично настроената между тях, Сюзан. Филмът обаче показва добре последиците от „слепотата“ на Питър, от неговото намерение да се оправя сам, без помощта и водителството на Аслан – той заплаща за тази слепота със смъртта на голяма част от своите най-храбри воини и постъпката му подготвя изпадането на Каспиан в състоянието на обезкуражаване и униние, което прави възможна споменатата вече маневра на Никабрик.

Следователно и книгата, и филмът утвърждават, че стратегията и тактиката на доброто воюване се състои в това да не изпускаш от очи върховния Военачалник – в противен случай даваш свидни жертви и ставаш уязвим за изкушението, които не закъсняват да се появят.

Не е лесно да гържиш през цялото време погледа си съсредоточен в една посока и към една фигура, но тук трябва да е тайната на победоносното воюване – както преди Луис го е разбрал псалмопевецът (срв. Пс. 15:8). Проблемът е, че през повечето време Военачалникът наистина остава невидим и затова вниманието на воините му много бързо се отклонява към други неща, към всякакви подробности от пейзажа на заобикалящия ги свят или на склонното им да се занимава постоянно със себе си Аз (при това оплаквателният и самооплаквателен модус на реагиране на обстоятелствата е много по-характерен за нашето време, отколкото за времето на Луис). В такива моменти Агамовият син или Евината дъщеря трябва просто да продължи да ходи с вяра във видяното с очите на сърцето си и прието като съкровена истина. Или да се довери на тези наоколо, чието зрение в момента е по-изострено...

Как идва помощта?

Човек е устроен така, че очаква нещата, особено свързаните с намеса свише, да протичат по познати вече схеми и модели, но Аслан бърза да предупреди Луси, че във войната, в която участват четиримата Певънзи, „нещата не се повтарят“. Ако в *Лъвът, вещицата и грешникът* повратният момент от решителната битка между войската на нарнийците, предвождана от Питър, и тази на Бялата вещица настъпва, когато в нея се включват „събудените“ от Аслан същества, вкаменени преди това от Джейдис, в *Принц Каспиан* помощта за притиснатата отново нарнийска армия ще дойде от другата и по друг начин. Тя идва чрез раздвижилите се и дори разтанцували се неугържимо гървета, които телмарините са унищожавали целенасочено. Решаваща роля за пълния разгром на телмарините изиграва появата и на водния великан, призван на помощ от Аслан, фактор, който също не е влизал в сметките на телмарините.

Нещата не се повтарят, но най-хубавото е, че помощта идва винаги своевременно – не от гледна точка на максималния комфорт, а от онази гледна точка, откъдето се вижда победата. И когато християнинът веднъж се е убедил от опит, че помощта непременно идва, той знае, че ще дойде и този път. Точно навреме.

Призовани за крале и кралици

Има един (не единственият!) свеж момент от филма, който говори, че създателите му не са лишени от чувство за хумор: когато парламентът Егмънд се изправя пред Мираз, за да го уговори за дъбой с Питър (нужен на нарнийците, за да спечелят време, докато гоиде решаващата помощ), момчето казва, че наистина е малко сложно да се разбере как той, Егмънд, е крал и брат му Питър също е крал, само че върховен. В тази кратка, но многозначителна среща се сблъскват едно разпространено и чисто светско разбиране за господство, каквото е това на Мираз, и разбирането на Егмънд (споделено от другите Певънзи), което е християнско, макар и с лек аристократично-средновековен ореол.

Разбирането на Мираз е, че той се е добрал с нокти и зъби до властта, сега му е паднало да я гържи и ще я упражнява, както му харесва, без много-много скрупули, той е господарят, следователно той е и законът. Мираз не е скептик като Пилат Понтийски, той е циник – пред него не стои въпросът дали старите нарнийски предания са верни или не, за него те просто са неизгодни и това е всичко⁵. Разбирането на Луис, към което се придвижват героите от книгата, е замесено от друго „место“ – всички Агамови синове и Евини гъщери без изключение са призовани да бъдат крале и кралици, дори тези от тях, които – като телмарина Каспиан – всъщност се явяват потомци на пирати (срв. Ис. 53:12). Когато към края на книгата крал Каспиан Х се оплаква на Аслан, че би му се искало да има „по-достойно потекло“, Лъвът му отговаря, че произхожда „от лорд Адам и лейди Ева“ и че „това е достатъчна чест, за да накара главата и на най-бедния просяк гордо да се вдигне, и срам, достатъчен, за да сниши раменете и на най-великия император на света“. Каспиан трябва да приеме със смирение своя произход и да бъде доволен от него, защото не той изгражда кралското му достойнство. Както разбираме от развитието на диалога между него и Аслан, залогът за настоящото и бъдещото царуване на Каспиан е в това, че той не се чувства готов, т.е. достоен да го приеме. И тъкмо затова *може* да бъде крал.

Вместо заключение

Обичайното всекидневие на четиримата Певънзи не изглежда, меко казано, привлекателно – то е изпълнено от училищна досада, агресивни съученици, затпяващо понякога „образование“ и т.н. В този смисъл „отиванията“ в Нарния могат лесно да се превърнат за тях в „бягство от действителността“, а самата действителност да загуби всяка привлекателност и дори стойност. Не мисля обаче, че педагогическата идея на Луис е била такава, тук по-скоро се очертава една от иманентните и потенциално негативни страни на жанра фентъзи, за която си заслужава да се разсъждава и да се пише отделно.

Обстоятелството, че попаданията на четиримата Певънзи в Нарния се случват в особено трудни за митичната страна ситуации, които изискват активност,

⁵ По този въпрос – за мотивацията в търсенето на истината (или за отказа да бъде търсена безкористно) – Луис разсъждава в едно от своите популярни есета, озаглавено *Човек или заек* – виж <http://synpress-classic.dveri.bg/23-xxxx/lewis-essay.htm>

пълно налягане на силите, мъжество и устояване, а също и готовност за саможертва, опровергава идеята, че в *Хрониките* става дума за „обучение“ в искейпизъм (впрочем едно от традиционните обвинения срещу християнския светоглед изобщо). Въпреки идиличната картина на завръщането на героите в Нарния – светъл слънчев плаж, безбрежна морска шир, озряна от слънцето – картина, която създава усещане за прибиране „у дома“ и която е изградена в контраст с мрачното пространство на жп гарата, откъдето Питър, Егмънд, Сюзан и Луси се отправят на своето второ пътешествие, това е покой, зареден с очакване за изпитания и трудности. Става дума за кратка почивка преди включването във войната, всъщност тя вече е започнала, но героите не са в течение на нейния ход и затова могат да си позволят да се пораждат по един съвсем невинен, детски начин на затишието.

Днешните хора много повече от хората по времето на Луис са подложени на изкушението да бягат от трудностите, а не да се борят с тях, склонни са да мислят, че имат „право“ на лек живот, че някой е **длъжен** постоянно и непременно да им осигурява специални условия за работа и за почивка. Да сме насочени изключително към търсенето на почивка, към представата за живота като „санаториум“, в който се грижат за нас, а не като битка, в която трябва да участваме, като се определим на чия страна сме и поемем своя товар – ето една разпространена нагласа, с която творбата на Луис (и в книжната, и във филмовата версия) спори и дори воюва.

Човекът, който е стигнал до прага на зрелостта (в края на филма Питър казва на Егмънд и Луси, че той и Сюзан вече няма да бъдат призовавани в Нарния), трябва да осъзнае без самосъжаление, че преживяното в страната на неговите детски и юношески приключения го е подготвило за онези сражения, в които оръжията са духовни, а не „плътски“, както не са от плът и кръв и най-страшните врагове на християнина (срв. 2 Кор. 10:14 и сл.; Еф. 6:12).

Ако е разбрал правилно законите на воюването, този човек ще „пренесе“ и в зрялата си възраст научените „уроци“, между които е и безценното разбиране, че участието в борбата между доброто и злото не е проклятие, а благословено състояние на всяка личност, която иска да поеме отговорност за последиците от своите избори.

Люгмила Димова

ВЯРАТА НА ДАНИЕЛ БАРЕНБОЙМ

Музиката е нещо, което ни помага да забравим света, музиката е нещо, чрез което можем да разберем света.

Даниел Баренбойм

Звукът е живот. Силата на музиката – още заглавието на книгата, излязла преди няколко месеца в Германия, казва много, ако не и всичко. Даниел Баренбойм, който настоява, че музиката не може да се изрази с думи, го прави по най-красноречив начин в интервюта и книгите си винаги щом има възможност. Защото за него звукът е не само естетически и философски феномен, а условие за изграждане на човешката личност, възможност за комуникация между хората, онова, което ражда добрите ни пориви. В книгата си той прави още една крачка: успява да погледне на политиката и обществото през музикалния ключ. Баренбойм има право на това: често се намесва в политиката от позицията на интелектуалец, понякога твърде гръзко.

Един от най-известните музиканти в света е роден през 1942 г. в Буенос Аирес в семейство на руски евреи. На 7 години дебютира като пианист, на 10 изнася първия си международен концерт, на 11 е наречен „феномен“. През 1975 г. Баренбойм наследява сър Джордж Шолти като главен диригент на Парижкия оркестър (Orchestre de Paris). От 1991 г. до 2006 г. е главен диригент на Чикагския симфоничен оркестър, а от 1992 г. – художествен ръководител и генерален музикален директор на Щатсопера „Унтер ден линден“ в Берлин. Известен е като опитен Вагнеров диригент. През юли 2001 г. предизвиква скандал, когато в края на концерта на берлинската Щатскапеле в Йерусалим по искане на публиката дирижира част от *Тристан и Изолда* – дотогава любимият композитор на Хитлер не е изпълняван на живо в Израел. През 1999 г. заедно с палестинския интелектуалец Едуард Саид, вече покойник, създава оркестъра „Западно-източен диван“ (по Гьоте), в който събира млади музиканти от Израел, Палестина и арабските гържави. През 2004 г. е създадена фондацията „Баренбойм-Саид“, която финансира проекти за възпитание чрез музика в Близкия изток. Един час свирене на цигулка в Газа или Рамала е един час без насилие, е тезата на Баренбойм.

Разказът за уникалния оркестър от израелци и палестинци е в основата на лекциите, изнесени от диригента през есента на 2006 в Харвардския университет. Подробностите около трудностите и заплахите, които съпътстват оркестъра от създаването му през 1999 г. във Ваймар, представляват и най-вълнуващата част от книгата.

Ако един израелец свири по-тихо, за да се чува по-добре кларнетът на сиринеца, това е по-полезно, отколкото, ако гвамата си говорят, докато обяват. В

музиката те са зависими един от друг. Разбира се, няма веднага да признаят историческия разказ на грузия, но може би ще поставят началото на едно по-добро разбирателство. Логиката на Баренбойм е проверена в живота. Авторът посвещава отделна глава от книгата на виолиста Рамзи Абуредван от Западна Йордания, който на 8 години хвърлял камъни по израелските военни машини, а днес ръководи музикалното училище в Рамала, и на израсналия в Назарет пианист Салем Абоуд Ашкар. Те са примери за силата на музиката и за тезата, че решението на израелско-палестинския конфликт не е във войните и новите граници, то се крие още във възпитанието в диалогичност. „Винаги когато създаваш музика... трябва да вършиш две важни дейности едновременно: сам да се изразяваш, но и да слушаш другите... Присъщият на музиката диалогичен характер беше основната причина да създадем нашия оркестър”. И още: „Когато израелците и палестинците разберат общото между своя диалог и структурата на една fuga, тогава ще осъзнаят колко належащо е съвместното съществуване”. Утопия ли е това?

Баренбойм никога не е разделял музиката от живота. Между противоположностите – звук и тишина, ритъм и импровизация, пианисимо и форте, според него се разгръща не само музиката, но и всекидневието. Според немската критика това е много лична книга за въпросите на битието, която търси отговорите в музиката, макар невинаги да успява докрай.

В едно интервю Баренбойм казва, че дълго размишлявал защо диктатори като Хитлер и Сталин са били големи почитатели на музиката. Обяснението му: за тях музиката е нещо като тайна градина, лично царство, което няма нищо общо с реалния живот. Тази граница между живота и музиката е нещо ужасно. Музиката и животът са едно цяло, е човеколюбивото послание на книгата, откъс от която публикуваме в *Християнство и култура*.

Даниел Баренбойм

ЗВУКЪТ Е ЖИВОТ

Прелюдия

...В наши дни музиката се отличава с какофонична вездесъщност, тя е непрекъснато с нас, в ресторантите, в аерогарите и на други подобни места. Но тъкмо тази вездесъщност представлява голямата пречка за интеграцията ѝ в нашето общество. Няма училище, в което биха свалили от плана часовете по език, математика или история, но заниманието с музика, което включва много аспекти от тези предмети и дори би могло да допринесе за по-доброто ни разбирателство, често напълно се пренебрегва.

Настоящата книга не е предназначена за музиканти или за немюзиканти, а по-скоро за всички, които искат да научат нещо за аналозиите между музиката и живота, които искат да открият онова, което се разкрива само на слушащото с разбиране ухо. Такова разширяване на знанието не е дадено само на най-талантливите музиканти, които се обучават от най-ранна младост, то не е красив лукс, достъпен само за богатите. Да развием възприемчивост и острота на слуха според мен е основополагаща необходимост за всички нас. Както ще изясня по-нататък, ние можем да научим много за нашия живот от присъщите на музиката структури и закони – и то без значение дали ще я възприемем като слушатели или като изпълнители.

Много от темите в книгата ме занимават от десетилетия и това, което имам да ви кажа, е плод на почти 60 години, през които съм правил музика, преподавал съм и съм размишлявал върху нея. В първата ми книга *Живот в музика*, която има автобиографични черти, без да е същинска автобиография, за пръв път се занимавах в писмена форма с тези теми. По-късно в съвместната ни книга *Паралели и парадокси* двете с Едуард Сауг се опитахме да изследваме отношенията между музиката и обществото. Когато през есента на 2006 г. бях поканен от Харвардския университет да изнеса лекции, с голямо удоволствие се възползвах от възможността да развия моите размисли за аналозиите между музиката и живота. Настоящата книга е плодът на тези усилия.

Звук и мисъл

ТВЪРДО СЪМ УБЕДЕН, че за музиката не може да се говори. Има много определения на музиката, които в действителност се опитват да опишат с гуми една субективна реакция спрямо нея. За мен единственото точно и обективно определение е на големия италиански пианист и композитор Феручо Бузони, който е описал музиката като „звучащ въздух”. То казва всичко и същевременно отваря голямо пространство за по-нататъшни размисли. За разлика от Бузони Шопенхауер смята, че в музиката може да се открие същността, „гледката” към света.

За музиката важи това, което важи за живота ни: ние можем да говорим само за нашите реакции и възприятия.

Ако въпреки това се опитвам да говоря за музиката, то е, защото невъзможното винаги ме е привличало повече от трудното. И ако изобщо има смисъл в това да се изследва невъзможното, то е, понеже става дума за приключение и то изпълва всеки с енергия, което лично аз намирам за изключително вълнуващо. Освен това провалът не само се приема, но дори се и очаква. Ето защо ще се заловя с невъзможното и ще се опитам да открия някои връзки между невъзможната за описание същност на музиката и неизразимото съдържание на живота.

В края на краищата не е ли музиката просто сбор от красиви звуци? През 1693 г. Джон Лок пише в студията си *Някои мисли за възпитанието*: „Смята се, че музиката се рогее в известен смисъл с танца, и някои хора високо ценят свиренето на инструменти. Но за да постигне дори скромна сръчност, един млад човек пилее време и често попада в странно общество, затова според някои хора е по-добре да се откаже; а аз тъй рядко съм чувал някои сред надарените мъже на практическия и обществения живот да е хвален или ценен заради музикалното си умение, че вярвам, че сред всички умения, които някога са били изброявани, мога да отредя на музиката последното място”.

В днешно време музиката често заема все същото „последно място” в размислите ни какво възпитание трябва да получи един човек. Но не е ли музиката повече от това, което при слушане ни създава извънредно приятно чувство, дори вълнение? Не е ли тя повече от средство, въздействащо чрез чиста интензивност, което ни помага да облекчим нашето съществуване и да забравим мъките на всекидневния живот? Разбира се, милиони хора, щом се върнат вкъщи след дългия работен ден, обичат да си пускат *CD*, за да прогонят мислите за проблемите, с които се са се сблъскали. Но въпреки това аз твърдя, че музиката е в състояние да направи нещо много по-ценно за нас: с нейна помощ можем да научим нещо за самите нас, за нашето общество, за политиката – накратко за нас като хора.

Почти 2000 години преди Лок Аристотел се отнася с много по-голямо уважение към музиката; гръцките философи вярват, че тя може да има съществен принос за възпитанието на младежта: „Не е лесно да се определи какво е музиката, нито защо трябва да се занимаваме с нея – гали за игра и отмора, както е със съня и пиенето. Или трябва по-скоро да приемем, че музиката някои влече към добродетел, понеже както гимнастиката развива в тялото определени качества, така и музиката може да оформи по определен начин характера, като го приучи на умението да се радва на това, което трябва. Или (и тази трета възможност трябва да прибавим към споменатите) музиката е някак си полезна за прекарване на времето и за духовното развитие”. По-нататък се казва: „Хармониите и песните са много близки до истинската природа на гнева, яростта, мъжеството, разумността, на всички техни противоположности и на другите нравствени качества. Показват го фактите – когато слушаме такива

неща, се променяме душевно... Оттук става ясно, че музиката може да оформя по определен начин душевния характер, а щом може това, ясно е, че трябва да я включим във възпитанието и да възпитаваме в нея младежите...”¹.

НЕКА ПЪРВО ДА СЕ ЗАНИМАЕМ с физическия феномен, който ни позволява да възприемем едно музикално произведение – със звука. И тук веднага се сблъскваме с една от най-големите трудности в опита да дадем определение на музиката: музиката се изразява чрез звука, но звукът сам по себе си все още не е музика – той е само медия, чрез която се предава посланието на музиката или нейното съдържание. Когато се опитваме да характеризираме звука, често използваме изрази от визуалната област: говорим за светъл или тъмен звук. Доста субективна характеристика, защото това, което за един е тъмно, за друг може да е светло и обратно. Звуците обаче имат качества, които не подлежат на толкова субективно възприятие. Всеки звук е физическа реалност, която може да бъде анализирана обективно. Когато го направим, установяваме, че щом престане, звукът изчезва без следа: той е ефимерен, не е обект като един стол например, който можеш да оставиш в празна стая и да го намериш там, когато по-късно се върнеш. Звукът няма трайност в този свят, той изчезва в тишината.

ЗВУКЪТ НЕ Е НЕЗАВИСИМ ФЕНОМЕН – той не съществува от само себе си, а е в постоянна и неразривна връзка с тишината. По тази причина първата нота никога не е началото на една композиция: тя извира от тишината, която я предхожда. Ако звукът е във връзка с тишината, то какъв характер има тази връзка? Дали тишината се налага над звука или звукът над тишината? Който се занимава дълго с това, ще установи, че отношението между тишината и звука отговаря на това между един физически обект, едно тяло и гравитацията. Когато вдигнеш един предмет от пода, се изисква известна енергия, за да го задържиш на височината, на която си го вдигнал. Ако не влееш допълнителна енергия, предметът отново ще падне на пода, понеже се подчинява на законите на земното привличане. По подобен начин звукът ще потъне отново в тишината, ако не бъде „задържан”. Музикантът, който извлича звука, в истинския смисъл на думата го въвежда във физическия свят. Ако не вложи допълнителна енергия, звукът отново ще изчезне – „ще отзвучи”. Така е с жизнения период на един отделен тон, той е ограничен. Един често употребяван израз съответства най-точно на това: звукът замира. И тук може би получаваме първия сигнал за това, че музиката казва нещо за нашето съществуване: заглъхване чрез превръщане в тишина – това е най-точното описание на ограничения във времето живот на звука.

НЯКОИ ИНСТРУМЕНТИ, преди всичко перкусионните, към които в известен смисъл се числи и пианото, произвеждат звуци, ограничени във времето. Би могло да се каже, че те съответстват на живота относно своето траене, с други думи: след като звукът е произведен, той веднага започва да отминава. При други инструменти, например при струните, звукът може да бъде продължен, ако

¹ * Аристотел: *Политика*, изд. „Отворено общество”, София 1995, 236, 238, 239 .

промениш посоката, в която водиш лъка, тази промяна обаче се прави толкова нежно, че не може да бъде чута. С усилието да поддържаш звука обаче отново се противопоставяш на гравитацията на тишината, която се опитва да ограничи неговата трайност.

Нека да разгледаме различните възможности, които следват от появата на звука. Ако преди това е царяла пълна тишина, то ние я прекъсваме с едно му-

зикално произведение или я развиваме в музика. Звукът, който прекъсва тишината, представлява внезапна промяна, звукът, който се развива от тишината, е постепенна промяна на ситуацията. Можем да опишем тази разлика с езика на философите като разлика между „битие“ и „ставане“. Първият такт от Бетовеновата Соната за пиано оп. 13, прочутата *Патетична*, съвсем очевидно предизвиква прекъсване на тишината; завършва го много категоричният акорд и музиката започва.

Прелюдията на *Тристан и Изолда* от Рихард Вагнер е ясен пример за това как звукът се развива от тишината. Музиката не започва с преминаването на нотата ла във фа, а с трансформацията на тишината в първата нота. При Бетовеновата Соната за пиано оп. 109, обратното, имаш чувство, че музиката вече е започнала – сякаш се качваш във влак в движение. Музиката трябва вече да съществува в представата на пианиста. Когато започва да свири, той създава впечатление, че се свързва с нещо, което вече е налице, макар и не във физическия свят. Силното подчертаване на първата нота в *Патетичната соната* много решително слага край на тишината. При Соната оп. 109 не трябва да се подчертава първата нота, защото тогава тишината ще бъде принудително прекъсната.

С ПОСЛЕДНИЯ ТОН МУЗИКАТА не завършва. Щом първият тон е свързан с предшестващата го тишина, то последният трябва да влиза в отношение с тишината, която го следва. Затова е смущаващо, когато възторжената публика започва да аплодира, преди да е отзвучал напълно последният тон. Има един последен експресивен момент, който почива на онази връзка между токущо замрелия звук и последвалата го тишина. В това отношение музиката е огледало на живота, защото точно като него започва и завършва с нищото. Но възможно ли е при изсвирване на едно произведение да постигнеш неповторим вътрешен мир само защото си в състояние чрез звуците да контролираш отношението между живота и смъртта: това е власт, която със сигурност не се гарява на човека приживе. Тъй като всеки тон, извлечен от човек, притежава нещо човешко, замлъкването на всеки тон внушава предчувствие за смърт. Въз основа на това усещане всички емоции, които тези тонове носят в себе си и могат да изразят през краткия си живот, трансцендират; в известен смисъл влизаш в пряк досег с безвремето. Когато в една вечер свиря някоя от книгите на *Добре темперирано пиано* на Йохан Себастиан Бах, накрая имам чувството, че съм преживял нещо, което надхвърля продължителността на моя реален живот, че съм пътувал през историята, чието начало и край са в тишината.

Един начин да подготвиш тишината е малко преди това да изградиш силно напрежение, така че беззвучието да настъпи едва след като е постигнат абсолютният връх на интензивност на изразяване и сила на звука. Друг начин да се доближиш до тишината е като постепенно изчерпваш звука, музиката да става все по-тиха, така че единствената възможна следваща стъпка да е пълното онемяване. С други думи, тишината може да бъде по-изразителна от максимално силния звук, но също така и по-тиха от минимума. Разбира се, и в средата на едно произведение може да се срещне абсолютна тишина. Тогава тя е като временна смърт, от която следва възможност за възраждане, за възкресение – да започнеш живота отначало. Затова музиката е повече от огледало на живота, метафизичното измерение на звука я обогатява, поставя я в положението да трансцендира физическите ограничения и тези, които са свързани с човешкото съществуване. В света на звуците дори и смъртта не трябва да е нещо окончателно.

Щом един звук има начало и определена продължителност, то, разбира се, следва, че той има и край – гали защото замира, или защото го сменя следващият тон. Тонове, които следват един след друг, съвсем ясно се вписват в хода на времето. Музикалната експресивност почива на свързването на тоновете, което означаваме с италианската гума *legato*. За целта обаче не трябва да се позволява на отделните тонове да развият собствено аз, така че „да заглушат” преходните. Всеки тон трябва да осъзнава себе, но и своите граници.

Това, което е валидно за отделните тонове на една композиция, се отнася и до правилата, които отделните членове на едно общество трябва да спазват. Когато изсвириш пет свързани тона, всеки от тях се бори срещу напора на тишината, която иска да му отнеме живота, и затова има връзка с предшестващия и със следващия тон. Нито един от тях не бива да се налага над останалите – да иска да е по-силен от предшестващия, защото това би нарушило характера на фразата, към която той принадлежи. Един музикант трябва да е в състояние да групира тонове, да ги обединява. Този много прост факт ме е научил по-добре да разбирам отношението между индивида и по-голямата общност. Един човек трябва по свой индивидуален начин да допринесе за общността, така стойността на цялото надхвърля с много сбора от отделните части. Не е задължително индивидуалността и чувството за общност да се изключват взаимно, напротив: във взаимодействие те са в състояние да обогатят човешкото съществуване.

Съдържанието, това, което музиката има да каже, се изразява само чрез звука. Както вече видяхме, всеки опит да го изразиш с думи не е нищо друго освен описание на нашата субективна – може би дори произволна – реакция спрямо музиката. Но фактът, че съдържанието на музиката не може да се преведе с думи, не означава, че то не съществува. Иначе музикалното изпълнение би било напълно излишно; няма да изпитваме интерес към композитори като Йохан Себастиан Бах, живели преди много векове. Следователно не трябва да спираме да питаме какво точно е това съдържание, тази неуловима субстанция, която може да бъде изразена само чрез звука.

Музиката не може да се определи като нещо, което има чисто математическо, поетично или сетивно съдържание. Тя притежава всичко това заедно и още много. Тя има общо с *condition humaine*, с условията на човешкото съществуване, понеже е измислена, композирана и изпълнена от хора, които в нея и чрез нея артикулират своите най-интимни мисли, усещания, впечатления и опитности. Това се отнася за музиката в нейната цялост – независимо с каква цел е възникнала и независимо от отчетливите стилистични различия между отделните музикални произведения. Бах и Булез например, разделени от 300 години, са създали светове, които ние като изпълнители и слушатели внасяме в нашето време. Условията на човешкото съществуване очевидно могат да осигурят толкова много свобода или ограничения, колкото отделният човек избере. Същото може да се каже и по отношение на всяка музикална композиция.

Серджу Челибидаке твърди, че музиката не става нещо, а нещо може да стане

музика. С това той иска да каже, че разликата между звука – просто чистия звук или сбора от различни звуци, и музиката е в това, че когато създаваш музика, всички елементи трябва да се съединят в едно органично цяло. В музиката няма независими елементи: ритъмът е свързан с мелодията, мелодията от своя страна съвсем очевидно – с хармонията, и дори темпото не е независимо. Тъй като някои композитори дават метрономични указания в партитурите си, ние сме склонни да приемаме, че е достатъчно, ако се опитаме да подчиним нашето свирене, превръщането на всички ноти в звуци, на определено темпо. Но забравяме, че човек не слуша абстрактното темпо, а музика, която се развива с определена скорост. Ако тази скорост е прекалено голяма, музикалното съдържание става неразбираемо, понеже изпълнителят не е в състояние да артикулира ясно всички тонове, а слушателят не е в състояние да ги възприеме. Ако темпото е прекалено бавно, тогава съдържанието също не е разбираемо, понеже нито изпълнителят, нито слушателят са в състояние да възприемат всички връзки между отделните тонове.

В студиата си *За дирижирането* Рихард Вагнер твърди: „Само правилното разбиране на мелоса обаче определя правилното темпо: двете са неразделни, едното определя другото. И понеже не се боя да произнеса моята присъда върху повечето изпълнения на класически инструментални творби у нас, че ги намирам в тревожна степен незадоволителни, възнамерявам да подсиля това с указаниято, че всъщност нашите диригенти не знаят нищо за правилното темпо, защото не разбират нищо от пеене”.

ИНТЕРЕСНО, ВАГНЕР ГОВОРИ не за мелодия, а за мелос. Тази гума се среща за пръв път през VII век пр. Хр. при поета Архилох от Парос и с нея се назовава хоровото пеене. По-късно Платон определя *мелоса* като синтез на слово, звук и ритъм, докато представата на Аристотел повече се доближава до нашето разбиране за мелодия. В своя трактат *Политика* Аристотел различава три вида *мелос*: етичен, практически и екстатичен. Вагнер ни учи, че *мелосът* на едно произведение дава единствената ръководна нишка, за да се определи правилното темпо при изпълнение, което означава, че относно избора на темпо не сме зависими от външни фактори – като метронома. И нещо, което е също толкова важно, че това е последният избор, който един музикант трябва да направи. Само след като е премислил всички елементи, които заедно създават съдържанието на музиката, той може да определи темпото, с което те да се превърнат в звук. Твърде рано взетото решение може да превърне музиканта в роб на темпото, докато решение, взето едва в края на процеса на изучаване, може да се съобрази с всички фактори. Както при много неща в живота, и тук моментът, в който се взема решението, е определящ за това дали то е правилно.

Ако искаме да разберем зависимостта на различните музикални елементи един от друг, трябва да си изясним отношението между пространство и време или, с други думи, връзката, която съществува между съдържанието и бързината. И темпото, което може да се смята за неприсъщо на музиката, не е независима величина. Касае се до това да се приведат в идеално съотношение текстурата

и силата на звука, от една страна, и акустичната прозрачност на музиката, от друга, а за целта от решаващо значение отново е коректното темпо. Трябва да ни е ясно, че в тоналната музика процесите на равнищата на ритъма, мелодията и хармонията могат да протекат с различна бързина. Можеш да си измислиш безкрайно много вариации на ритъма без хармонични промени, но едно движение на хармонично ниво, което да не променя както мелодията, така и ритъма, е немислимо. От триединството на ритъм, мелодия и хармония следва, че музикантът трябва да развие индивидуална представа за едно произведение; можем да го сравним с филмов режисьор, който така е поставил камерата, че да улавя ситуацията по начин, който му изглежда най-добър. Според израза на Ницше, че няма „факти, а само интерпретации“, музиката няма нужда от интерпретация в смисъла на тълкуване. Нуждае се само от точно разглеждане на „текста“, от физическо прилагане, както и от способност да се слееш напълно с творбата на някой друг.

Нищо не съществува извън времето, в музиката също като в живота има неразривна връзка между темпото и субстанцията... Следователно тук важи същото правило като при един политически процес: може би по време на Мирния процес от Осло между палестинците и израелците е имало грешки в преговорите; но съм убеден, че цялото начинание и без това беше обречено на провал, защото отношението между съдържание и време, между субстанция и темпо не отговаряше. Разговорите бяха подготвени прекалено припряно, а след като започнаха, напредваха твърде бавно и често бяха прекъсвани, което направи изгледите за успех съвсем нищожни. Ако го сравним с музиката, то е като бавно въведение, което се предлага прекалено бързо и немислено, а следващата бърза част се извърва с много запъване и прекъсвания. В единия и в другия случай „таймингът“, определянето на момента и на темпото, не е незначителен външен фактор, а необратимо очертава лицето на това, което ще гоиде.

В музиката всичко трябва да се свързва непрекъснато и трайно. Актът на музициране се състои в това да се слоят в едно цяло всички присъщи на музиката елементи. Ако не се приведат в правилното съотношение темпото, пълнотата и плътността на звука, то интеграцията не е пълна – в такъв случай не можем да говорим за музика в истинския смисъл на думата. Всички отделни елементи трябва да са свързани. Разбира се, стилът на различните композиции варира и с него стилът на изпълнение: някои изразни средства като гъвкавата употреба на силата на звука и темпото са разрешени при Пучини, докато при Бах не са. Въпреки това главната необходимост да се приведат в съзвучие различните съставни части и знаци на музиката винаги съществува, независимо дали в произведение на Бах или Шьонберг, Пучини или Вагнер.

„Музикалното чувство“ може да се определи като инстинктивно или интуитивно усещане за звука като изразно средство. Такова музикално усещане обаче не е достатъчно, ако не се добави мисъл. В музиката не можеш да изразиш емоция, ако не си разбрал, от друга страна, не можеш рационално да я възприемеш, ако не я почувстваш в себе си – отново имаме ясен паралел с живота. Как едновременно

менно да сме дисциплинирани и страстни? Как да слеем това, което ни нарежда умът, с онова, което ни казва сърцето? В музиката изразяваме страсти чрез забавяне и засилване на темпото, като променяме силата и вида на звука или артикулацията, това означава съкращаване или удължаване на определени тонове. Ако музиката може да се определи като обединяване на звук и мисъл, то тогава нито едно от изразните средства не може да се определи по чисто формални причини. Всяка техника трябва да служи на по-висшата цел, да предаде това, което музиката иска да изрази; а изпълнителят трябва да е маестрото, който съгласува различните елементи, непрестанно ги свързва и не позволява на никои от тях да е независим от другите.

Превод: Людмила Димова

Цветан Цветанов

КИНОТО КАТО НАЧИН ЗА АВТОНОМНОСТ, ИЛИ КАК МАРСЕЛ СИ ТРЪГНА ОТ ЦАРСТВОТО НА КУТИИТЕ ЗА ОБУВКИ

Поезия и документалност във филмите на Тиери Кнауф

Сиви стени, сиво схлупено небе, сиви черни пътища, сив бял мрамор, просветление в сиво, сиви птици, сиви гървета, сиви надгробни плочи, сиви джунгли в покой и в движение – във всичките безброй нюанси на сивото, което е крайно време да престанем да наричаме скука, безцветност и бездуховност; гори сив хамелеон, уловен, изпечен и изяден от група африкански геца – идеалната метафора за цветовото разнообразие на света, поместен в 24 черно-бели кадъра.

Всъщност метафора е прекалено помпозна гума – филмите на белгийския режисьор Тиери Кнауф, от които се опитахме да направим картинен колаж като интродукция към този текст, са уникални именно с това, че заличават всякакви граници между конкретност и метафоричност. Специален гост на „късометражния уикенд“, организиран от живеещия от 16 години в София френски продуцент Патрик Сандрен, Тиери Кнауф беше наистина „открит“ от и за българската публика едва днес, четвърт век след своя дебют в киното (*Краят на октомври, началото на ноември*, 1983 г.)...

Можем да изброим десетките му награди от Кан, Бомбай, Мелбърн, Монреал или от Сан Франциско, но това е просто статистика, показваща, че творчеството му е оценено по достойнство от почти всички важни форуми за киноизкуство по света: а статистиката, както знаем, никого не е направила нито по-щастлив, нито по-нещастен. Животът си тече, хора се раждат и умират, идеи се раждат и умират, филми се раждат и умират и ако междуременно бъдем оценени и наградени по достойнство, това си е просто част от нещата.

Като продуцент на собствените си филми, признава Кнауф, той самият никога не се е интересувал от бъдещето им от финансова гледна точка, но винаги е търсил начини за среща, за комуникация със зрителите, защото филмите се правят, за да бъдат гледани, и един невидян филм всъщност е мъртъв филм. „Това не е пазар за продаване на филми с бизнес цели, където искаме да прогадем гаден

продукт на възможно най-голям брой хора – добавя режисьорът. – Ние не търсим ефекта на еднакъв вкус за всички, не: за мен едно от най-ужасните неща на света е, че кухнята днес навсякъде има един и същи вкус. Ние търсим зрителя, а не потребителя”.

Тиери Кнауф е роден през 1957 г. в Киншаса, завършил е романска филология в Католическия университет в Лувен и после режисура във Висшия национален институт за сценични изкуства... и встрани от тези общоизвестни факти е изключително неоткриваем в интернет. Което може да бъде и предимство, и неудобство, но най-вече ясен знак, че е открил ниша, измерение, както искате го наречете, където филмите му да съществуват автономно, извън смазващите закони на киноиндустрията. Да, по-трудно е да бъдат намерени и гледани, дори по пиратски начин, но търпение. И самият автор, който между другото в момента подготвя пълно издание на филмите си на DVD, както и аудиодиск с полифонични изпълнения и приказки на народа Бака, е заложил на него...

Контекстът, в който бяха прожектирани филмите на Тиери Кнауф в НАТФИЗ в началото на ноември, беше изключително плодотворен за всякакви паралели, меридиани и взаимовръзки – и на ниво участници, и на ниво филми. Участници бяха Шарл Тесон (кинокритик, преподавател в Сорбоната, водещ на всички *Отворени класове* досега), Жак Кермабон (също преподавател по кинознание в Новата Сорбона и главен редактор на списание *Бреф*, издавано от Агенцията за късометражни филми от 1995 г. насам), Никол Бренез (също доцент в Сорбоната, съставител – от 1996 г. насам – на програмата за прожекциите на авангардни филми във Френската филмотека), продуцентът Мартичка Божилова от българска страна. Представените филми: от *Пъкленият котел* (1903) на Мелиес¹, когато киното не се е наричало „късометражно“ или „пълнометражно“, а просто кино, през *Абедар* на австрийския режисьор Петер Кубелка от 1956–57 (представящ ни автор с изключително интересна концепция за кинопроизвеждането като физически обект, който също като живописиста или скулптурата не подлежи на мултиплициране), някои шокиращи на пръв поглед експерименти като *Карлитополис* (2005) на младия режисьор Луис Нието; *Пинк Флойд, Лондон '66* – 67 на Питър Уайтхед (филм едновременно класика, но и изключение в света на музикалната документалистика, където и днес много малко филми се правят с истинско разбиране и любов към музиката); пъзелови конструкции на съвременния свят в стил *Страхотно общество* на Масахори Ое; кинолистовката като жанр; Жан-Люк Годар, *Целувката* на Уорхол (1963), *Целувката* на Паскал Феран (1970), манипулации със стари ленти; *Сезоните* (1972) на арменския режисьор Артаваз Пелешян (единственото нещо, сходно като естетика и стилистика с филмите на Тиери Кнауф, което съм виждал), та чак до модерна „хип-хоп“ критика на Кант (*Кант* на белгийския режисьор Ерик Дойкскарт)...

Трудно е всичко това да се обхване в един текст. Защото *Отворените класове* на Патрик Сангрэн, посветени на съвременното кино, са нещо уникално за

¹ Жорж Мелиес – режисьор, актьор, продуцент, оператор, лаборант и търговец. Като бивш илюзионист, художествен ръководител и театрален постановчик, Мелиес използва киното, за да създаде нов род фантастика и илюзионни сеанси.

нашата културна среда, което т.нар. лидери на мнение в нея сякаш още не са схванали. Медииите все още продължават да нехаят за тези форуми, провеждащи се три до четири пъти в годината от 2005 насам, посещаемостта невинаги е задоволителна и както често става у нас, „сякаш нищо не е било, сякаш нищо не се е случило“. А за разлика от много т.нар. фестивали на българска територия чрез киното *Отворените класове* наистина ни отварят вратите към непознати светове и непознати култури. Непознати нам, имам предвид, защото любознателността сякаш никога не е била отличителна черта на нашия обичан народ...

Г-н Кнауф, започваме с откривателската функция на киното...²

Всъщност е точно така – ние не създаваме кино от нищото, а откриваме и преоткриваме. Защото и преди нас е имало други, а и след нас ще има. И ако аз сега имам тази възможност, то това е защото от много ранна възраст съм имал възможността да се сблъсквам с филми. Когато бях дете, нямаше телевизия. Тя съществуваше, разбира се, но не и в моето семейство. И така всяка сряда следобед ходех на кино.

Тиери Кнауф в Аларма по програма „Христо Ботев“.

Ходехме от 2 следобед до 6. Бях на 9. С по-голямата ми сестра бяхме сключили договор – официално ходехме заедно на кино, а тя всъщност отиваше да се види с приятеля си. Нейното задължение в тази сделка беше да ми купува билета за кино, бонбоните... И цигарите също, защото и те бяха важна съставка от изживяването, което се състоеше от един нов пълнометражен филм, после серия от късометражни, след това нещо на живо в залата и накрая втори пълнометражен филм... Не че днес не предпочитам по-спокойни прожекции.

Щастливо обстоятелство е и че телевизията се появи в живота ми чак когато станях на 15. А на тази възраст човек повече предпочита да е с приятелите си,

² Разговорът с Тиери Кнауф (с участието на Патрик Сандрен) е проведен в началото на ноември 2008 г.

отколкото да стои пред телевизора. Тоест – какво сме правили заедно с моите приятели? Ами пак ходехме на кино. След това, като студент по литература, посещавах един кино клуб и продължавах да откривам киното, което е било правено преди нас – буквално всеки ден бях във филмотеката, където имах възможност да гледам по три пълнометражни филма на ден. Представете си – всеки ден по три различни филма. Когато излизахме от тези прожекции, винаги обсъждахме защо тези филми са ни харесали или не са ни харесали.

Тиери Кнауф и Патрик Сандрен превземат националния ефир.

ние сме тези, които трябва да ги нагласнат като кинотворци.

Искам само да спомена Анри Колпи, невероятен професионалист и невероятен човек – Анри Колпи, монтажистът на *Хирошима, моя любов*, на *Миналата година в Мариенбад*, на стотици други филми (сред които и някои от филмите на Тарковски и на Чаплин); същевременно и режисьор, има *Златна палма* за *Une aussi longue absence*³ по сценарий на Маргьорит Дюрас. Той е и човекът, заснел последния филм на Фернандел; автор освен това на една история на музиката в киното, близък приятел на Жорж Брасенс и познавач на френския шансон... Говоря ви за Анри Колпи в сегашно време, макар той вече да не е между живите, защото смятам, че няма едно киноизкуство, а толкова киноизкуства, колкото и кинотворци (а може би и колкото филми) съществуват на този свят. И ми е изключително тъжно, че за часовете ни с Анри Колпи във филмовото училище само аз от цялата ни група намирах време – навярно останалите смятаха, че няма

И така: животът си течеше, а киното беше неотделима част от него. В един момент просто реших, че ще правя филми, и се записах да уча кино. Това не е единственият начин човек да започне, но и в този случай имах голям късмет, защото там срещнах учителите си – хора, които не ни внушаваха какво да знаем, а наистина ни даваха всичко от себе си – със съзнанието, че един ден ще дойде и нашият ред и че

³ Едно тъй дълго отсъствие (фр.)

какво да научат от предишните поколения, че знаят всичко за киното и т.н., а това е много тъжно. Защото и киното не е само по себе си и само за себе си – в тези часове ние си говорехме за поезия, за кулинария, за пътувания и в крайна сметка много малко за кино. И този досег с такъв изключителен творец остави траен отпечатък и в моите филми – и в онези, които вече съм направил, и в тези, които ще направя утре – затова продължавам да слагам името му в надписите към филмите си дори и след смъртта му – защото той продължава да живее по някакъв начин и в тях...

Това е и основната разлика между този тип преподаватели и съвременните, които ни учат, че киното е професия. За мен то не е професия, а самият живот, който никога няма да престанем да се учим как да живеем. И моят съвет към всички млади хора, които днес искат да се занимават с кино, е да търсят, а не да се задоволяват с това, което ни налага киноиндустрията. Изключете телевизорите, игнорирайте комерсиалното кино, което ви натрапват и което е създадено само за пари и без капчица уважение... и отидете да гледате някой филм, за който знаете, че това е единствената му прожекция и няма да има къде другаде да бъде видян... Отидете на кон, с кола, с велосипед, но отидете. И правете и други неща, не само кино: пътувайте, физически или като останете сами в стаята си, слушайте музика, четейки книги, композирайки музика, пишейки книги... Или дори като не правите нищо. Само като слушате тишината. Защото комерсиалното кино, цялата тази култура, рекламите, телевизията накрая се опитват да купят живота ви, свободата ви, именно давайки ви свобода – единствената допустима в тази система свобода: свободата да консумираш.

Тишината като контрапункт на консуматорството – всъщност тя играе изключително важна роля и във вашите филми – било на ниво архитектура в *Кланици*, било на ниво думи с текста на Жан Жьоне, било на ниво композиционна структура в *Бака*. Това е първото нещо, което лично на мен ми направи силно впечатление, като изключим кадъра с птиците и осветената врата в *Кланици*, който е, смея да кажа, първият небанален кадър с птици в киното, който виждам...

Една птица никога не може да бъде банална сама по себе си. В живота, имам предвид. Трябва да си дадем време да ги наблюдаваме. Трябва да видим много и всеки път, когато отиваме някъде, чувайки звук от птица, да се научим да поглеждаме в посоката, от която той идва. Трябва да се научим да не правим шум, когато се доближаваме, и ако за късмет птицата ви остави да я доближите, дайте си време да продължите да я слушате как пее – наблюдавайки движенията ѝ, които тя не извършва току-така. И ако междуременно тя отлети, пригответе се за следващия път, когато ще се завърне. Това може би отнема много време, но това е начинът един ден да можем да я заснемем. Има неща, които се завръщат. Има комети, които падат, и следващата може да е чак след 70 години. Но по време на това очакване ние продължаваме да живеем, учейки се освен на всичко друго и на умението да чакаме.

Думите ви ми напомнят на нещо, което ми каза Рон Картър (буквално пре-

ги двете седмици), когато имах честта да го срещна на скопския джаз фестивал. То звучеше горе-долу така: „От всички ноти, които знаем, че можем да изсвирим, трябва да изберем и кои да не изсвирим, за да оставим място на публиката да влезе в музиката”.

Това, което казвате, ме трогва. Да, без тишина няма музика. Както и кино. Всяка творба – в която и да е област – се създава колкото от това, което влагаме в нея, толкова и от това, което избираме да пропуснем. И докато чакаме момента да изберем кое да влезе в творбата и кое не, ние трябва да продължаваме да работим. Споменахте Рон Картър, което ме подсеща да кажа, че той е сред онези музиканти, чиято музика ми помага и на мен самия да живея. И трябва да ги слушаме не само когато свирят, но и когато не свирят. Колтрейн казваше: „The sound is the thing” и мисля, че това е основното, което всички ние трябва да търсим – собствения си звук, собственото си звучене.

Продължаваме с поезията и с документалността – двете от измеренията на едно и също нещо във филмите на Тиери Кнауф...

За мен всичко е много просто: поезията е начинът, по който можем да представим нещата кондензирано; тя е навсякъде, присъства във всякакви видове филми – игрални, документални, експериментални, защо не и медицински дори. Няма значение какъв етикет ще сложат другите на филма после. Защото не това е главното – главното е колко е важен всеки отделен филм – планът, картината, всеки звук и в крайна сметка емоцията, вложена в него.

На 12-ия „Отворен клас” вие казахте още нещо много важно – че през призмата на различни периоди от историята на киното даден филм би могъл да бъде категоризиран по различни начини. Никои например в зората на киното, когато повечето филми са били кратки, не е мислил в термини като „късометражен” и „пълнометражен”...

За каквото и изкуство да говорим, смятам, че категориите винаги са били измислени от хора, които не създават съответното изкуство. Говорихме си за джаз преди малко. Докато е свирел, Майлс едва ли си е задавал въпроса дали това е пре-, или пост- или просто би-боп. Тази категоризация идва после, когато идват и онези, които трябва да издават и продават дисковете му. Майлс свири пред публиката и контактът е директен, и публиката също не си задава въпроса дали това е пре-, пост- или би-боп. Обаче това беше в едни години, когато живата музика доминираше.

Днес музиката много рядко може да се чуе на живо – тя е класифицирана, категоризирана от критиците, които работят за музикалната индустрия, опакована... и се продава в кутии като обувки. Киното по същия начин много бързо бе опаковано и изнесено на пазара в кутии... Днес липсва прекия контакт, а медиатизацията е повсеместна. Помислете си – преди още да ви е хрумвало да видите даден филм, вие вече сте затрупани от какви ли не смелени информации за него: рекламни текстове, трейлъри и пр. Това е целта на тази медиатиза-

ция – всичко да се форматира, за да влезе в каналите за разпространение. По друг начин казано: ако музиката, киното, живописата, скулптурата, литературата, спортът, кулинарията, дори въздухът, дърветата, птиците станат само продукти, вашата единствена свобода е да се примирите и да станете роби. Това означава да изоставите всичко, за да спечелите малко пари, които хората, продаващи тези продукти, после ще вземат от вас. Тоест единствената ви свобода, както казах преди малко, остава свободата да консумирате. И смятам, че много спешно на планетарно ниво трябва да си дадем сметка за това – за да можем да дадем и отпор. Това е въпрос на оцеляване.

Значи не смятате, че културата на смлените текстове в крайна сметка ще побегне? Къде да търсим надеждата?

Знаете ли, в Брюксел имаме една от най-богатите и красиви музикални библиотеки в Европа. Тя съществува от 1948 г. И допреди няколко години в каквато и област на музиката да търсех нещо, аз го намирах там. Обаче новите ориентации, които предприе ръководството на тази библиотека, бяха поредица от грешки. Например: в един момент си рекоха „Трябва да привлечем повече млада хора“... Но техният начин да го правят беше купуването на колкото се може повече дискове от това, което най-много се продава в момента. Като например 20 или 30 копия от едно и също нещо. Разбира се, за тази цел трябваше да се освободи повече пространство и тяхното решение на проблема беше да махнат всички грамофонни плочи. И като казвам „да махнат“, имам предвид да унищожат. След това се опитаха да направят колекциите по-привлекателни. Идеята им беше да сложат отпред на дисковете етикети, които да ориентират слушателя какво ще открие вътре. За тази цел те си наеха хора, които да правят тези кратки анотации. И примерно – върху дисковете на Майлс съответните „автори на текстове“ (които не познават творчеството на Майлс, но са се консултирали с интернет, че този човек духа в един тропнет) написаха, че Майлс духа в един тропнет. И сега единственото нещо, което можеш да прочетеш, когато си вземеш диск на Майлс оттам, е, че този човек духа в един тропнет. Човекът, който госкоро отговаряше за джаз секцията там, самият той контрабасист, отделяше време да консултира всеки отделен човек, който влизаше – и професионалистите, и лудите джаз фенове, търсещи нещо неоткриваемо, но и хора, случайно попаднали там, дошли да питат за нещо, което са чули някъде, но не знаят нито как се казва, нито кой го свири. И представете си – на този човек, Марсел, са му казали, че трябва да лепи на дисковете етикети, на които пише, че Майлс духа в един тропнет...

В деня преди да отлетя за България, минах през библиотеката да върна едни дискове и бюрото на Марсел, обикновено зарито от купища дискове, зад които той се подаваше при влизането на всеки следващ посетител, беше празно. Върху бюрото му вече нямаше абсолютно нищо. Нито пък Марсел беше там. Попитах служителите какво се е случило, да не би да е болен, и една негова колежка, чилийка, живееща в Брюксел, много тихо и притеснено ми обясни, че Марсел си е тръгнал, защото вече не издържал. И точно преди да отлетя, му пуснах един кратък мейл, в който му написах, че ми е тъжно загето е изгубил работата

си, но и че много, много се гордея с него. И че не той е изгубил работата си, а работодателите му са изгубили него. Защото от днес нататък посетителите ще могат да четат върху дисковете на Майлс, че Майлс духа в един тромпет, а Марсел няма да го има там, за да им каже още нещо за Майлс.

Благодаря ви за това гостуване и искам само да добавя от себе си, че тези *Отворени класове*, които Патрик Сангрен организира, освен „нашата демокрация“ са и нашите концерти на живо във времената, когато живата музика почти е изчезнала от живота ни...

Завършваме с думи на Патрик Сангрен, който говори за „предаването на идеите“ в смисъла на препредаване нататък, за да достигнат тези идеи до публиката... Но на български „предаването на идеите“ може да се интерпретира и като предателство спрямо идеите, което Патрик не е казал, но пасва изключително точно на съвременната ситуация в българската културна среда, в която най-страшни са не невежите, а хората с определени познания (дори с големи познания), отдавна вслушващи се не в собствената си съвест и в собствения си вкус, а в повелите на пазарната идеология...

Патрик Сангрен: Марсел е незаменим – на всички нива, дори в политиката, бих казал. И наистина, тези хора ни липсват днес. И на вас в България ви липсват. И тук има прекалено много шум, прекалено много говорене, прекалено много плява... И недостатъчно тишина от онази, за която говореше Тиери: истинската тишина, която идва точно след като си прочел, видял или усетил нещо значимо.

Снимки: Цветан Цветанов

Деян Енев е роден през 1960 г. в София. Завършил е английска гимназия в София и българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Женен, с две деца. Работил е като бояджия в Киноцентъра, нощен санитар в психиатрията на Медицинска академия и хирургията на IV градска болница, пресовчик във военния завод ЗЕСТ „Комуна“, учител, текстописец в рекламна агенция и журналист. Издал е шест сборника с разкази: *Четири за нощен влак* (1987), *Конско евангелие* (1992), *Ловец на хора* (1994) – Годишната награда за белетристика на ИК „Христо Ботев“, преведена в Норвегия през 1997, *Клането на петела* (1997), *Ези-тура* (2000) – Националната награда за българска художествена литература „Хр. Г. Данов“ и Годишната литературна награда на СБП, и *Господи, помилуй* (2004) – Голямата награда за нова българска проза „Хеликон“. Най-новата му книга *Всички на носа на гемията* (първо издание – „Фама“ (2005), второ издание – „Фабер“ (2007) включва едноименното автобиографично есе и 61 избрани разкази и новели. Носител на наградата „Златен ланец“ на в. *Труд* (2006). Тази година австрийското издателство „Дойтике“ издаде негов сборник с избрани разкази под заглавие *Цирк България*. Съставителството и послесловът са дело на Димитър Динев, а преводът – на Норбърт Рангов и Катрин Цемрих.

града за белетристика на ИК „Христо Ботев“, преведена в Норвегия през 1997, *Клането на петела* (1997), *Ези-тура* (2000) – Националната награда за българска художествена литература „Хр. Г. Данов“ и Годишната литературна награда на СБП, и *Господи, помилуй* (2004) – Голямата награда за нова българска проза „Хеликон“. Най-новата му книга *Всички на носа на гемията* (първо издание – „Фама“ (2005), второ издание – „Фабер“ (2007) включва едноименното автобиографично есе и 61 избрани разкази и новели. Носител на наградата „Златен ланец“ на в. *Труд* (2006). Тази година австрийското издателство „Дойтике“ издаде негов сборник с избрани разкази под заглавие *Цирк България*. Съставителството и послесловът са дело на Димитър Динев, а преводът – на Норбърт Рангов и Катрин Цемрих.

Деян Енев

КОЛЕДНА ПРОЖЕКЦИЯ

До коя Коледа ще ме отведе празният екран на компютъра?

До онази ли Коледа, която е събрала всички мои детски Коледи. С брат ми цяла вечер се въртим и помагаме на баба – чукаме орехите, белим чесън, донасяме от сайванта наниз сухи червени чушки; ядем и бързаем да си легнем и да заспим, че да стане утре и да намерим под елхата подаръците. На сутринта се събуждаме късно и се сърдим защо не са ни събудили по-рано; тичаме към елхата и намираме подаръка. Подаръкът се оказва общ. Известно време с брат ми се гледаме навъсено. Но бързо забравяме сръдната, защото имаме диапроектор, с който, като угасиш лампата, на стената може да се прожектират филмчета. Има и кутия с цели пет филмчета – за цар Салтан, за дивите лебеди... Искаме да стане веднага пак тъмно, денят да е минал и да е нощ, за да ги гледаме. Но не може. Навън е светло и бяло. Бяло. През нощта е навалял сняг. Тичаме навън, както сме с вълнените чорапи; баба крещи след нас. А вън заварваме трима-четирима

мъже да се шурат край кладенеца. Недалеч върху гървена скара лежи опърленият шопар. Дядо черпи мъжете с ракия в жълти чашки. Ние обуваме галошите и отиваме при големите мъже. На коланите им висят калъфи за ножове, а самите ножове са в ръцете им, седефът на гръжките е оцапан с кръв и ръцете им са оцапани с кръв, остриетата на ножовете са тесни, изядени от точене, и мен ме пронизва мисълта колко ли прасета са заклали тези ножове, за да се смаят толкова. Касапите си знаят работата, сърчно рафасоват прасето, след като са остъргали до блясък опърлената четина – главата и краката на една страна, за пача, сланината отделно, но с кожата, така е по-вкусна, червата, които ще се измият и ще се натъпчат с кайма за нагеници – отделно, месото отделно. Денят свети и бялото люлее жълтата ракия, червеното месо, блясъка на ножовете. Аз съм си намерил малка камичка, но съвсем истинска, и я затъквам в ластика на плетените вълнени гащи, за да приличам на големите. Брат ми ме гледа със завист. Баба ме вижда и ми измъква камичката. Аз се разсърдвам и се скривам в горния двор, до ореха. Чакам някой да ме потърси, но никой не ме търси. Става ми студено, край мен минава с тигърски стъпки котаракът и чак сега, като се взирам в детския спомен, установявам, че наистина тогава котаракът ми е стигал до коленете. Тръгвам през навалелия сняг в градината. Искам да заобиколя от другата страна и да отида до кочината, за да видя какво прави прасето. Заобикалям купчината замръзнала тор, провирам се през откачената мрежа, но кочината зее празна, с отворена врата. Тичам да кажа на баба, че прасето е избягало. Тичам и стигам до отрязаната свинска глава, която лежи в една тава на циментовия плот до чешмата. Още нямам отговор на въпроса къде е прасето, но вече знам, че не трябва да питам нищо.

Бързо се стъмва и с брат ми се сещаме за диапроектора. Нагласяме филмчето и започваме да въртим картините една след друга на стената. На картините има обаче и букви и викаме баба да ни чете.

Онази далечна селска къща отдавна е продадена. Баба и дядо ги няма. Само диапроекторът, онзи стар диапроектор, си стои и когато река, мога да проектирам филмчето на моята селска Коледа пред очите си.

Или Коледата с бала на Художествената академия в една от сградите на сегашното „Цариградско шосе“, което тогава май се казваше „Ленин“. Още в седем вечерта тълпи от студенти прииждаха към сградата. Вътре имаше бюфет с напитки, вратите на залите бяха отворени и навсякъде можеше да се танцува. Аз търсех погледа на Ния, с която бях спал само преди две вечери, когато взех заплатата от Киноцентъра и ѝ се обадох в дванайсет през нощта, бях запомнил предвидливо телефона ѝ наизуст и я поканих на бар и тя веднага прие. Това, че бях спал с Ния, не беше особена хвалба. С нея бях спали всички момчета от Художествената академия, които познавах, и кой знае колко още, които не познавах. Ния наистина беше много хубава – гългонога, тъмна и гладка. След бара само повдигна рамене и ме покани у тях, като ме помоли да си тръгна до пет, защото гаджето ѝ, Филип, щял да се прибере от Ямбол със сутрешния влак. Тръгнах си точно в пет, като преговарях наум всичко, което научих тази нощ от Ния. И ето, сега тя е на бала, аз вися на бюфета и пия някакви коняци

и после тръгвам да я търся из залите и я срещам, тя е вързала косата си на конска опашка и изглежда съвсем чужда и недостъпна, а с нея е Филип. Филип е облякъл ярешко елече и е вързал на челото си червена кърпа и върви плътно до Ния, защото сигурно с кожата си долавя погледите, които ѝ мятат аз и другите като мен, но понякога се отбива до бюфета, все по-често се отбива и после хуква да я търси, аз ги гледам как обикалят един след друг, минавайки през широко отворените врати на залите, Филип вече залита и погледът му е тежък под червената кърпа, а Ния – напротив, е още по-бързонога, още по-гладка, тя се плъзга като въздушна сред танцуващите, Филип няма да я стигне, той се блъска в касите на вратите и накрая сяда на стълбите до входа; ще я чака тук, няма да му избяга.

Такава любов, каквато беше любовта на Филип към Ния, Художествената академия още не познаваше. Но след моята единствена нощ с Ния аз напълно го разбих.

След двайсет години бях на една изложба, на която Ния беше куратор. По едно време пристигна и Филип. Беше ми интересно да видя срещата им. Той я поздравя, взе си чаша бяло вино, лекарите вече не му разрешаваха друго и се заприказва с някакви хора. Бях наблизо, пушех и го чух, като каза за Ния: „Глеј я кџа лелка е станала“. Но бях сигурен, че докато я гледа, вижда онази Ния. Не можеше да бъде иначе, щом дори аз виждах онази Ния от онази моя единствена нощ с нея. А тяхното беше такава любов, каквато Художествената академия не познаваше – от времето, когато „Цариградско шосе“ се казваше „Ленин“, та чак до днес.

Стига да си имал диaproжектор като малък, сетне е лесно. Знаеш какво да правиш. Затваряш очи и прожекцията може да започне.

Ето онази Коледа, когато занесох на моите хлапенца подарък папагалчета. Те живеяха на село при баба и дядо, синът беше тръгнал в първи клас, а черката, макар и само на пет, също тръгна в първи клас, за да не изостава от брат си. Ние с жена ми се опитвахме много да работим и да изкарваме пари. А за Коледа, в желанието си да ги зарадвам, им купих две папагалчета в клетка. Занесохме клетката с трабанчето, те им се зарадваха много и се заеха да ги учат да говорят. Коледата мина и замина. С жена ми се прибрахме в София. По Нова година тя беше дежурна в болницата, аз също бях на работа във вестника, така че отидохме да видим малките чак след две седмици. Те ни посрещнаха намусени. Папагалчетата ги нямаше. Оставили клетката отворена и папагалчетата излетели. И освен това изобщо не се научили да говорят. Нали папагалчетата говорят, а, тате. Говорят. Нали ще ни купиш други. Ще ви купя. Тръгнахме си с трабанчето, моите хлапенца тичаха след колата, но трабанчето беше по-бързо от тях и аз гледах в огледалото за обратно виждане как се отдалечават през задното стъкло, как се отдалечават. Как се отдалечават.

Не им купих други папагалчета. За сметка на това ми хрумна един разказ: как съм подарил на моите хлапенца две жълти пагалчета. Как моите хлапенца забравили вратичката на клетката отворена и папагалчетата излетели. Но още

на следващата година сред вrabчовите ята хората в селото започнали да забелязват странни жълти птички със закривени клончета.

Така и не написах този разказ. И с него, и без него, нямаше да върна папагалчетата.

Ние, възрастните, знаем повече от децата. Знаем, че празникът минава и заминава. А те не знаят. Те мислят, че щом дойде празникът, и ще продължи цял живот. И затова така нетърпеливо го очакват. Ние знаем, че клетката е празна. Те не искат да е празна. Кой е прав – те или ние?

Колко е лесен отговорът, когато си имал диaproжектор като малък и знаеш как става – просто пъхаш лентата на филмчето в машинката, угасяш лампата и започваш да въртиш кръглата гръжка на валячето.

Колко е лесен отговорът.

Селма Лагерльоф (1858 – 1940) е сред най-известните скандинавски писатели, обичана и четена в цял свят. Родена е в Южна Швеция. На три години заболява от детски паралич, след което една година не може да ходи и куца цял живот. Израства галеч от други деца, в малкото семейно имение. От баба си по бащина линия, която се грижи за нея, Селма Лагерльоф чува вълшебни приказки и легенди, както и предания за славното минало на големи имена от провинция Вермланд, които по-късно неизменно присъстват в нейните произведения.

Първата ѝ публикувана книга е *Сага за Йоста Берлинг*. Световна известност печели с приказката за деца *Чудното пътешествие на Нилс Холгерсон през Швеция*. През 1909 г. става първата жена, получила Нобелова награда за литература.

Сред по-известните произведения на Селма Лагерльоф са: *Чудесата на антихриста*, *Императорът на Португалия*, *Сага за Йоста Берлинг*, *Чудното пътешествие на Нилс Холгерсон през Швеция*, *Йерусалим*, *Кочияши*, *Легенди за Христа*.

Селма Лагерльоф

СВЕТАТА НОЩ

Това беше най-голямата мъка, която съм изпитвала през живота си. Умря баба. До смъртта си тя живя в своята стая. Седеше на дивана и ни разказваше приказки. Малко помня баба си. Помня, че имаше красиви като сняг коси, че ходеше много прегърбена и постоянно плетеше нещо – не изпускаше иглите от ръцете си. Помня, разказва някаква приказка, и току се наведе към мене:

– И всичко това е истина, както това, че ние двете с тебе сега се гледаме...

Помня също, че умееше да пее. Само че не пееше често. Запомнила съм за цял живот псалмите, на които ни учеше, а историите, които ни разказваше, си спомням вече слабо, с някаква смътна представа за образи и събития. Но една съм запомнила толкова ясно, че мога и сега да я разкажа. Историята за Рождество Христово... Оказа се, че всичко, което помня за баба, е собственото ми преживяване в деня на нейната смърт.

Бях на пет години, а като че вчера е било, така ясно стои в паметта ми утрото, когато диванът в ъгъла изведнъж се оказа празен и аз не можех да си представя как ще живея по-нататък. Помня това отчетливо и никога няма да го забравя.

Помня как ни заведоха да се простим с баба и да целунем ръката ѝ и как се страхувахме да допрем устни до покойницата, и как някой каза, че трябва за последно да ѝ благодарим за всички радости, които ни е дарила.

Помня как всичките тия песни и приказки положихме в дългия черен ковчег с баба и ги изпратихме завинаги. Като че вратата на чудесната вълшебна страна, из която скитахме свободно, се затвори завинаги. И вече никои не можеше да я отвори...

Ние постепенно се научихме да играем на разни игри и да живеем като другите деца. И отстрани изглеждаше като да сме престанали да чувстваме отсъствието на баба, да си я спомняме. Но и сега, четирийсет години от тогава, в паметта ми ясно изплува историята за рождението на Христа, която ми разказваше баба. И на мен самата ми се иска да я разкажа и да я включа в сборника *Легенди за Христа*.

Беше навръх Рождество Христово. Всички освен баба и мен тръгнаха на църква. Само ние двесте останахме в къщи: едната беше твърде стара, а другата много мъничка. И ни беше мъчно, че няма да можем да чуем рождественската литургия, да се полюбуваме на рождественските свещи в църквата. И баба реши да прогони тъгата ни.

– Веднъж, в една тъмна нощ – започна тя – на един човек му потрябвало да захване огън. Ходел той в тъмното от къща на къща, чукал и се молел: „Помогнете ми, добри хора! Жена ми роди и трябва да запаля огън, за да ги сгрея с детето!“...

Но нали било нощ, всички спели и никои не се отзовавал на молбата му. Човекът вървял все по-надалеч и по-надалеч. Накрая зърнал в далечината огънче. Тръгнал натам и видял, че това е огън, около който се бил разположил овчар със стадото си. Като приближил, нашият човек видял, че в краката на овчаря лежат три големи кучета. Като го усетили, и трите кучета скочили и зинали като да изляят, но от устата им не излязъл никакъв звук. Човекът видял как настръхнала козината на кучетата, как засвяткали зъбите им в тъмното и как се хвърлили върху него. Едното го сграбчило за ръката, другото – за коляното, а третото виснало на шията му. Но странно – не му причинили и най-малка болка, зъбите им като да не се подчинявали и не можели да захаят. След това те се свили настрана.

Тогава човекът тръгнал към огъня, но овцете така плътно се притиснали около него, че било невъзможно да мине. Той пропълзял по гърбовете им, при което нито една не се събудила, нито помръднала.

... Дотук баба разказваше, без да спира, а и аз не я прекъсвах. Но сега не издържах и запитах:

– А защо овцете не са помръднали, нали уж са толкова страхливи?

– Почакай малко и ще разбереш – каза баба и продължи: – Когато човекът се го-

брал го огъня, овчарят вдигнал глава. Това бил мрачен старец, подозрителен и неприветлив по природа. Като видял непознатия, той грабнал тоягата, с която вардел стадото, и я метнал към него. Гегата полетяла към човека, но преди да го удари, изведнъж се отклонила и паднала на земята, без да го докосне. Тогава непознатият приближил и казал на овчаря: „Помогни ми, приятелю, дай ми огън! Жена ми руди и трябва да ги сгрея с детето!...”. На овчаря му се искало да откаже, но си спомнил, че кучетата не ухапали този човек, нито тоягата му го закачила и му станало страшно – не посмял да откаже. „Вземи колкото искаш!” – му казал. Но огънят догарял – били останали само въглени, а непознатият не носел нито ведро, нито погнос някакъв, с които да пренесе жар. „Вземай колкото искаш!” – повторил овчарят и се зарадвал при мисълта, че онзи не може да вземе от жаравата. Но непознатият се навел, гребнал с длани от жарта, насипал въгленчетата в полите на грехата си и ги понел сякаш носи не огън, а орехи или ябълки.

Тук прекъсвам баба за трети път:

– Но как, бабо, не са го изгорили въглените?

– Ще разбереш, ще разбереш! Почакай! – казва баба и продължава своя разказ: – Когато видял всичко това, мрачният и зъл овчар много се зачудил: „Що за нощ е това! Нито кучетата ми хапят, нито овците се плашат, кривакът ми не убива, а пък огънят не опарва?!”.

Спрял той непознатия и го попитал:

– Що за нощ е тази днес? И поради що всичко се отнася към тебе така милостиво?

– Ако ли сам не разбираш, аз не мога да ти обясня! – отговорил непознатият и тръгнал по пътя си да запали огън и да сгрее жена си и младенеца. Овчарят решил да разбере какво означава всичко това и тръгнал след непознатия, като го проследил току до мястото, където онзи свърнал. И видял овчарят, че непознатият няма къща, а жена му и новороденото лежали в пещера, където освен голите каменни стени нямало нищо. И макар сърцето му да не било от нежните, му станало жал за детенцето. Свалил от рамото овчарската си торба, извадил от нея бяла, мека овча кожа и я дал на непознатия, за да я подложи на младенеца. И в същата минута, когато се оказало, че и той, грубият и коравосърдечен човек, е способен да състрадава на хората, отворили се очите му и той видял онова, което по-преди не виждал; и чул онова, което по-рано не можел да чуе. Видял около себе си плътен кръг малки ангели със сребърни криле и в ръцете на всеки – арфа, и чул как силно пеят за това, че в тази нощ се е родил Спасителят, който ще изкупи греховете на света. И тогава разбрал овчарят защо в тази нощ никои не можел да причини зло на непознатия.

Като се огледал, овчарят видял, че ангелите са навсякъде: те седели в пещерата и се спускали от планината, летели по небето и на големи тълпи минавали по пътя, спирали пред входа на пещерата и разглеждали младенеца.

Навсякъде се разливала радост, песни и нежна музика... Всичко това видял в онази нощ овчарят, който преди нищо не забелязвал. И почувствал той голяма радост от това, че се отворили очите му, и паднал на колене да благодари на Бога.

При тия гуми баба въздъхна:

– Ако можехме да гледаме, то и ние бихме видели всичко онова, което овчарят е видял... – После сложи ръка на главата ми и каза: – Запомни това... То е също толкова истина, колкото и това, че ние с тебе се виждаме една група. Цялата работа е не в свещите и лампите, не в луната и слънцето, а в това да имаш очи, които биха умели да видят величието на Господа Бога!...

Превод: Данушка Матова

От книгата на Селма Лагерльоф
Легенди за Христа, изд. „Весела Люцканова“, София, 1997

Мария Огойска

ДАРОВЕ ЗА ДАРА

*Доде повече дневният хладен ветрец и побягнат сенките
Аз ще отида в планината на смирната и в хълма на ливана
Песен на песните 4:6*

На Изток празникът *Рождество Христово* е постепенно въведен през IV век (по предание от св. Василий Велики), първо в Кесария Кападокийска и Антиохия, като усилване, преповтаряне и настояване върху истината за Въплъщението на Бог Слово, дошъл на земята в плът, за да изкупи човечеството от греха. Така в най-ранния християнски период празникът е честван като явяването (епифания) на Божия Син в света, и е обхващал възпоминание за няколко новозаветни събития: Рождеството, Поклонението на мъдреците, Кръщението и Чудото в Кана.

Той припокрива римския *Раждането на слънцето, което побеждава мъртвата природа* (Dies natalis invicti solis).

Защото вече е изгряло Слънцето на правдата (Мал.4:2)!

„Когато се роди Иисус във Витлеем Иудейски в дните на цар Ирод, ето мъдреци от изток дойдоха в Йерусалим и казваха:

де е родилият се Цар Иудейски? Защото видяхме звездата му на изток и дойдохме да му се поклоним” (Мат. 2:1-2).

А отвъдканоническото повествование тече така:

„Наистина, господарю, Господ е дошъл тук. Защото цялата нощ иголите прекараха ликуващи, мъжките и женските, като разговаряха помежду си: „Елате да се радваме с Ира, защото бе обикнат!” Аз запитах: „Кой ще обикне несъществуващата? А те казаха: „Тя оживя и вече не ще се нарича Ира, а Урания, защото великото слънце я обикна”. Женските казваха на мъжките, като хвалеха събитието, че източникът е обикнат, защото Ира се бе обещала на един гърводелец. И казваха мъжете: „Източникът справедливо е наречен широкообятен, но името ѝ е Мария, защото в утробата си като в море носи кораб с много блага” ... прочее източникът на вода е източник на Дух, който постоянно тече и носи една риба, която може да се улови с Божия въдица, тя храни с плътта си целия свят, като че ли той живее в морето. Добре каза, че е тайно сгодена за гърводелеца, но не ражда от този мъж. И той се ражда гърводелец, старейшина на гърводелците. Детето е троично родено. Небесният покрив той направи с мъдро изкуство за уредба на цялата вселена, като постави сградата чрез словото” (из *Сказание*

на Афродитиана за чудото, което стана в Персийската земя).

Дори след като е осъден в XVI век от Максим Грек като „лъжливо произведение“ и влиза в числото на забранените книги, този новозаветен апокрифен разказ продължава да се преписва в славянските ръкописи и дори фигурира като Слово за празника Рождество Христово. Предполага се, че е възникнал в Константинопол или на Атон(!). Първият превод вероятно е направен на старобългарска почва.

Снимка на даровете от „Гора Афон“

Второто и третото гаряване на даровете

Светогорският манастир „Св. Павел“, основан по предание през X век от преп. Павел Ксиропотамски (другият велик, наред със св. Атанасий Атонски, в когото някои откриват замонашилия се имп. Михаил I Рангаве), е в чиято ризница се пазят три чудотворни икони на Богородица, частица от Кръста Господен, но сред великите му светини са и... части от даровете на източните мъдреци за Младенеца Иисус.

Благочестивото предание повестува, че Божията майка пазела през целия си живот получените дарове наред с чутото („и Мариам спазваше всички тия гуми, като ги слагаше в сърцето си“), които преди Успението си предала в Йерусалимския храм. Там те се съхранявали до пренасянето им в Константинопол в IV век от император Аркадий. След завладяването на Византия през 1453 г. сръбската принцеса Мария Бранкович, дадена за жена на султан Мурад II (същата, която измолва от султан Мохамед II съпровождано писмо за пренасянето на мощите на св. Иван Рилски), но запазила се в православната си вяра¹, за да спаси *даровете*, се отправя към Атон, където на свой ред да ги *дари*. Светогорската легенда разказва как на път към обителта „Св. Павел“ тя била пресрещната от самата Богородица, която я отклонила от влизане в забраненото за жени място (традиционно акцентът е върху забраната, но... има ли друг, който би могъл да приеме *даровете* за Дара освен Дарохранителницата!), и предаването станало в близост до манастира. Където монасите издигнали Кръст, наречен „царицин“, за да се предава споменът за срещата на една земна царица с Небесната. На мястото бил съграден и параклис, в който е изобразено гаряването (трето по ред) на даровете.

¹ Ето как е възпята тя в една народна песен (от Котел):

Защо ти й света София?
 Аз ще ти, Маро, харижа
 Цариградската джамия
 със сребърните кандила.
 – Аз ми джамия не треба!
 Треба ми света София!
 Аз съм бела българка!
 Мене ми е свидна верата!
 И ми е чутно името!”

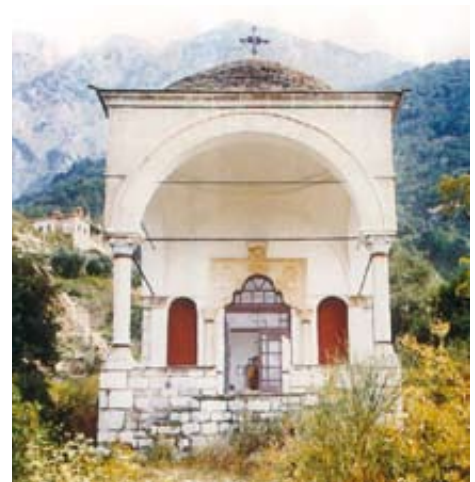
Източните мъдреци

„Персите най-напред узнаха за Христа, защото нищо не може да се скрие от техните книжовници, които с голяма любов се трудят” – с апология започва Сказанието, описващо мъдреците в страната им.

Представата за персийския им произход освен на текстовете се дължи на византийската иконография. В раннохристиянската литература, според Ориген, имената им са Авимелех, Охозат, Тикол; в сирийската традиция са Хормизд, Яздегард, Пероз. В ранното западно изкуство мъдреците са просто „от Изтока” и по-скоро нямат етнически характеристики. В средните векове, след явяването на Новия свят и мисионерската църковна активност влѣхвите започват да олицетворяват човешките раси, а също и големите Европа, Азия и Африка. (Една зараждаща се религиозно-политическа коректност!) Базово те трябва да напомнят и троичното първоначално библейско-старозаветно деление (роговете на Сим, Хам и Яфет). Беда Достопочтени,

Детайл от мозайка „Поклонение на мъдреците” – „Св. Аполинарий Нови” в Равена

Параклисът на срещата с Богородица

английски монах историк, в VII век предоставя на западната легендарна традиция подробности за имената, външността и рогината им: и стават известни като белобрагия Мелхиор, Валтасар – в разцвета на силите си, и пълничкия, безбраг младеж Каспар. Освен трите човешки раси те съответстват и на трите планетарни същности – въздух, земя и вода. Вярва се, че мощите им са открити през XII век и се пазят в Кьолнската митрополия.

Всъщност те винаги са онова езичество, просветеното, просветленото, което *игва да се поклони!*

На Изток още Ориген, тълкувайки числото на гаровете, предполага и числото на самите мъдреци (наричани още маги, от гръцкото – маг, звездогагател, мъдрец, звездоброец; в църковнославянско обращение „мъдреци от изток” – *волсви от востокъ*).

Така те се съотнасят към Светата Троица, към трите човешки възрасти. Иконографията особено настоява на това, като в образа на маговете изобразява младостта, зрелостта и старостта (като мъдрост), носещи гарове на рогилия се в плът Спасител. Псалмопевецът Давид (сам от „домът на хляба” – Витлеем) така провижда: „царете на Арабия и Сава гарове ще му принесат” (Пс.71:10).

Също и пророк Исаия: „И народите ще дойдат към твоята светлина, и царете – към сиянието, което изгрява над тебе” (Ис.60:3). Като ехо от Исаевите гуми: „ти ще се насищаш с млякото на народите, и ще сучеш от царски гърди, и ще узнаеш, че Аз, Господ, съм твой Спасител и твой Изкупител”, е повествованието за разбирането на вече явилата се, но поколения очаквана звезда.

„А звездата стоя над източника, наречен небесен, докато заминаха мъдреците от Персия. Тогава и тя тръгна с тях. Късно вечерта на едного се яви Дионис с

хоругва, казвайки на кумирите: „Източниче, нито един от вас след това не ще остане, защото е над вас този, който ще обнови човешката природа, еднаква с божествената. Събитието на писанието дойде върху нас. Ще бъдем изобличени от лице с висок сан за всичко, което лъжливо мечтахме и владяхме. При това няма вече да пророчествуваме, отнета ни е почитта, останахме без слава и чест. Един е бог над всички. (...) Като измени първия си образ, той се яви като дух. Небето и земята се разват, като приемат небесната слава, защото той, който бе горе, слезе долу; когото с ум не постигнахме, телесен го виждате”.

Известно е, че най-ранните, определени като символични, изображения на *Рождество* са на саркофазите в мартириумите и в катакомбите. Фреските от римските ката-

Релеф на саркофаз, Толентино, Италия

комби, най-древните от които са от началото на II век., спазващи една проста схема, се отличават с позата на Богородица – седяща на стол, държаща на коленете си сина, но вече не бебе (влиянието, което има апокрифното псевдо-Матеево евангелие, където особеното уточнение е, че поклонението се е състояло едва около двугодишната възраст на Младенеца); ето ги и вълхвите, поднасят даровете си с ръце, по-късно върху подноси. Някъде даровете се два, а мъдреците са четирима. Сред ранните паметници – фреските от катакомбата на Домицила например – Богородица е не в края, а в центъра на композицията, на трон, за да се внуши церемониалност и тържественост на събитието. Векът е IV и го изисква – първото тържество на християнството в Империята. И майката – тук Царица, и Божественият син са направили подканващ жест с дясната ръка – приветстващи процесията. И дрехата ѝ (проста по материя и цвят) е знак за т.нар. девическа схима. Самите гуми, отнасящи се до девическите одежди, указват на техния обет (*velamen tegere, velamen accipere, velum conversionis, maforidzejn* – да се покрие, да се приеме покривалото, да се скрие главата), все като дълг и обет. Обет за чистота и добродетел!

Наложен е в християнското изкуство изводът, че най-разпространеният иконографски тип на Богородица между V и IX век е почерпен и е част от сцената

„Поклонение на вълхвите”. Изображението се доизгражда в периода на тежките догматически спорове около двете природи на/в Иисус Христос.

„Майко над майките, всички персийски богове те облажават. Твоята велика хвала се издига по-високо от всички човеци”. А детето седеше на земята, като да бе на две години. Приличаше на рогилката. Тя самата имаше висок ръст, беше мургава, с овално лице и оплетени коси. Ние нарисовахме и двете лица, занесохме ги в нашата страна... и всеки от нас, като взе детето, подържа го на ръце и му се поклони. И като го целунахме, дадохме му злато, ливан и смирна, казвайки му: „Теб признаваме любовно! Теб почитаме, небесни Иисусе!” (из *Сказание на Афродитиана за чудото в Персийската земя*).

Естеството и смисълът на даровете

Св. Йоан Златоуст, блаж. Августин, св. Григорий Двоеслов откриват алегорически смисъл в даровете на мъреците така: злато като за Царя, ливан – за Бога, и за Човека-жертва-за-човечеството – смирна.

Златото – съответстващо на царското достойнство и могъщество; 28 малки златни пластини с форма на трапец, четириъгълник, многоъгълник; върху всяка има филигранен орнамент, който не се повтаря.

Ливанът (от старогръцкото *ladanon* – арабската гума за растителна смола) е едно от най-древните благовония, всъщност тамян. Още в древни времена в провинция Дофар, част от държавата Оман – известна като център на търговията с драгоценната ароматична смола – съществувала легендата, че тамянът е росата, капеща от плачещите гървета в този район. Векове пренасяли тамяна по суша от Дофар в Южна Арабия, на север покрай Червено море до мястото, където пътят се разделял. Единият стигал до Египет, а другият поемал към Вавилон и Сирия.

Смирната (или мирта) – вечнозелено растение, чиито листа са лъскави и тъмнозелени; оформя се лесно на храст, цъфти с малки бели цветчета, които... се използват за украса на булчинския венец. В езика на езотеризма обаче смирната е в полосата на смъртта. Напомняне за предгробното балсамиране на телесното и Възкресението на гуха.

И днес от даровете на вълхвите, казват, се носи удивително благоухание. И понеже притежават великата благодат да са свидетелство

Мозайка от църквата „Христос Спасител”, Константинопол

за Господното пришествие, те са и източник на изцеление за мнозина, докоснали се чрез тях до Спасителя.

За две изображения на *Рожество*

В Константинопол. Когато иконопочитанието отдавна е взело връх и иконографията черпи отвсякъде. За образования, дори и за не толкова образования византиец книгата е Библията. Тя го съпровожда навсякъде: с псалмите се учи на грамотност, клетва върху Библията е потвърждение за истина и гаранция за съдебна справедливост; силни потоци, разбира се, текат чрез богословската литература: такива са многобройните тълкувания и изложения, изобилстващите полемически съчинения – contra латини, мюсюлмани и еретици; чрез т.нар. шестоднев-и и физиолоз-и, даващи основни познания и разсъждения за устройството на Вселената. Античните автори се четат, преписват и коментират наред с житията на светиите, редом с богатата агиографска литература. През вековете преди и след иконоборческите спорове се сменят литературните и философски кръжоци. В Града се живее със и във истории, хроники, повести и разкази с апокрифен и неапокрифен характер. Обичайно е византийските хронисти, агиографи, ретори да делят човечеството на благочестиво – във високата част, и нечестиво – в ниската. Антитезата е твърдо – Божествено. А изходът – изкачване по нравствената стълбица. И изображението служи за огромяване и поучение.

В периода между VI и XIII век животът в столицата поема и апокрифно-легендарното разгръщане на библейското. Особено прекрасен пример за живописване (живо описание) на сцената *Рожество* са мозаиките в нартекса на църквата „Хора“ в Константинопол. Поместени са в т.нар. Палеологов ренесанс. Сътвореният архитектурно-композиционно и като вътрешен патос пространството на храма е човекът, обладан от политическото и литературното – императорският (на Андроник II Палеолог) ковчежник Теодор Метохит (учителят на св. Григорий Палама за Аристотел; и съвсем не на последно място – астролог). *Рожеството* изпълва средната част на източното крило и е многокомпозиционна. Особена е светлината, която носи и излъчва. В центъра Мария е в полулежача поза върху пурпурно платно. (В *Протоевангелие на Йаков*, когато първосвещеникът изисква да се преде завеса за храма, след жребий между цветовете на Мария се пада червеното и пурпурното.) До нея в яслите – повитият Младенец. Над него лъч, встрани, сгриващи го с гъха си, са крава и магаре. (Обичайно животните са вол – метафора за онези, които се трудят предано в служба на Бога, и осел. Средновековното схващане е, че двете животни изобразяват израилския народ и езичеството; преапокрифното им ранно изобразяване е според старозаветните текстове: у прор. Исая – „Волът познава стопанина си, а оселът – яслите на господаря си“.)

На задния план – група пастири и ангели. От дясната страна – трима пастири на различна възраст, като и тримата гледат с изумление ангел, който стои протегнат към тях. За да чуваме църковното песнопение: „Слава във висините Богу, на земята мир, между човеците благоволение!“.

Младенецът е едновременно на две места: в центъра – „повит в ясли“, но с указващата Божествената му природа звезда и – вече поет от жените акушерки. Очевидно *къпането*, така изнесено напред, е подсказване и за кръщението на Иисус във водите на река Йордан. Тази сцена, заемаща долната лява част на платното, иде да изобрази и „другото време“, останало встрани от вниманието на евангелистите. С него се занимават текстовете на Прото-Яков и Псевдо-Матей. Разказват даже за бабуващи жени, които Йосиф тръгва да търси, за да помагат при раждането. Тук е и неповярвалата в девството на Богородица Саломия, чиято ръка е изцелена, след като се докоснала до Младенеца, има и пряка

Икона „Рождество Христово“ – XVIII в.,
манастир „Ивер“, Атон

Църквата „Рожество Христово“ във Витлеем, на която влизат е малък отвор, наречен „Портата на смирението“.

реч и пр. (Най-ранните изображения на Саломия са от 5–6 в., съответстващи на поместването на Повестта на Яков Йерусалимски, като апокриф, в индексите на забранените книги.) Тоест текстът добива друга публичност, като почти веднага бива и визуализиран, става храна за окоето.

Да не забравяме мястото на Събитието – пещера до Давидовия град Витлеем. Тук, в „Хора“, пещерата е натезжала, утробно отворена – цветът ѝ отвътре е тъмен и тленен. А Младенецът е в божественото бяло – както ще бъде и след Разпятието. Духовните същества са йерархизирани сякаш по диагонала: отгясно горе – групата ангели; централно – Богородица, върху червеното, символ за кръвта на Спасителя, поради което и символ на живота, знак за възплъщението; и накрая, най-близо, но и най-голу, Йосиф – фигурата със склонена глава, подпряна с гясната ръка – замислен, печален дори, неопазил целостта на девицата, посветена на Йерусалимския храм. Схемата е спазена, каноничността е налице. Въпреки това изображението е чувствено. А пастирската група вдясно само допълва усещането за домашен уют.

**„Защото днес ви се роди в града Давидов Спасител,
който е Христос Господ,
и ето ви белег:
ще намерите Младенец повит, лежащ в ясли”.**

(Лук. 2: 11-12)

Любопитни са указанията, които няколко века по-късно дават някои ръководства за иконописание. Така в ерминията на Дичо Зограф под титула *Чуха пастирите Рождество Христово* (икос 4) четем: „Хълмове и царе язрят на коне... над тях – голяма звезда със силни лъчи (...) Голяма пещера. Над пещерата камениста планина. В пещерата Богородица и Йосиф на колене, а Христос е повито дете с глава към майка си, поставено е в ясли и около него – сено. Вътре в пещерата се вижда вол и осел. Заг Богородица стои един пастир, а заг Йосиф друг. От небето се спуска звезда дори до пещерата и наоколо – овце и пастури. Ангел показва книга с надпис: *Ето аз ви благовестя велика радост. А много други ангели в облаци над планината*”.

А в знаменитата ерминия на Дионисий от Фурна се допълва: „... От друга страна волхви в царски облекла яхат на коне и показват едни други си звездата. И звезда с лъчи слазва до главът Христова”.

В поствизантийския период православната духовна енергия се съсредоточава на монашеската планина, „земния жребий” на Богородица.

Една късна атонска икона (от XVIII век, от манастира „Ивер”), обединяваща *Поклонението* и *Рождеството*, спазва тези изисквания. Защото хоризонталната мекота и разпуснатост на Града трябва да бъде дисциплинирана, за да се помести в молитвеното пространство на планината. И така придобива мълчалива, вертикална напрегнатост.

Тук (съвсем не случайно) някои детайли от апокрифите и паратекстовете изчезват. Девата е изобразена седнала и полуприведена към Младенеца. Майката е нежно вгледана в детето, но няма и намек за телесна следродилна леност. Сцената *къпане на детето* липсва. (Тя би била прекалено мощно женско присъствие за светогорския отшелнически поглед.) Но пък силен акцент е фигурата на изкушавания (на по-долното спрямо Богородица ниво) от собствените си мисли Йосиф – загърнат във вретиче и в беседа със съмненията си, добили уродлив, космат, получовешки вид. Времето е в няколко къса, белязано от присъствието на царете мъдрци – горе вляво те са с корони, плащове и с даровете, направлявани от ангел на бял кон и обърнали глави към спускащата се от небесата звезда. Според св. Йоан Златоуст звездата е не просто физическо явление, а „ангелска сила“. Тълкувана е и като Светия Дух. И по-голу на склона, като чакши – там са конете им (конят, разбира се, е символ на сила и мощ; на пратениците на Бога, които изявяват Неговите закони в човешката история; а в случая и синекдоха – чрез изображението на коня и езгача му се характеризира (в същата тази вековна образност, посредством цвета – сив, черен и бял) цяла общност).

А планинският склон е висок и назъбен, и пластове му са разместени; голо и пусто е. Тихо е!

„...И като погледнах към въздуха, зачудих се – птиците небесни бяха млъкнали. И погледнах към земята и видях един съд положен и работници насядали наоколо, а ръцете им протегнати към съда. Дъвчещите не дъвчеха, тези, които искаха да вземат, не вземаха, тези, които искаха да сложат нещо в устата, не можеха да го внесат, а всички лица бяха обърнати нагоре. И видяха пасящите овце, които бяха застанали неподвижно; овчарят пое гегата, за да ги удари, а ръката му остана горе. След това всичко тръгна отново по своя път...” (*Протоевангелие на Яков*).

На Светата земя чрез Младенеца даровете се преумножават. Първо веществено – виното, хлябовете, рибата; векове по-късно – словото. Но необходими се чисти вместилища. Йероним Стридонски (отказал се от Римската катедрa, практикуващ краен аскетизъм, описван като груб и неотстъпчив извън тесния кръг от последователи и приятелки аскетки, учредил и ръководил монашеско братство, etc.) след втория Вселенски събор (когато отправя упреци към самия св. Григорий Богослов) избира за свое духовно жизнено пространство *Града на хляба*. И обдарен с особеното присъствие на Духа, на това място, във Витлеем, сътворява нов (езиков) свят – латинския превод на Светите книги. Така – с Дара на Словото – бл. Йероним очевидно успява да премине през „Портата на смиренieto“.

Използвана литература:

Сказание за земния живот на Пресвета Богородица, Атон, 2005

Иконография Богоматери. Н. П. Кондаков. Том I, СП, 1914

Стара българска литература. Апокрифи. Том I, С., 1982

Иконографски наръчник, С., 1977

Старобългарска литература. Енциклопедичен речник, съст. Д. Петканова, В.Т., 2003

Речник на библейските символи, съст. проф. протопр. Н. Шиваров, С., 1995